

HANDLEIDING

[illegible]

LETTERKUNDE

[illegible]

door L. G. VISSCHER,

[illegible]

LEUVEN,

[illegible]

1822.

HANDLEIDING

TOT DE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE

LETTERKUNDE

INZONDERHEID TEN GEBRUIKE BIJ ACADEMISCHE STUDIEN,

DOOR L. G. VISSCHER,

HOOGLEERAAR AAN 'S LANDS UNIVERSITEIT TE LEUVEN, CORRESPONDENT VAN HET KONINKLIJK NEDERLANDSCH INSTITUUT. LID DER MAATSCHAPPIJEN VAN LETTERKUNDE TE LEYDEN, TE BRUSSEL, TE ANTWERPEN, TE BRUGGE, EN VAN HET KONINKLIJK GENOOTSCHAP VOOR NOORDSCHE OUDHEDEN TE KOPPENHAGE.

EERSTE DEEL.

LEUVEN,

BIJ Fr. MICHEL, DRUKKER DER HOOGE-SCHOOL.

1829.

VOORREDE.

Hoezeer het aan geene Geschiedenissen der Nederlandsche Letterkunde ontbreekt, is er nogtans behoefte , aan eene Handleiding tot de kennis der Nederlandsche beschaving , in haren geheelen omvang , en in alle provincien van ons land. Tot grondslag mijner Academische lessen ontwierp ik, uit dien hoofde , een kort en algemeen overzigt , hetwelk thans ten dienste mijner leerlingen het licht ziet , en hun met eene hartelijke toegenegenheid wordt aangeboden.

Ook andere jongelieden van den beschaafden stand, zullen in dit werk welligt eenige leering vinden, vooral dan, wanneer zij onder leiding van bekwame leermeesters, met der daad studeren , of reeds verre genoeg gevorderd zijn , om de gegevene aanwijzingen te kunnen onderzoeken , en met oordeel ter toetse te brengen.

V.

INLEIDING.

§ I.

De Nederlandsche Letterkunde in den ruimsten zin genomen, omvat niet slechts de taal, de poëzij, de welsprekendheid, maar ook alle wetenschappelijke voortbrengselen der Natie; hare geschiedenis is alzoo de geschiedenis der hoogere beschaving in ons land.

De Natie bestaat uit verschillende Nederlandsche volkeren, welke vroeger verbonden waren, een tijd lang op zich zelven stonden of overheerscht werden, en thans wederom gelukkig vereenigd zijn. -- Deze volkeren komen in taal, zeden en gewoonten overeen, zoo dat de letterkunde van elk hunner, ten allen tijden, aan alle anderen gemeen was, en ook thans nog wederkeerig gebruikt en verrijkt wordt. -- De Luikenaars, Namenaars, Henegouwers, en Luxemburgers alleen, maken een soort van uitzondering op den regel. Zij spreken het oude Waalsch, en het Nederduitsch; doch zij hebben die talen niet ontwikkeld en beschaafd, zij bezitten daar in geene letterkunde; hunne schrijvers bedienden zich of van het Fransch, of van het Latijn, welke beide, als algemeene wereldtalen beschouwd, ook dikwijls door andere Nederlanders zijn gebruikt geworden.

Gevolglijk verdeelt zich onze letterkunde in : voortbrengselen der Landtaal, en in voortbrengselen der Latijnsche en Fransche talen; wij zullen alzoo beiden in ons geschiedkundig overzigt opnemen, en daarbij dezelfde tijdsorde volgen, die ik bij de staatkundige geschiedenis van het vaderland tot leidraad gekozen heb. Te weten:

I. Tijdvak voor de verspreiding van het Christendom.
II. —— Vestiging van het Christendom tot aan de reformatie.
III. —— Reformatie tot op den Munsterschen vrede.
IV. —— Van den Munsterschen vrede, tot op het begin der groote omwenteling in Europa.
V. —— Omwenteling.
VI. —— Koninkrijk der Nederlanden.

EERSTE TIJDVAK.

Het eerste tijdvak omvat :

1°. Den vroegsten toestand en bevolking van ons land.
2°. De Romeinsche overheersching.
3°. De opkomst der Franken.

Welke hoofdpunten der gebeurtenissen in den staat, tevens de onderdeelen uitmaken der letterkundige beschouwing.

I. TIJDVAK. I. GEDEELTE.

I. HOOFDSTUK.

Over den vroegsten toestand en eerste bevolking der Nederlanden.

§ 1.

De Nederlanden dragen dien naam naar hunne ligging, en werden ongeveer drie honderd jaren voor Christus geboorte bevolkt. -- De eerste bewoners acht men de *Kelten* te zijn, uit Azië afgezakt, en door de Romeinen *Gallen* genoemd. -- De in Drenthe aanwezige Hunnenbedden houdt men voor hunne begraafplaatsen, zoo als ook de piramidaalvormige aardzoden in de nabijheid van Thienen en Luik. Ligging. Bevolking.

WESTENDORP. *Over de Hunnenbedden.* Oudheidkundige verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij van wetenschappen. *I. Deel.*

§ II.

Belgen.

De eerste inwoners werden door de Germanen, een volk van Kelt-schytischen oorsprong benaauwd, en door de Belgen, een andere Schytische volkstam, vervolgd. Zij staken in groot getal naar Brittannië en Ierland over, terwijl de verlatene oorden door de Belgen bezet werden.— Van de oude achtergeblevene bewoners is de naam *Gallen*, door letterverwisseling in *Wallen*, *Wallonen*, of zoo als wij thans zeggen, in *Walen* overgegaan.

De Wez. *Hist. de la Belgique*. Wagenaar. *Vaderl. geschiedenis*. I. Deel.

§ III.

Kimbriers.

In het Noordelijk Nederland werden de verlatene landen door de *Kimbriers* ingenomen. -- Zij vestigden zich voornamelijk langs de kusten; maar tegen het woeden des Oceaans niet genoegzaam verzekerd zijnde, moesten zij, door een zwaren watersnood gedwongen, wederom de wijk nemen. --Deze watersnood noemt men : de Kimbrische vloed; doch de waarheid van het verhaal, hoe waarschijnlijk ook gemaakt door eenige geleerden, wordt door andere ten sterkste betwijfeld.

(1) D. Van Hinloopen. *Proeve van onderzoek, of deze landen voor de aankomst der Batavieren reeds door andere volken zijn bewoond geweest.* -- Vaderl. Magazijn van wetenschap, kunst en smaak I. D. I. St. bl. 69.

(2) C. Nozeman. *Over den Kimbrischen vloed*, in de werken der Maatschappij van Nederl. Letterkunde. II. Deel. I. St. bl. 184.

§ IV.

Batten en Vriezen.

De Noordelijkste gewesten wederom ontvolkt zijnde, werden door nieuwe volkstammen bezet, zoo als de *Bataven , Batten* of *Chatten ,* uit Hessenland afkomstig. — Zij vestigden zich op een der groote eilanden, welke zich tusschen de kronkelingen van de Waal en den Rijn gevormd hadden. Op het zelfde eiland, doch meer naar zee, woonden de *Kaninefaten,* ten Noorden van dezen, de *Marezaten , Frisiabonen* en *Struriers,* in het tegenwoordig Noordholland; meer Oostwaarts, in Vriesland en Groningen, de groote *Vriezen;* Zuidwaarts van dezen, de *Tenkteren,* in Drenthe; de *Usipeten* en *Brukteren* in Overijssel; de *Tubanten* in Twente; de *Sikambren* in Gelderland.

(1) J. J. Raepsaet. *Analyse historique et critique de l'origine et des progrès des droits civils des Belges.--précedée d'unprecis critique de la topographie de l'ancienne Belgique. Gand.* 1824.
(2) Ghesquiere. *Dissertation sur les anciens peuples Belgiques.* Mémoire de l'academie de Brux.
(3) Alting. *Germania inferior.* Amst. 1797.

§ V.

Betrekking met de Germanen.

De volken, die zich in Nederland vestigden, behooren, met die, welke in Germanië woonden, tot een en hetzelfde oorspronkelijk volk, de *Schyten* genaamd.

Eenige benden uit deze Natie, en wel de eerste, die uit Azië opkwamen, toogen naar het Noorden, naar de Deensche eilanden, Zweden, Noorwegen, en Ysland.

Een ander deel, van de landen aan de Zwarte Zee afkomstig, bevolkten de vruchtbaarste gedeelten van Duitschland; zij trokken den Donau langs, lieten

Betrekking met de Germanen.

aan de Alpen, in de Hercynische bosschen, aan de Saal, aan den Mein, en aan den Rijn volkplantingen achter, en drongen, gelijk hier boven bleek, ook gedeeltelijk tot in Nederland door, waar zij zich onder verschillende namen nedersloegen.

In Duitschland noemde men hen *Teutonen*, naar hun afgod *Theut, Theuton,* of *Theutates*, die uit der aarde voortsproot, en met zijn zoon *Mannus* de Germanen regeerde.

Wederom andere *Schyten* bevolkten Griekenland, Italië, Spanje en een deel van Gallië.

Zie de vroeger aangehaalde schrijvers.

§ VI.

Zeden en Gewoonten.

Al deze volkeren waren niet slechts uit een stam voortgesproten, maar hadden ook groote overeenkomst in gewoonten, zeden, godsdienst, en taal.

Bij vele min of meer vernuftige maar weinig af doende gissingen, ontbreekt het aan geene echte berigten. -- Wij hebben die van TACITUS en CÆSAR (1). De eerste handelt over de zeden der Germanen, de laatste over de Gallische oorlogen.

Ook nog bij andere Romeinsche schrijvers vinden wij eenige inlichtingen, omtrent de vroegste gesteldheid van Germanië in het algemeen. Met de overblijfselen der Schandinavische en andere Duitsche gedenkteekenen behooren zij tot de eenig bruikbare bronnen.

Volgens deze schrijvers waren onze voorouders ruwe, harde, en sterk gespierde menschen. -- Zij kenden geene hoogere waarde dan kracht; eene rijzige gestalte, lang blond haar, in lokken langs de schouders hangende, was daarvan het uiterlijk teeken.

De kinderen liepen meerendeels naakt. Mannen en vrouwen dekten zich zoo min mogelijk. De vermogensten droegen eene om het lijf sluitende kleeding. Zeden en Gewoonten.

Zij hadden weinig behoeften, aten wilde vruchten, en dronken een soort van gersten drank. Velen noemden die *Zythos*, anderen *Cervisse*, de Romeinen maakten er *Cervisia*, en de Franschen *Cervoire* van. -- Over het algemeen leefden zij van de jagt en vischvangst, de jagt vooral was in hunne oogen een mannelijk bedrijf. -- Zij waren geen liefhebbers van den landbouw, slechts het allernoodzakelijkste werd door de vrouwen, door de zwaksten, en de ouden van dagen geteeld; weerbare manschap beschouwden dit als een onedel bedrijf. -- Zwemmen, te paard rijden, met de speer werpen, worstelen, en het zwaard hanteren waren daarentegen geliefkoosde oefeningen, en deze smaak werd vooral door hunne Godsdienst gevoed. Zij geloofden aan een hemel waarin altijd zou geworsteld worden, in dat *Walhalla* zouden de helden dagelijks strijden, en dagelijks met den *Alfater*, met *Odin* aan den disch zitten. (2).

Dapperheid was de eerste deugd, die men op aarde kon uitoefenen; de gymnastische oefeningen waren alzoo nog iets meer dan spelen. -- Wij hebben er de *Zweirtdansers* in Vlaanderen, en de *Macabree* in Luik van overgehouden.

Tot den oorlog waren zij volkomen afgerigt, geheel hunne levenswijs had een krijgshaftig voorkomen. Zij waren altijd in de wapenen. In hunne jongelingsjaren ontvingen zij die met plegtigheid, en bij hunne lijken werden zij er mede begraven of verbrand.

Zij kenden den echt, en hielden die in eere, bruid en bruidegom gaven elkander wederkeerig

Zeden en Gewoonten.

geschenken, bestaande in een koppel ossen, een getoomd paard, of eenig prachtig wapentuig. -- Kinderloosheid was in minachting.

Verstandelijke oefeningen waren nog weinig in aanzien. De priesters alleen maakten daar werk van.

Zij waren aan geen vaste wetten verbonden, gehoorzaamden dan eens een enkel hoofd, dan weder eenige voornamen, en dan weder leefden zij ordeloos en zonder vast bestuur.

Men kenden onderscheid in standen; aanzienlijken, vrijen, en slaven.

Uit de eerste koos men zich doorgaans een hoofd, een vorst, *Rex* zeggen de Latijnen, en die benaming is niet kwaad, zoo men slechts op het oog houdt, dat die Germaansche Koningen geenzins dezelfde waardigheid als de Romeinsche Koningen bekleed hebben.

Van tijd tot tijd hielden zij bijeenkomsten, meestal bij nieuwe of volle maan, en altijd in de opene lucht.

Men verkoos dan de opperhoofden, en besloot tot vrede en oorlog.

De opperhoofden en de priesters bestuurden die bijeenkomsten, waar in niet anders dan bij algemeene toejuiching gestemd werd.

In deze vergaderingen zoekt men den oorsprong der tegenwoordige beperking van het koninklijk gezag; ook tracht men er uit te bewijzen, dat de Nederlanders van de vroegste tijden af een geregeld volksbestuur gekend hebben. Die vergaderingen hadden nogtans met onze *parlementen* niets gemeens, en het geen men toen vrijheid noemde is op het strengste genomen, slechts een afkeer van vreemde onderdrukking, welke doorgaans lijfeigenschap en slavernij ten gevolge had.

Ieder opperhoofd, zat in het geregt, of droeg die magt aan een plaatselijk overste op. — Bij elk hunner

bevonden zich honderd mannen, uit het volk gekozen, eene instelling die wel eenige overeenkomst schijnt te hebben met de regtspleging bij gezworenen; maar daar van in het wezen der zaak alleraanmerkelijkst verschilt. Zeden en Gewoonten.

Verder, ontbrak het hun aan vaste begrippen van regt of onregt. -- Hun natuurlijk en gezond verstand deed hen zeker wel eens een billijk vonnis slaan, vooral wanneer het geding eenvoudig was, en er geene ontkenning plaats had, of geene bewijzen en tegen bewijzen noodig waren.

In den beginnen hadden zij hunne goederen gemeen, althans ieder geslacht bezat gemeenschappelijke eigendommen. Uitterstewillen waren onbekend. De kinderen deelden de nalatenschap der ouders, en bij kinderloos overlijden, volgden de broeders, vader- en moederlijke ooms, in erfregt op; het spreekt van zelf dat zoodanig een staat van zaken, zonder nadere bepaling, niet lang geduurd heeft. Bij de allereerste beschaving moest die al aanstonds veranderen.

Toen de landbouw meer beoefend werd, en het handel verkeer begon, kreeg de binnenlandsche toestand weldra eene andere gedaante, en het burgerlijk regt een min twijfelachtig karakter.

Ook de lijfstraffelijke verordeningen volgden den gang der beschaving; in den beginnen waren zij vooral gestreng en wreed. Ontrouw, bedrog, luiheid, lafheid, straften men met den dood, of wel met zware boeten; overigens hield men tot hoofdregel om openbare misdrijven, bij het straffen, ten toon te stellen, en schanddaden daarentegen te verbergen.

Over de zeden en geaardheid der Germanen in het algemeen, en der eerste bewoners van Nederland, in het bijzonder, wordt altijd met lof gesproken, ook het verhaal van TACITUS is hen allezins

Zeden en Gewoonten.

gunstig. — De openhartigheid en goede trouw maken de hoofdtrekken van hun karakter uit. Zij beminden het gezellig verkeer en waren herbergzaam en gul; maar zij beminden ook de werkeloosheid, en sleten buiten den krijg, en de jagt, den tijd op geene betere wijze, dan de barbaren van ieder ander onbeschaafd werelddeel. Over het geheel leefde men ongeregeld, dronkenschap was geenzins zeldzaam, en had ook niets verachtelijks in hunne oogen; spelen en dobbelen hield men voor geoorloofde vermaken; zoo zeer zelfs, dat de beslissing in ernstige zaken dikwijls aan het lot werd overgelaten. Ons werpen met den teerling, ons trekken om den kortsten stroohalm was destijds reeds in zwang.

(1) Tacitus. *De Morib. German* : Cæsar. *De Bello Gallico.*

Over de berigten door Tacitus en Cæsar medegedeeld, zie Van Wijn. *in de Historische avondstonden. Amst. 1800. I. 1-121.* Engelberts. *De aloude staat der vereenigde Nederlanden. Amst. 1784.* Ook Wagenaar. *Vaderlandsche Historie. I. D.*

(2) Over de Mythologie van het Noordelijk Europa, waartoe ons vaderland behoort, is onbedenkelijk veel geschreven; men zie het *Uebersicht der geschichte des studiums der Shandinavischen Mythologie von* Nierup. *Kopenhagen.* 1816. en vooral, het geleerde werk van mijn geeerden ambtgenoot Mone, getiteld: *Geschichte des Heidenthums in Nordlichen Europa. Leipzig und Darmstadt 1823.* 2 th.

Een beknopt maar grondig overzigt, inzonderheid voor Nederland belangrijk, gaf Westendorp, in de *Nieuwe werken der Maatschappij van Nederlandsche letterkunde. II. deel.*

Van Nierup, hebben wij een *Worterbuch der Schandinavischen Mythologie. Kopenhagen.*

1816. Beter handleiding vindt men in VULPIUS. *Handworterbuch der Mythologie der Deutschen verwandten, benachbarten und Nordischen volker.* Leipzig 1827.

De hoofdbron der Noordsche godenleer is de *Edda* waar over MONE moet worden nagelezen. Zie ook GRIMM. *Lieder der Edda. 2 th : Berlin 1815.* en STUDACH. *Samund's, Edda des Weisen oder die Altesten Norranischen Lieder. Aus dem Islandischen übersezt. Nürnberg 1829.*

§ VII.

Over de taal der oudste bewoners van ons vaderland bezitten wij eenige vrij zekere berigten. -- Het blijkt uit enkele woorden en gedenkteekenen van over oude tijden, dat het Germaansch in het algemeen nog grootendeels uit dezelfde wortelen, woordvoegzels, uitgangen, en spraakvormen bestaat, welke toen in gebruik waren. Zonder daarom nog met BECANUS (1) te beweren dat het Vlaamsch de oudste taal is van het menschelijk geslacht, zonder met SCHRIKIUS (2) de geschiedenis onzer taal, bij de Babylonische spraakverwarring te willen beginnen, blijkt het evenwel, dat men hare hooge oudheid, even zoo min als haren Oosterschen oorsprong in twijfel kan trekken. Taal.

Bij de groote volksverhuizing, waar van ik hier boven reeds gewaagde, bragten de Keltische volkeren hunne taal mede, en verspreiden zich in twee rigtingen. Een der hoofdstammen bevolkte, het midden en noordelijk Europa, de andere, vestigde zich in de meer zuidelijke landen. -- Uit de dialecten onder de eerste in gebruik, ontstonden, bij toenemende beschaving, de Scandinavische, Duitsche, en Nederlandsche talen; uit de dialecten van de andere, kwam eerst het Grieksch en Latijn, later het Provencaalsch, Italiaansch, Spaansch en Fransch voort.

Taal.

De gemeenschappelijke oorsprong uit een bron, de overeenkomst der talen onderling, en derzelver groote gelijkheid met vele Indische talen is reeds voor lang door SCHULTENS (3) van der MYLEN, (4) REIZIUS (5) en BOXHORN (6) ook door G. 'T HOOFT, RELANDUS en ELICHMAN (7) bewezen geworden. TEN CATE (8) heeft dat nader bevestigd. Reeds zeer vroeg verspreidde TOLETANUS, SALMASIUS, MORHOF, en KIRCHMEYER eenig licht over dit onderwerp, hetwelk vooral in de laatste jaren de aandacht onzer Duitsche stamgenooten weder bezig hield. (9).

Uit dit een en ander volgt, dat BECANUS, SCHRIKIUS, van der MYLEN, en ook de GRAVE, in zijne *Republique des Champs Elisées* zeer verkeerdelijk den oorsprong van het Grieksch en Latijn, in het Duitsch of Vlaamsch gezocht hebben; maar ook even zeer, dat men niet gelijk TUINMAN en anderen, het Grieksch of Latijn als de moeder van ons Nederlandsch moet beschouwen.

(1) *Origines Antverpianæ.* Zie ook LEIPSIUS. *Epist.* Cent. III. 44.

(2) *De orig. rerum Celticarum*, vergeleken met TUINMAN, in de voorrede van den *Fakkel der Nederl. taal.*

(3) SCHULTENS. Origin. hebr. vol. II. p. 80-89.

(4) Van der MYLEN. De antiq. ling. Belgic. Cap. 20.

(5) Otto REIZII. Belga Grœcissans. Rotter. 1730.

(6) BOXHORN. *Antwoort op de vragen, voorgestelt over de bedieninge van de afgodinne Nehalennia in welke de gemeyne herkomste van de Griecken, Romeynen, ende Duitsche tale uyt de Schythen duidelijk bewezen is. Leyden. 1648. Dissertatio de Græc. Romanæ et Germanicæ Linguarum harmonia. Lugd. Bat. 1650.*

(7) Over het Perzisch en Nederlandsch handelt G.'t HOOFT, in de proeve van taal en dichtkunde, door het genootschap D. A. O. M. deel I. bl. 48. —

Zie ook de voorrede van SALMASIUS, voor ELICHMANS in het latijn vertaalde tafel van CEBES. RELANDVS in *Dissertatione de veteri lingua persica;* het geen verder over deze stoffe geschreven is, vermeldt ADELUNG. in den MITRIDATES. Ook BERNHARD DORN. *ueber die verwandtschaft des persischen germanischen und griekisch lateinischen sprachstammes. Hamburg. 1827.*

(8) Aanleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederlandsche taal. I. D. bl. 23.

(9) SALMASIUS. in *Comment. de Hellenist.* P. II. Cap. II. p. 366. LEIBNITZ in zijne *Collect. Etym.* T. II. p. 241. MORHOF. *von der Deutsche sprache*, en KIRCHMEYER, in zijn *Parallelismus et convenientia duodecim linguarum ex matrice Celto-Schytica.* RODERIUS TOLETANUS. *De Rebus Hisp. libr. I.* voorts J. G. WELLER, in de *Sammlung ausgesuchter Stücke der geselsch. der freien kunste in Leipsich.* KINDERLING, in *de Gesch. der Nieders: sprache.* ARNDT. *über den ursprung und die verwantschaft der sprachen von Europa.*

§ VIII.

Dichters.

Over de Germanen handelende, zegt TACITUS (De *Mor. Germ. Cap. II.*) dat zij in oude gezangen, hun eenigste jaarboeken, den God *Tuisco* vereeren. Dit is omtrent alles wat wij van de vroegste dichters weten; want van hunne zangen is zelfs niet een enkele regel tot ons overgekomen. Men vermoedt dat zij het rijm, en zeker de *allitteratie* kenden. -- Deze zangers, doorgaans Schalden en Barden genaamd, bestonden nog lang na de invoering van het Christendom; zij worden wel eens met de *Druiden*, zijnde in het algemeen, de Keltische geestelijken, verward. CÆSAR en andere classische schrijvers geven omtrent deze priesterschap verscheidene narigten.

Over SCHALDEN, BARDEN *en* DRUIDEN, zie MONE, in de *Geschichte des Heidenthums in Nordlichen Europa*, Leipzig 1823, II. th. vergeleken met BARTH, *ueber die Druiden der Kelten.* Erlangen 1826. *Over de* BATAVISCHE EN VRIESCHE DRUIDEN *handelt* WESTENDORP, *Noordsche Mythologie*, bl. 314. Over de *allitteratie* zie RUHS, *die Edda, nebst einer einleitung in d. N. poesie. Berlin*, 1812. -- *Derselbe, uber den ursprung d. Island. poesie aus der Angelsachs.* 1813. 8°. GEBR. GRIMM, ausg. d. beiden altesten Deutschen gedichte.

II. HOOFDSTUK.

ROMEINSCHE OVERHEERSCHING.

§ I.

De beginselen van landbouw en handel ontwikkelden zich weldra in de Nederlanden, doch het ontbrak aan eenheid, en vooral aan een magtig en vast bestuur. In dien stand van zaken vestigde CÆSAR de oogen op onze Provincien (57 jaren voor Christus). Hij bevond zich destijds in Gallië, en had niet alleen onze naburen als vijanden te bestrijden, maar ook in Rome zijne tegenstanders, en in POMPEJUS een geducht mededinger. Historisch overzigt.

Om over deze te zegenpralen nam hij zijn toevlugt tot buitengewone middelen, viel zonder oorlogsverklaring in ons land, trok de *Remers*, die zich over de gemeene zaak van het vaderland weinig bekommerden, op zijne zijde, sloeg den eenen volkstam met den anderen, hield allen in bedwang, en bekwam geld, aanzien, en volk. In hoe verre zijn gezag daardoor bevestigd werd, hebben wij hier niet te onderzoeken, genoeg, dat hij bij de vlakte van Fleurus de zege behaalde, en van dat oogenblik af, geheel België tot onderwerping dwong.

De *Nerviers*, de *Atrebaten*, en de *Veramonduren*, werden gezamenlijk overwonnen, zij gedroegen zich nogtans als mannen van eer, en bukten niet, dan na eene verschrikkelijke slagting. De *Actuatiken* werden bijna geheel uitgeroeid; in eene vesting opgesloten, en door den vijand benaauwd zijnde, gaven zij de wapens over; maar waren slim genoeg

Historisch overzigt.

nog zoo veel zwaarden achterwege te houden, als zij, om zich te wreken, noodig oordeelden. De krijgslist bleeft onopgemerkt, zij beproefden hunne verlossing, waagden eene laatste poging, en bezweken.

De overige volkstammen trof beurtelings het zelfde lot, terwijl de *Bataven* in schikking kwamen, en zich door eene vrijwillige onderwerping, van plundering en moord, wisten te bevrijden. Voor een oogenblik de handen ruim hebbende, deed Cæsar een overtogt naar Brittannië. Intusschen was men hier te lande in gestadige woeling, en hakende naar onafhankelijkheid. Bij zijne terugkomst vond de keizer het grootst gedeelte der Natie in opstand, en eenieder op tegenweer bedacht. De dappere *Eburonen* met Ambiorix aan het hoofd, vielen de Romeinen in hunne verschansingen aan, en vernielden de benden van Sabinus en Cotto. -- Door deze zegepraal stouter geworden, en door den strijd, in den strijd geoefend, hielden zij den gemeenen vijand altijd bezig, zoo zeer, dat de Romeinen verschillende malen in het naauw geraakten, en op meer dan een punt geslagen werden. De bekwaamheid van Cæsar herstelde ieder verlies; zijne meer dan gewone zielskracht, vooral de invloed, dien verhevene geesten altijd op de volksmenigte uitoefenen, dit alles was voor de zijnen een steun, voor de onzen een schrik en eene ontmoediging.

In het jaar 51 voor Christus geboorte, was geheel België aan de Romeinen onderworpen. Deze overheersching droeg aanvankelijk het karakter van zachtheid. Bij de meest vermogenden zocht men invloed te bekomen, terwijl men de gemeente ongekweld liet; schatting en manschap werd haar echter gevergd, zeker wel met het dubbel oogmerk om zich zelf te verrijken, en door de ontzenuwing der staats krachten allen verderen tegenstand voor te komen.

Historisch overzigt.

De keur der Nederlandsche krijgsmagt ging in de Romeinsche legers over. CÆSAR toog er mede naar Spanje, en sloeg POMPEJUS; van daar bragt hij hen in Egypte, en vermeesterde dat land. Bij al deze gelegenheden, verwierven de Nederlanders, door moed en dapperheid een welverdienden lof. De geschiedschrijvers verhalen daarom deze daadzaken met een soort van welgevallen, als of de loftuigingen aan de Bataafsche ruiterij gegeven, eenigermate tegen het verlies der onafhankelijkheid had kunnen opwegen.

Dat de Belgen en Bataven dappere mannen waren, behoeft geen bewijs. Zij waren het zoo wel in hunne eigene, als in de Romeinsche gelederen; maar in het laatste geval streden zij voor eene vreemde zaak, en volgden de vanen van een schandelijk dispotismus, hetwelk hen, aan hunnen geboortegrond en haardsteden ontrukte.

§ III.

Bij eene altijd heerschende misnoegdheid tegen de Romeinen, vond men zich somtijds sterk genoeg om een opstand te wagen, nogtans zonder ander gevolg, dan dat eener nieuwe vernedering. Onder AUGUSTUS, die na den dood van CÆSAR aan het bestuur kwam, ging dit vooral niet beter. Hij beproefde het, om taal en zeden te veranderen, zoekende de overheersching daar door nieuwe kracht en klem te geven, en dit groote wingewest, in eene Romeinsche provincie te veranderen. Tot meerder zekerheid der Belgische bezitting, moest ook Germanië worden aangetast, en met dit gewigtig werk, werd DRUSUS belast.

Deze trok met een legermagt tegen de *Sikambren* en *Usipeten*. Volgens Romeinsche taktiek moesten de overwonnenen, den vijand helpen bestrijden. Op deze wijze onderwierp hij met de zoo even genoemde volksstammen wederom de *Vriezen*, *Katten*, *Sueven* en *Cherusken*, en trok tot de Elbe door.

Historisch overzigt.

DRUSUS was een kundig en beleidvol mensch. Om de Romeinsche vloten langs het meir *Flevo* (de zuiderzee) in den Oceaan te kunnen brengen, vereenigde hij den Rijn met den Yssel, door het graven van een nieuw kanaal, hetwelk zijn naam draagt. Ook het tegenwoordige *Droesburg*, werd naar hem *Drususburg* geheten. Men wil verder, dat zijn naam een schrik zou geweest zijn voor het geheele land, en de bevreesdheid voor dien veldheer, door de uitdrukking van *den droes* werd te kennen gegeven.

Nog onlangs is deze anekdote weder opgehaald door den Hoogleeraar DE REIFFENBERG, in zijn *Resumé de l'histoire des Pays-Bas*, maar zonder grond. Onze voorouders waren voor DRUSUS niet bang. Zij waren alleen bevreesd, voor den *druit*, voor de *druiden*, dat is: voor de priesters, die, bij hunne valsche Godendienst, soms menschenoffers behoefden.

De eerste beginselen der Nationale beschaving, deden zich langzamerhand bespeuren. Schier gelijktijdig met Christus geboorte, begonnen onze voorouders menschen te worden. De landbouw nam toe, de handel kreeg eene zekere uitgestrektheid. Eenige voortbrengselen en bereidingen werden reeds naar buiten gezocht. De Romeinen bragten hunne weelde in Nederland over; met die weelde, kwam er eene zekere werkzaamheid onder het volk, en in het inwendig bestuur groote verbetering tot stand.

Men begon dammen en dijken aan te leggen, en het land tegen het woeden der elementen te verzekeren. DRUSUS echter, zag slechts den aanvang dier werken; hij stierf in het midden zijner overwinningen en plannen.

TIBERIUS, zijn broeder, volgde hem op; hij behield de gemaakte veroveringen, en bevestigde alzoo het Romeinsch gezag. De onrustige volksstammen bragt hij tot gehoorzaamheid, nu eens door beleid, dan weder door geweld.

Ook zijne hoofdbedoeling was het bevorderen van binnenlandschen welvaart, het zij dan uit menschlievenheid, het zij veeleer uit staatkunde, zijnde het in het belang des veldheers, deze gewesten zoo veel mogelijk winstgevend te maken. Om die reden, werden er veertig duizend Germanen, van den *Swevischen* stam, in de landen tusschen den Rijn, Maas en Waal overgebragt. In de dorpsnamen, *Sweveghem* en *Swevezeele*, zijn daar nog de sporen van aanwezig. Deze kolonisatie had ongetwijfeld de beste gevolgen voor geheel dien oord. Men was nogtans te onvreden; want de Romeinen drongen de overwonnenen hunne wetten op, terwijl deze, of wetteloos leven wilden, of althans geene voorschriften van vreemdelingen konden verdragen. Historisch overzigt.

§ IV.

Deze denkwijze werd algemeen. Van achteren beschouwd was de Romeinsche overheersching eene weldaad; maar zoo lang zij duurde, hielden alle volkeren haar voor een onverdragelijk juk. QUINTILIUS VARUS werd het slagtoffer van dien woeligen geest. Even als zijne voorgangers, had hij Germanië voor Rome willen winnen, en tot dat einde de Romeinsche wetten en regtspleging zoeken te handhaven. -- Hij had zijn zedelijk gedrag tegen zich, en daardoor nog meer vijanden, dan ieder ander Romeinsch opperhoofd zoude gehad hebben. De onvergenoegden steunden verder op de zucht naar onafhankelijkheid, die ter geener tijd nog was uitgedoofd geweest. Zij hadden in zoo verre eene regtvaardige zaak. Met zekeren HERMAN aan het hoofd, verschalkten zij de Romeinen in het Teutoburgsche woud, nabij de Wezer, en bevochten eene volkomene overwinning. VARUS benam zich uit wanhoop het leven; de gemaakte krijgsgevangenen werden vermoord. De tiran viel, maar de tirannij

Historisch overzigt.

bleef leven. TIBERIUS was keizer geworden, en deze zond GERMANICUS, de zoon van DRUSUS, naar Nederland af, ten einde onze tegenwoordige Noordelijke provinciën met vloten en manschappen te bezetten, en van daar alle de overwonnen landen te bestoken of in ontzag te houden, (26 jaren na Christus geboorte). Aan de Wezer werd hij door ARMINIUS opgewacht, en door de Bataafsche legermagt ondersteund; hij streed er met wisselende krijgskans. Nabij Idistavis, thans Vegesack, in de omstreken van Bremen, sloeg hij de *Cherusken;* maar op den terugtogt werd zijne vloot door storm beloopen, en genoegzaam geteisterd, om de onderdrukte Germanen, het hoofd andermaal te doen opbeuren.

In Drenthe en Twente begon men dijken aan te leggen. In Leyden werd eene school gesticht, ten einde de Bataafsche jeugd, in de Latijnsche taal te doen onderwijzen. Intusschen bleven de verschillende volksstammen zoo onrustig als te voren. De Nederlanders, door drukkende belastingen gekweld, liepen telkens te wapen, vooral de *Vriezen,* die men het leveren van ossenhuiden had opgelegd. Men vergde weldra beestenvellen, van eene meer dan gewone groote, en toen niemand daar aan voldoen kon, nam men het hoornvee weg.

Alzoo tot wanhoop toe getergd, vielen zij op de Romeinen aan, streden met ongemeene dapperheid; doch werden tusschen Leeuwarden en Sneek uit een gedreven.

Bij onze meeste geschiedschrijvers vinden wij gewag gemaakt van de togten van CALIGULA; het is echter niet bewezen, dat hij immer in Nederland geweest zij. Het geen er van zijne reis naar zee verhaalt wordt, schijnt te *Boulogne,* en niet in *Batavia* te hebben plaats gehad.

Onder CLAUDIUS volgde men hetzelfde stelsel, en bragt de eene provincie met de ande-

re tot gehoorzaamheid. De *Vriezen*, hunne kusten door zeeschuimers bedreigd ziende, onderwierpen zich bij verdrag, en kregen Romeinsche overheden, en Romeinsche wetten. Het blijkt nogtans dat zij weinig tot onderwerping geschikt waren, en telken reize met hunne overheden in geschil kwamen. Zij hadden een hoog gevoel van eigenwaarde; de zucht naar onafhankelijkheid, en een grooten afkeer van Rome, met alle andere Nederlandsche volkeren gemeen.

Historisch overzigt.

Onder Nero voltooide men den dijk, door Drusus, tot bedwang van den Rijn opgeworpen.

In Gallië stond men tegen Nero op. De Bataafsche en andere Germaansche keurbenden, schraagden toen het keizerlijk gezag. Wat later streden VESPASIANUS en VITELLIUS om het opperbewind, en van deze gelegenheid maakte CLAUDIUS CIVILIS tegen de overheersching gebruik. Hij was een Batavier, en had zich over de Romeinen persoonlijk te beklagen; hunne prefecten onderdrukten het volk, en het koste hem alzoo geringe moeite, zijne landgenooten tot een opstand te bewegen. Hij had nogtans de voorzichtigheid zijn eigenlijk plan een tijdlang te ontveinzen, en gedroeg zich als of hij de partij van VESPASIANUS was toegedaan. Weldra deed hij zich als een openlijk vijand der Romeinen kennen, en trok de *Tenkteren*, de *Brukteren*, de *Kaninefaten*, de *Vriezen*, en andere volksstammen op zijne zijde. Na een moeijelijken, schoon niet langdurigen strijd, bleven de Romeinen het veld behouden, en nam CIVILIS de vlugt. Sedert dien tijd, tot omtrent het midden der derde eeuw, schijnt men onder het genot van eenen ongestoorden vrede geleefd te hebben.

Nijmegen, Wijk bij Duurstede, en Doornik moeten toen gebouwd zijn. Van scholen en marktplaatsen heeft men eenige, meest duistere berigten. Van

Historisch overzigt.

het *forum Hadriani*, vindt men overblijfselen in de omstreken van 's Gravenhage. Andere Romeinsche oudheden worden van tijd tot tijd nog gevonden. Overblijfselen van Romeinsche gebouwen, zijn zeldzaam.

Trier, Reims, Bavai, en Keulen, waren onder de Romeinen de voornaamste handelplaatsen, van het westelijk gedeelte des rijks. Ook daar kende men, hunne cirkels, spelen, en amphitheaters. Alle soorten van handwerken werden er gedreven. De kunsten vonden er aanmoediging en bescherming.

Trier voornamenlijk, schijnt het middenpunt te zijn geweest der Romeinsche beschaving in de Duitsche gewesten; en dit Trier, had wederom een vermogenden invloed op geheel Luxemburg.

Luxemburg was ter dier tijd nog weinig bekend, en voor handel en nijverheid niet gunstig gelegen. Aan de Sare en de Moezel werd echter wijn geteeld, men groef er ook marmer. Te Vechten smeedde men wapenen.

Reeds 75 jaren na de geboorte van Christus, wil men dat het Christendom in Trier zou zijn gepredikt geweest. In Tongeren zegt men, dat het Evangelie 100 jaren na de geboorte van den Zaligmaker bekend was. Zeker is het, dat er al vroeg eenige Christenen gewoond hebben.

Bronnen, over den vroegsten toestand dezer landen.
Statistiek, Oudheden, en Geschiedenis.

(1) Cluverus. *Commentarius de Tribus Rheni Alveis et ostiis. Lugd. Bat.* 1611. — *Germania Vetus. L. B.* 1616. Alting. *Germania inferior.*

(2) Cæsar. *De bello Gallico,* en Tacitus, in de *Annales.* —Verder St.-Simon. *Histoire de la guerre des Bataves et des Romains. Amst* 1770 *fol.* H. Schults *zur urgeschichte des Deutschen volksstamm's. Hamm* 1826. Ook over de Romeinsche oorlogen belangrijk.

Holland, Gelderland en Zeeland.

(3) Joannes Smetius. *Antiquitates Neomagenses. Noviom.* 1678.
Joannes Smetius. *Chronijk van de stad der Batavieren enz. Nijmegen bij A. Van Goor.*

(4) E. J. B. Schonck. *Lotgevallen van Nijmeegens burgt. Nijm.* 1805.

(5) J. in de Betouw. *Lotgevallen, en eindelijke ondergang van den burgt binnen Nijmegen.*

(6) J. in de Betouw. *Opuscula varia de antiquitatibus Neomagensibus. Neom.* 1783-1784.

(7) J. in de Betouw. *Annales Noviomagi, oppidi olim Batavorum. Nov.* 1790.

(8) Johan Van Someren. *Herstelde oudtheyt ofte beschrijvinge van Batavia. Nijm.* 1658.

(9) Engelberts. *Aloude staat der vereenigde Nederlanden. Amst.* 1784. 3 *d.*

(10) Scriverius. *Batavia illustrata. L. B.* 1609.

(11) Scriverius. *Beschrijving van oud Batavia. Amst.* 1636.

(12) Junius. *Batavia. Lugd. Bat.* 1688.

(13) Van Leeuwen. *Batavia illustrata. 's Gravenhage.* 1685.

(14) *Beschrijving van het oude Batavische Zeestrant. 's Gravenhage bij* Peeter Van Os. 1753.

(15) Jan Bent. *Aldervroegste vaderlandze oudheden. Hoorn* 1761.

(16) A. Kluit. *Wederlegging der vaderlandsche oudheden van J. Bent. 's Hage* 1761.

(17) Grotius. *De antiquitate Reipub. Batavicæ. Lugd. Bat.* 1630.

(18) A. Pars. *Katwijksche en Rijnburgsche oudheden, uitgave van* Vander Schelling. *Leyden* 1745.

(19) Le Baron de Westreenen de Tullandt, *Recherches sur l'ancien Forum Hadriani et ses vestiges près de La Haye. Amst. et La Haye.* 1826. H. Cannegieter. *Verhandeling over het huis te Britten.*

(20) J. Van Oudenhovens. *Out Hollandt nu Zuyt Hollandt. Dordrecht* 1654.

(21) S. Eikelenberg. *Gedaante en gesteldheid van Westfriesland voor* 1300, *en ondergang van het dorp Vroone. Alkmaar.* 1714. 4°.

(22) Vander Hoeven. *Charter Kronijk van oud Bataviën, oud Friesland en Frankenland. 's Hage* 1645. *Leyden.* 1646. *fo.*

(23) Pontanus. *Historia Gelrica. Amst.* 1639.

(24) Reigersbergen. *Kronijk van Seland. Antw.* 1551. *Op nieuw uitgegeven en verbeterd door* Boxhorn, *en voortgezet door* Smallegange. *Middelburg.* 1634. Vooral *de werken van het Zeeuwsch Genootschap.*

Vlaanderen en Braband.

(25) Meijer. *Flandricarum Rerum, De origine antiquitate nobilitate ac genealogia Comitum Flandriæ. Brug.* 1531. 4°. *Antw.* 1531. 8°.

(26) Miræus. *Rerum Belgicarum, chronicon Antw.* 1636. *Fasti Belgici à Burgundici sive historia rerum Belgicarum. Brux.* 1622.

(27) Grammaye. *Antiquitatum Belgicarum. Lov.* 1708. 2 v.

(28) Divæus. *De antiquitatibus Galliæ Belgicæ sub Romanis. Antw. Plantijn* 1566 et 1584. *De antiquitatibus Brabantiae et rerum Brabanticarum. Antw.* 1610.

(29) Becanus. *Origines Antwerpianæ. Antw.* 1569.

(30) Marchantius. I. *De Rebus Flandriæ memorabilibus et de Flandriae principus. Lov.* 1567. II. *Flandria Commentariorum, libris IV. de scripta. Antw.* 1696.

(31) Marc Van Vaernewyck. *Tractaet en corte beschrijvinghe van dat edel graefschap van Vlaenderen. Ghent* 1562.

(32) De Bast. *Recueil d'antiquités Romaines et Gauloises.* — Heylen en Ghesquiere, *dans les anciens Mémoires de l'academie de Bruxelles. tom. IV.*

Vriesland.

(33) Suffr Petri. *De Frisiorum antiquitate et origine, libros III. Colon. Agripp.* 1590.

(34) Furmerius. *Annalium Phrisicorum. Leov.* 1609.

(35) Winsemius. *Chronique ofte historische geschiedenisse van Vriesland.* 1622.

(36) Ubbo Emmius. *Vriesche geschiedenis in de* Rerum Frisicarum historia. *Lugd. Bat. Elz.* 1616.

(37) Revius. *Daventria Illustrata, sive historia urbis Daventriæ. Lugd. Bat.* 1651. handelende niet slechts over Deventer, maar ook over Overyssel in het algemeen.

(38) Schotanus. *Kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen van Oost en West Vriesland tot* 1558. *Franeker* 1658.

(39) *Beschrijving en chronyk van Friesland tusschen 't Flie ende de Louwers. Franek.* 1654.

(40) *Beschrijvinge van de heerlijkheyd van Friesland tusschen 't Flie en de Louwers, vertoonende de veranderingen van den bodem, zeden, rijkdom, en de staet so polityck als kerkelijck; met een kort en volkomen verhael aller geschiedenissen van voor de tijden Christi tot op de Spaensche heerschappye; alwaer de kerkelycke geschiedenissen en staet van't Pausdom breder vertoont worden dan tot noch toe in't licht is gekomen. Fran.* 1664.

(41) F. Sjoerds. *Beschryvinge van oud en nieuw Friesland. Leeuw.* 1745. 2 *d.*

Luik.

(42) Over Luik vindt men verscheidene stukken in de verzameling van Chapeauville. *Episcoporum et rerum Leodiensium scriptores.* Leod. 1612, 1616. vol. III.

(43) Villenfagne. *Histoire de Spa. Liége* 2 *vol. in* 12. Vooral belangrijk wegens de statistiek der mineraal bronnen.

Henegouwen.

(44) Michel de Lewarde. *Annales de Hainau.* 6 *vol. in* 8°.

(45) Vinchant. *Annales de la province et comté d'Haynau. Mons* 1648. fol.

Namen.

(46) De Marne. *Histoire du Comté de Namur.* 2 *vol. Brux.* 1781. De voorrede alleen handelt over den vroegsten toestand. Uitvoeriger berigt geeft Galliot. *Histoire générale de la ville et province de Namur.* 6 *vol. Liége* 1788.

Walsch Vlaanderen.

(47) Bazelinus. *Annales Fland. Galliæ.*

(48) Miræus. *Galliae Belgicae sub imperatoribus Romanis et viarum in ea Militarium. Typus Antw.* 1630.

Luxemburg.

(49) Bertel. *Historia Ducatus Luxemburgensis. Col.* 1605.

(50) Bertholet. *Histoire de Luxembourg*, waar in twee verhandelingen over de *Romeinsche oudheden van Arlon en Luxemburg.*

Over *Handel* en *Zeevaart.*

(51) Lusac. *Hollands rijkdom. Leyden* 1780. 4 d. *in* 8°.

(52) Latere schrijvers, zoo als Wagenaar en Dewez, geven een algemeen overzigt der vroegste geschiedenis, ook wel der oudheden, zie *Histoire de la Belgique*, vol. 1. Engelberts. *De aloude staat der vereenigde Nederlanden.* Amst. 1784.

III. HOOFDSTUK.

OPKOMST DER FRANKEN.

§ I.

Historisch overzigt.

Omtrent het midden der derde eeuw, deden verscheidene Duitsche volken, een nieuwen aanval op dit gedeelte van het Romeinsche rijk. CARACALLA had hen reeds beteugeld. MAXIMINUS toog nu te veld, en bestreed andermaal de Franken, zijnde de *vrijen*. Verkeerdelijk houdt men hen voor eene zelfstandige en naburige Natie. Het waren slechts verbondenen, uit verscheidene oorden, bijeengekomen, tellende de *Ripuariërs* en *Saliërs* onder hunne voornaamste medestanders. Langzamerhand verloren zich de bijzondere volksnamen, en losten zich alle, in die van het bondgenootschap op.

De verschillende stammen waaruit deze vereeniging bestond, wisten partij te trekken van de verdeeldheid, welke Rome inwendig verscheurde, en, zonder aanvankelijk nog het oogmerk te hebben om den Roomschen staat te doen vallen, zochten zij zich evenwel in deze gewesten te vestigen; op alle punten drongen zij door. Tegen hunne invallen werd Luxemburg met forten gedekt. Zij verspreidden zich spoediger in de overige gewesten. Van het eiland der Batavieren maakten zij een roofnest; maar werden er door CONSTANTINUS in bedwang gehouden.

Zulk een bedwang was doorgaans van korten duur. AURELIAAN wist hen te tuchtigen, ook PROBUS sloeg de Franken; zij behielden evenwel hunne wo-

Historisch overzigt.

ningen, en bleven bij nieuw verdrag, in het eiland der Batavieren, en elders in het land. Aanvankelijk waren de Franken met de inlanders in geschil; langzamerhand begonnen zij elkander te verstaan, hetgeen beider magt niet weinig deed toenemen. Met de Saksers, maakten zij zich als zeeschuimers gevreesd, en hadden toen weder de roede van MAXIMILIAAN te verduren.

Met CARAUSIUS, een afvallige Menapiër, staken eenigen naar Brittannië over, en verklaarden er hun opperhoofd tot Keizer.

CONSTANTINUS CHLORUS, viel daarop in het eiland der Batavieren, en bedwong hen andermaal. Duizenden werden gedood, gevangen genomen, en weggevoerd (287).

Het leed echter niet lang of de verspreide Franken vereenigden zich weder, en worstelden met de legers van CONSTANTYN en CONSTANS (306-342).

Met de *Allemanen* en *Saksers* deden zij een togt naar de boorden van den Rijn, waar zij door JULIAAN geslagen werden (357). In Gallië gevallen, moesten zij voor de wapenen van VALENTINIAAN onder doen (369); dan het Romeinsche rijk, sedert CONSTANTINUS aanmerkelijk verzwakt, en nu door de zonen van THEODOSIUS gedeeld, werd weldra eene prooi der vijanden. De *Hunnen*, *Alanen*, *Sueven*, en *Wandalen*, streefden elk voor zich, en allen te zamen naar een doel, zoekende hunne onafhankelijkheid in de nederlaag der Romeinen.

De Franken (407) ondersteunden hen eenen geruimen tijd tegen de Barbaren; doch eerlang vielen zij hunne bondgenooten af, maakten zich meester van een groot deel der Nederlanden, en bekwamen een vasten voet in Gallië, ter gelijker tijd dat zij de Middellandsche zee onveilig maakten, en den Romeinschen staat ook in Italië aanvielen. De *Vriezen*,

Anglen, en *Saksen*, daarentegen in eenen anderen bond vereenigd, overmeesterden Brittannië, gaven het den naam van *Angland*, en bragten er hunne taal en zeden over.

(1) Over de Franken, zie men de verhandeling van HENSCHENIUS, voor het leven van SIGEBERT, Koning van Austrasie, door SIGEBERT VAN GEMBLOUX· *Act. SS. Belg.* III. 26.
SCHOONHOVIUS. *De origine Francorum*, in de *Analecta* van MATTHÆUS. t. I.
WAGENAAR. *Vaderl. Hist. I. D.* maar vooral RAEPSAET. *Analyse historique et critique de l'origine des droits des Belges.* 1. 208. Benevens, WERSEBE. *Ueber die volker und Volkerbundnisse des alten Teutschlands.* Hannover, 1826.

§ II.

Wat de beschaving in de wetenschappen, gedurende het laatst gedeelte der Romeinsche regering betreft, deze was hoofdzakelijk nog dezelfde als vroeger. De Franken vonden alzoo bij de aanzienlijksten in de Nederlanden, Romeinsche zeden en gewoonten. De Romeinsche taal was toen reeds algemeen geworden onder de voornaamsten des lands, inzonderheid onder de beambten en regters, die er zich uitsluitend van bleven bedienen; zoodanig, dat er in die tijden geen regt gesproken, geen wet gegeven, geen aanspraak, geen opschrift, geen het minste stuk van letteren geschreven werd, dan alleen in het latijn. Het volk zag dit met weerzin, en verachte de taal der overheerschers. Zij was dus in België niet nationaal. Taal.

(1) AUGUTINUS. *De Civitate Dei. Libr. XIX. Cap. VII.*

§ III.

Wetten en Regten.

De Romeinsche wetten verbeterden de regtspleging aller aanmerkelijkst, en bragten over regt en billijkheid eenige meer gezonde denkbeelden in omloop. Deze wetten bestonden in den *Codex Theodosianus*, en in de verordeningen, welke men de *Jurisprudentia ante Justianea* noemt. Het wetboek van *Justinianus* kwam eerst in de zesde eeuw te voorschijn, en dus na het tijdstip der Romeinsche regering in deze landen; zijnde dit bestuur, met de daad, in 409, en regtens ten jare 489 geeindigd.

Van dat tijdstip af, waren de Romeinsche wetten, geene staatswetten meer voor de Nederlanden. Intusschen kende men aanvankelijk geene andere, en bediende zich uit gewoonte nog altijd van het zelfde regt, als onder de overheersching.

De Franken gaven weldra andere wetten; doch deze waren op vele punten onvolledig; en voor zoo veel die punten betrof, gold dan wederom het gebruik, te weten, het Romeinsche regt, hier en daar, met nog ouder, en van plaats tot plaats verschillende herkomsten vermengd.

Op verschillende punten des lands begon men deze herkomsten in schrift te stellen; maar ook daar mede waren nog alle gapingen der Frankische wetten niet aangevuld. Men zocht dus de geschrevene Romeinsche wetten wederom op. De geestelijken, in alles de eenheid der kerk bewarende, volgden alleen de oude instellingen, en maakten er het volk andermaal mede bekend. Van toen af werd het een regel, om het Romeinsche regt, als een *succursaal*, of *supplementair* regt te beschouwen.

(1) Van de Spiegel. *Over den oorsprong en de*

historie der Vaderlandsche rechten. Goes, 1769. in zijn geheel te lezen. Zie verder RAEPSAET. *Analyse I.* 201.
In Vriesland hield men zich meer dan elders aan de Romeinsche wetgeving, doorgaans in het landsregt overgenomen.
Zie HUBER. *Hedendaegse rechtsgeleerdheid soo elders als in Frieslandt gebruikelijk. Amsterd.* 1742.
Ook zeer merkwaardig is de overgang der Romeinsche wetten in Luik, waar over MEAN *Observationes et Res judicatae ad jus civile Leodiensium, Romanorum, Aliarumque gentium Canonicum et Feudale.* Leod. 1740. 4 vol. fo.

§ IV.

Statistiek, Handel en Nijverheid.

De kaarten van dit tijdvak vertoonen ons de Nederlanden nog als een onaanzienlijk, grootendeels vlak en moerassig land, waarvan het hoogere gedeelte, met ontoegankelijke bosschen bedekt was. De inwoners hier en daar verspreid, begonnen zich meer en meer aan de stroomen, en langs de groote wegen zamen te trekken; zich generende met de opbrengst van landbouw, jagt en visscherij; derzelver getal kan met geene zekerheid worden opgegeven. Leyden, Nijmegen, Doornik, en Tongeren, bekwamen een stedelijk voorkomen, en ontvingen op hunne markten de eerstelingen der Nederlandsche nijverheid. Aan de kusten nam de handel, de scheepsbouw, en de zeeroverij gelijktijdig toe.

(1) Zie CLUVERUS, ALTING, en andere schrijvers hier boven b. 5-22-26 genoemd; ook de kaarten van St. SIMON, en PEUTINGER. VAN CAPELLE, in de *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlanden, bl.* 300. Over dit tijdperk inzonderheid handelt

VERSTEGEN, in zijne *antiquiteiten*, grootendeels overgenomen door J. VAN ROYEN. *Nederlandsche oudheden. Amst.* 1756. loopende tot aan Carl den Grooten.

§ V.

Verspreiding van het Christendom.

Het Christendom vond slechts een trage voortgang; noch de Romeinen, noch de eerste Franken, waren deszelfs verspreiding bevorderlijk. Na de bekeering van CONSTANTINUS werd er te Trier een klooster gesticht, het welk de beschaving en geleerdheid voordeelig kan zijn geweest; maar in de eigenlijke Nederlanden kende men nog geen Abtdijen. Slechts op zich zelf staande priesters doorkruisten het land, en bragten het ruwe volk den troost eener meer redelijke Godsdienst. ST. EUCHERIUS, ST. VALERIUS, en ST. MATERNUS, predikten reeds in de derde eeuw, voor die van Tongeren en Doornik. Tot de meer Noordelijke gewesten drongen zij niet door.

Zie DES ROCHES. In de *Mémoires de l'Academie de Bruxelles.* I. 447.

TWEEDE TIJDVAK.

Het tweede tijdvak neemt met de invoering van het Christendom een aanvang, en eindigt met de reformatie. De invoering der Christelijke Godsdienst, ging met de vestiging der Franken gepaard. De reformatie volgde de Nederlandsche uitvinding der boekdrukkunst van zeer nabij, en had gelijktijdig met de herleving der letteren plaats. Tusschen deze uiterste punten van begin en einde, ligt een tijdverloop van tien eeuwen, waarvan ik alsnu den letterkundigen toestand heb te ontvouwen. -- De onderdeeling is de volgende:

1°. Bestuur der Frankische Koningen tot op het overlijden van CLOVIS.

2°. Bestuur der Frankische Koningen, na CLOVIS, tot aan KARL DEN GROOTEN.

3°. KARL DE GROOTE.

4°. Inval der Noormannen. Regering van LODEWYK DEN VROMEN. Rijksverdeeling van LOTHARIUS I. en LODEWYK DEN DUITSCHER.

5°. Koningrijk Lotharingen. -- LOTHARIUS II. en LODEWYK DE DUITSCHER tot aan ZWENTIBOLD.

6°. Van ZWENTIBOLD tot aan Keizer OTTO.

7°. Erfelijkheid der groote leenen; van Keizer OTTO tot aan de kruistogten 930-1100.

8°. Souverein Grafelijk bestuur. Val der leenroerigheid. Gebeurtenissen in de 12 eeuw.

9°. Opkomst der gemeenten. 13 eeuw.

10°. Worsteling van het stedelijk en souverein gezag. 14 eeuw.

11°. Regering van het Bourgondische huis. — Herstelling van het souverein gezag. — Karl V.

12°. Algemeen overzigt van het tweede tijdvak.

II. TIJDVAK. I. GEDEELTE.

Bestuur der Frankische Koningen tot op het overlijden van Clovis.

I. HOOFDSTUK.

§ I.

Historisch overzigt.

Het Romeinsche rijk, van alle kanten door de Barbaren aangevallen, moest omtrent het midden der vijfde eeuw, de afgelegene Provinciën, en daar onder Gallië en de Nederlanden, van krijgsvolk ontblooten. Zij geraakten grootendeels onder het gezag der Franken, reeds vroeger overeengekomen, om alle te zamen één Koning te gehoorzamen, en die nu achtereenvolgens door Pharamund, Clodion (445), Meroveus (448), Childerik (450) en Clovis of Klodeivig (486) geregeerd werden.

§ II.

Eerst onder dezen laatsten kan men zeggen, dat de betrekking, tusschen het Romeinsche rijk en de Nederlanden, verviel. In een Oostersch en Westersch rijk verdeeld, schonken de Keizers van Constantinopel hunne aanspraak op het Westersch rijk aan

de Gothen; en, aan deze volstrekt vreemde meesters, meende men geene gehoorzaamheid verschuldigd te wezen. Historisch overzigt.

Van die omstandigheid maakte Clovis gebruik, om het Frankische rijk op vaster grondslagen te vestigen, en zich als souverein te doen erkennen. Hij omhelsde het Christendom, en deed zich door Remigius doopen. Door vele grooten gevolgd, kon het niet anders of zulk een stap moest de prediking van het Evangelie bevorderen, en daardoor de beschaving alleraanmerkelijkst in de hand werken. Ook dit had plaats.

§ III.

De bekeering nogtans bepaalde zich tot eenige weinigen, hier en daar in de Provinciën verspreid. Aan kloosters kon nog niet gedacht worden; alleen te Trier, Luxemburg en Tongeren, leefden eenige geestelijken in afzondering, en onderwezen de jeugd; maar of zij, in eenen hoogeren zin, beoefenaars der letteren waren, is zeer twijfelachtig. Wisulus en Harmonius ken ik alleen bij naam, zij waren Professoren te Trier; waar de laatste, de gedichten van Homerus verzamelde. Wij zouden dit nader kunnen opsporen; doch Trier behoort meer tot Gallië dan tot België, en ik kan er dus niet bij stilstaan.

§ IV.

In Gallië had men verscheidene Grieksche volksplantingen, zoo als te Marseille (Massilia), Toulon (Telo Martius), Avignon (Avenio), en elders. In alle deze steden bloeiden de Grieksche kunsten, en werden de wetenschappen beoefend, terwijl het overige gedeelte van Gallië, door de Romeinen insgelijks

Historisch overzigt.

was beschaafd geworden. De abdijen waren er reeds in eenen bloeijenden toestand, vele geestelijken vonden zich daar te zamen, welligt meer met het oogmerk om zich te vereenigen, dan om zich af te zonderen. Zij beoefenden de talen, de wijsbegeerte, en de Godgeleerdheid. Hunne schriften hadden meestal eene zedelijke strekking, altijd eenen zeer ernstigen inhoud. Wereldlijke schrijvers, vond men ook nog in vrij groot aantal, althans in het zuiden; waar de latijnsche taal meer opgang had gemaakt, zoo als onder anderen de Romeinsche Geschiedenis van EUTROPIUS, en de gedichten van AUSONIUS kunnen bewijzen. In Nederland weet ik uit dien zelfden tijd, geen enkel schrijver op te noemen.

(1) Zie de Historieschrijvers hier boven opgenoemd. — Een overzigt vindt men bij WAGENAAR, DEWEZ, en ook in de meeste Geschiedenissen van Frankrijk.

II. HOOFDSTUK.

§ I.

Onder de eerste Frankische Koningen bezat men in Nederland geene letterkunde, en zelfs nog maar zeer geringe beschaving; deze streefde echter voorwaarts. In haren langzamen maar zekeren gang bevorderde zij de ontwikkeling der landstaal, die met de prediking van het Evangelie op den kansel geraakte, en door de zendelingen in geschriften gebruikt werd. In het bestuur van Kerk en Staat kende men nog geene andere taal dan het latijn, door de Vorsten en de Geestelijken evenzeer gehandhaafd. Doch van dit tijdstip af aan, zag men Dietsche vertalingen van het gebed des Heeren, belijdenissen des Geloofs, kleine leefregelen, en wat dies meer zij, in omloop. Taal.

(1) *Dietsch* is niet Duitsch, maar beteekent volkstaal, in tegenoverstelling van het latijn. Het woord is genomen van THEUT of TEUT, in het Kimbrisch TUD, Gothisch TIUDA, Angelsaksisch TEOD, THIOT, Allemannisch DEOT, IJslandsch THIOT, te weten *menigte, volk*. In Nederland zeide men, DIET, gelijk MAERLANT, VAN VELTHEM, en MELIS STOKE het nog gebruikten:

Doe begonste dat gemeene DIET
Dat met hem uit Egypten sciet.

en op eene andere plaats:

Dat verwatene Juedsche DIET.

ook bij LODEWIJK VAN VELTHEM:

Ende oec mede al 't gevecht
Dat in sinen tiden geschieden
Van alle landen en van allen DIEDEN.

en bij MELIS STOKE:

Want Wilibrord ende Welfran

Ende ander volc dat met hem quam.
Bekeerde dat Vriesche DIET.

Zie HUYDEKOPER. op STOKE I, 27. II, 313. voorts, een brief van A. KLUIT over *Theodericus, Diederik, Diet, eo,* en ie, *Leudi, Feudum, Alodium.* in de *Proeve van oudheid, taal* en *dichtkunde van het genootschap* Dulces ante omnia Musæ. I-59.

§ II.

Hoofdtakken der volkstaal

Het *Duitsch* was het oud Germaansch, de landstaal van geheel Duitschland; maar van de vroegste tijden af in twee hoofdtakken verdeeld, ontwikkelde het zich in eenen zachten en in eenen harden tongval. Uit den eersten sproot het Angelsaksisch, Vriesch, Engelsch, Zweedsch, Deensch, Yslandsch, en Nederlandsch; uit den laatsten kwamen de landschapstalen van opper en midden Duitschland, van den Elsas, Zwitserland, Beijeren, Oostenrijk, Bohemen, en Silesië voort; zijnde van de aanverwante Nederduitsche dialecten door meerdere hardheid onderscheiden, en in de schrifttaal van het tegenwoordig Duitschland verloren.

Dit nieuwere Duitsch, dagteekent van de tijden der reformatie. De landschapstalen waarvan het de zamenvatting is, bloeiden vroeger. Zij hadden nogtans weinig invloed op onze taal; want de beschaving ging niet van Duitschland naar de Nederlanden; maar omgekeerd, van de Nederlanden naar Duitschland.

(1) ADELUNG. *Mithridates. Berlin.* 1809. II. 270-280.
(2) LULOFS. *Schets van een overzigt der Duitsche taal. Gron.* 1819. 80-87.
(3) YPEY. *Beknopte Geschiedenis der Ned. tale. Utrecht.* 1812.
(4) J. GRIMM. *Deutsche Grammatik. Gotting.* 1822.

(5) BILDERDIJK. *Nederlandsche spraakleer. 's Gravenhage.* 1826.
(6) KINKER. *Beoordeeling van Bilderdijks Nederlandsche spraakleer. Amst.* 1829.
(7) KINKER. *Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen.* In de *gedenkschriften der derde klasse van het Koninklijk. Nederl. Intuut. Amst.* 1817. 1 *deel.*
(8) VATER. *Vergleichungtafeln der Europaïschen stammsprachen. Halle.* 1822.
(9) *Vergelijking van onze tael met die der Hoogduitsche*, in de *Tael en Dichtkundige Bijdragen.* II. 49.

§ III.

Het Mesogothisch.

Bij het overzigt der aanverwante Duitsche talen, bepaal ik mij tot die, welke met de onze, tot den zachteren tongval behooren, en waartoe in de eerste plaats het Gothisch kan gebragt worden.

Het Gothisch is de taal van een magtig volk, hetwelk bij de groote verhuizing aan de zwarte zee was achtergebleven, en van daar, door de *Hunnen* verjaagd werd. Zij breidden zich toen aan de oevers van den beneden Donau uit. Een gedeelte vestigde zich in het oude Mesië, het tegenwoordig Servië of Bulgarië, en is daar, onder den naam van Mesogothen bekend geworden. Een ander gedeelte sloeg zich in de Krim neder, gelijk nu nog uit de taal dier landstreek blijkbaar is (1).

Deze Gothen waren reeds vroegtijdig tot het Christendom bekeerd; omtrent het jaar 360, vertaalde Bisschop ULPHILAS de geheele Heilige Schrift, ten gebruike zijner landgenooten. Zie hier een paar regels uit het XIX hoofdstuk van St. Lucas.

Jah ïnngaleithands thairhlaith Iaireikôn. Jah sai. guma. namin haitans Zakkaius. sah vas fauramathleis

Het Meso-gothisch.

mótarje. jah vas gabigs. Jah sókida gasaihvan Iésu. hvas vési. jah ni matha faura managein. unté vahstau leitils vas. Jah bithragjans faur. usstaig ana smakkabagm. ei gaséhvi ina unté is and thata munaida thairhgaggan. Jah bi thé qvam una thamma stada. insaihvands iup Iésus. gasahvina. jah qvath du imma-Zakkaiu. sniumjands dalath atsteig. himmadaga auk in garda theinamma skal ik visan. Jah sniumjands atstaig. ja andnam ina faginónds. Jah gasaihvandans allai biródidédun. qvithandans. thatei du fravaurhtis mans galaith in gard ussaljan. Standans than Zakkaius qvath du fraujin. sai. halbata aiginis meinis. frauja. gadailjau unlédaim. jah jabai hvis hva afhólóda. fidurfalth fragilda. Qvath than du imma Iésus. thatei himmadaga naseins thamma garda varth. unté jah sa sunus Abrahamis ist. Qvam auk sunus mans sókjan jah nasjan thans fralusanans. At gahausjandam than im thata. biaukands qvath gajukōn. bi thatei néhva Iairusalem vas. jah thuhta im. ei suns skulda vési thiudangardi guths gasvikunthjan. Qvath than. manna sums gódakunds gaggida landis framiman sis thiudangardja. jah gavandida sik. Athaitands than taihun skalkans seinans. atgaf im taihun dailós. jah qvath du im kaupóth unté ik qvimau. Ith baurgjans is fijaidédun ina. jah. insandidédun airu afar imma. qvithandans. nivileima thana thiudanón ufar unsis. Jah varth bi thé atvandida sik aftra andnimands thiudangardja. jah haihait vópjan du sis thans skalkans. thaimei atgaf thata silubr. ei gakunnaidédi. hva hvarjizuh gavahurhtédi. Qvam than sa frumista qvithans. frauja. skatts theins gàvaurtha taihun skattans. Jah qvath du imma. vaila góda skalk. unté in leitilamma vast triggvs. sijais valdufni habands ufar taihun baurgim. Jah qvam anthar qvithands. frauja. skatts theins gavaurtha fimf skattans. Qvath than jah du thamma. jah thu sijais ufaró fimf baurgim.

Of wel het Onze Vader, uit de zelfde vertaling van ULPHILAS : Het Mesogothisch.

Atta unsar, thu in himinam. Weihnai namo thein. Quimai thiu dinassus theins. Wairthai wilja theins, swe in himina, jah ana airthai. Hlaif unsarana thana sinteinan gif uns [himmadaga. Jah aflet uns thatei skulans sijaima, swaswe 'jah weis afletam thaim skulam unsaraim. Jah ni briggais uns in fraisthubnjai. Ak lausei uns af thamma ubilin. Unte theina ist thiudangardi. Jah mahts. Jah wulthus, in aiwins. Amen. (2)

Die taal was ongetwijfeld op dit tijdstip nog in hare kindschheid, onbeoefend en ruw, ofschoon niet onregelmatig. Het onderscheid tusschen gelijkvloeijende en ongelijkvloeijende werkwoorden, doet zich reeds duidelijk bespeuren; waar uit volgt, dat het Gothisch als een Duitsch dialect geheel op zich zelven stond; komende de hier bedoelde regelmatigheid, in de overige talen, eerst eeuwen na ULPHILAS voor.

Overigens is het klaarblijkelijk, dat het Grieksch, waar uit ULPHILAS de Evangeliën vertaalde, op de vorming van het Mesogothisch denzelfden invloed had, als het latijn op de meer noordelijke en westelijke Germaansche dialecten. Van deze overzetting der Heilige bladen is slechts een gedeelte bewaard gebleven en wel de Evangeliën. Deze boeken bevonden zich bij het einde der XVI eeuw in een Westfaalsch klooster, en geraakten in den dertigjarigen oorlog naar Praag, waar zij, bij de verovering dier stad, door den Graaf van Koningsmark buit gemaakt, en naar CHRISTINA Koningin van Zweden werden opgezonden. In 1655 vond ISAAC VOSSIUS den Codex te Koppenhagen, en bragt dien naar Holland over. JUNIUS, een ander Nederlandsch geleerde,

Het Meso-gothisch.

gaf den bundel in het licht, waarna het oorspronkelijk H. S. van VOSSIUS gekocht, in massief zilver beslagen, en aan de Universiteit van Upsala ten geschenke werd gegeven. Met later ontdekte bijvoegselen, zijn die zelfde Evangeliën nog door STIERNHIELM, KNITTEL, IHRE, en anderen op onderscheidene tijden uitgegeven. De Duitschers vooral bezitten over ULPHILAS bijbelvertaling een zeer goed werk van ZAHN, die niet alleen den Gothischen tekst met eene latijnsche overzetting en critische aanmerkingen uitgaf; maar er ook eene Gothische spraakkunst, van FULDA, en een *Glossarium*, van REINWALD bijvoegde. Toen echter dit alles verscheen, was onze JUNIUS reeds voorgegaan, zoo wel met eene naauwkeurige uitgave der vertaling, als met een hoogst voortreffelijk woordenboek (3); terwijl TEN KATE, in een werkjen *Over de gemeenschap tusschen de Gothische sprake en de Nederduitsche* (4), den tekst ook reeds grammaticaal behandeld had (5). Nu eenige jaren geleden, zijn er wederom nieuwe en zeer uitgebreide fragmenten door ANGELO MAIJO, in de Ambrosiaansche bibliotheek in Mailand gevonden. Onder deze *palimpesten* bevindt zich een gedeelte van eenen ouden Calender (6).

(1) Over de Gothen zie men ASCHBACH. *Geschichte der Westgothen. Francfort. a. m.* 1827. en PETREII, *Cimbrorum et Gothorum origines.*

(2) Eene letterlijke vertaling met Grammaticale aanmerkingen staat in den *Mithridates*. II. 185.

(3) *Gothicum glossarium, quo argentei codicis vocabula explicantur et illustrantur, quibus præmittuntur Gothicum, Runicum, Anglo Saxonicum aliaque Alphabeta, opera* FRANC. JUNII. DORDS 1664. *Amst.* 1684.
Glossarium Ulphila Gothicum, linguis affinibus per FR JUNIUM *nunc etiam Sueogothica auc.*

tum et illustratum per Geo. Stiernhielm. *Holm.* 1670. 4°.

(4) In 1710 in het licht gegeven.

(5) Zie verder de werken van het genootschap *Linguæ Patriæ excolendæ amore*, waar in ook eene verhandeling over het door Ten kate behandelde onderwerp is opgenomen. Er is in ons land nog meer over dit onderwerp geschreven. Van dit alles vind ik geen gewag gemaakt in de reeds aangehaalde *Geschichte von Prof.* Aschbach. Deze geleerde handelt nogtans bepaaldelijk over den *Codex argenteus*, maar zegt geen woord van Ten Kate, zelfs niet van Junius, die dit stuk het eerst bekend maakte. De taal zelve leert men het best uit Ten kate kennen, zie de in den tekst vermelde verhandeling; ook de *Aanleiding* I. 575 - 597; voorts *de verhand. over het Mœsogotisch en Angelsaks : in het VII deel der werken van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leyden.*

E. Lije. *Dictionnarium Saxonico et Gothico Latinum. Lond.* 1772. 2 *vol.*

J. Ihre. *Glossarium Sueo Gothicum. Upsal* 1769, 2 *tom.*

Mösogothische sprachlehre und glosar. enz in Zahn's uitgave van Ulphilas.

(6) Ulphilæ *partium ineditarum in Ambrosianis palimpestis ab Angelo Majo repertarum specimen conjunctis curis ejusd. Maji et Car. Oct. Castilionaei editum Mediolani.* 1819.

§ IV.

Met uitzondering van het Gothisch, vinden wij de talen van den Nederduitschen stam, meer bepaaldelijk in het westelijk Germanië, in Nederland, aan de beide oevers van den Rijn, en langs de kusten der Oostzee. Het Saksisch.

De oudste dier talen, schijnt wel het Saksisch te wezen, zijnde na het Nederlandsch het zachtste

Het Saksisch. der Duitsche dialecten. Het was de volkstaal eener heldhaftige natie, aan de grenzen onzer provinciën, in Nederduitschland gevestigd, en die, onder KARL DEN GROOTEN, voor de Frankische wapenen bezweek. De veroveraar verspreidde een deel der Saksers. Frankische onderdanen namen hunne plaatsen in, en deze Franken, grootendeels uit Duitschers van eenen zwaarder tongval bestaande, hadden eenen nadeeligen invloed op de taal der overgeblevene Saksers, welke men thans het plat Duitsch noemt.

In de XII of XIII eeuw, was de overeenkomst der Nederduitsche talen nog grooter dan thans, en het Saksisch aan de Geldersche en Limburgsche tongvallen volkomen gelijk, zoo als ter behoorlijker plaatse nader zal blijken. Doch terwijl deze Nederlandsche dialecten zich beschaafden, en tot vorming van het nieuw Nederlandsch bijdroegen, bleef de Saksische taal stilstaan, en hoe zeer dan ook van geene geschriften, echter van eene letterkunde ontbloot.

Reeds in de VIII eeuw, had het Saksisch groote overeenkomst met de taal onzer vaderen. Bij eene vergelijking der oudste Nederlandsche psalmen, en de volgende regelen, uit het lied van HILDEBRAND und HADRUBRAND, valt dit terstond in het oog.

Ik gi- hórta dat seggen, dat si ur- héttun aenón muotin
Hiltibraht enti — Hadhubrant untar — heriun tuém
sunu fatarungo; iró — saro rihtun,
garutun se iró - gudhamun, - gurtun si iró suërt ana
helidos ubar ringa, do sié to dëro hiltu rítun.
Hiltibraht gimahalta — Heribrantes sunu,
hër was — héroro man,
fërahes — frotoro, hër — frágen gistuont
fohém wortum: wër sin — fáter wári
fireo in — folche, ëddo wëlihhes cnuosles dû sis?
ibu dû — mi én ansages, ik — mideo dré uuét,
chind in — chunincríche, — chud ist mín al irmindëot.

Het ontbreekt de Saksers aan geene oude chronijken en landswetten in het Saksisch; maar aan boeken van wetenschap en smaak. De Saksische taal, staat in dit opzigt in Duitschland, met de Vriesche taal in Nederland gelijk; beiden zijn gevallen, en zullen zich ook nimmermeer verheffen. Het is dwaasheid, daar aan te denken, en het is tijdverlies, om daar aan te willen arbeiden. Onze Vriesche landgenooten zien dit wonderwel in. In stede van zich aftezonderen, of zich door eenen provincialen geest te laten misleiden, plaatsen zij zich in het midden der Nederlandsche beschaving, spreken en schrijven de algemeene landtaal met groote naauwkeurigheid, en zenden afgevaardigden in de generale staten, die zich voor de handhaving van alles wat edel en goed is, altijd in het Nederlandsch doen hooren. Het Saksisch.

(1) Over het Saksisch zie men den MITHRIDATES. II. 270.
KINDERLING. *Geschichte der Niedersassische sprache.* Magdeb. 1800. Ook:
WIARDA. *eschichte der alten Frisischen sprache*, en inzonderheid, SCHELLER, *Bucherkunde der Sassisch Niederduitsche sprache. Braunschweig.* 1826.
Teutonista, van VAN DER SCHUREN, in de voorrede van CLIGNETT.

§ V.

Naast het Saksisch bloeide reeds zeer vroeg het oude Vriesch, de taal van een dapper en grootmoedig volk. De Vriezen woonden met de *Kauchen* aan de zeekusten, tusschen den Rijn en de Elve, palende aan de Anglen en Saksers, in wier landen zij zich uitbreidden, zoo dat deze, in het midden der zesde eeuw Het Vriesch.

Het Vriesch. beschouwd werden als tot Vriesland te behooren. -- Het tegenwoordig Gelderland, Holland, en Braband tot aan de Maas en de Schelde, werden evenzeer Vriesland genoemd, zonder dat daarom nog de Vriesche landschapstaal in deze gewesten doordrong. (1). Een eeuw vroeger ontstond er een bondgenootschap uit eenige Vriezen, Saksers en hunne taalgenooten en naburen de *Anglen*. Zij staken naar Brittannië over, en verdreven de inwoners naar het gebergte. -- In het bezit van het beste gedeelte des lands, hielden zij er zich staande, vermenigvuldigden en breidden zich uit. Hun staat onderging nog vele lotgevallen, welke op de hervorming der taal grooten invloed hadden; doch ondanks veelvuldige veranderingen, is het *Angelsch* of Engelsch, evenwel aan het Vriesch ten naauwste verwant gebleven.

Het oude Vriesch vond men in het tegenwoordig oost en west Vriesland, en ook in Groningen. In eenige oorden van Saksen was deze taal met het Saksisch gemengd, en onder den naam van Angel Saksisch bekend; maar aan Holland, waar men even als in Vlaanderen en Braband, het Vlaamsch sprak, was zij ten eenemaal vreemd.

Om het oude Vriesch, naar behooren te doen kennen, ontbreekt het mij aan geschrevene stukken uit de V of VI eeuw. Ik behelp mij daarom met wat jonger bescheiden, zijnde de volgende proeve een fragment van het *syndriucht* of geestelijk regt, door Leo den III, in het begin der negende eeuw, aan die van Vriesland gegeven.

Dit is Sindriucht, *als di Biscop sine synd keda wil, ende hi sine boda an dit land sent, zo schilma zine sind sex wiken eer keda eermant halde, soe schiler self comma, ief hi mei, ief hi naet mei, zo schil in comma sijn choer Biscop mit breve, ende mitin sigel, ende mit een guldena fingerlijn, ende*

sidsa dat sijn hera also sieck se: iefra sunder wr-bring, dat hi toda setta sind naet comma mochte, zo sel syn choer Bischop sindia aller aerst op dijn wrheriga, deer di decken wrherich brocht haet tria ieer, ende niogen sinden, di decken schil wessa fri ende freesch ende sulre berthe boren, ende zyn vyed ende zyn riucht onforloren, ende enis leka soen sol aegh zyn sind di haud Prester to keden ende da lioed to sekane alle huismanne. Ende als di Biscop tree dagen sindet haet, so schil hi setta ene decken, ende hem zyn ban bifella bi trimschellingen, zo schilma dis deckens sind xx. nachta eer keda eermen halde. Nu agenda lioed Eedsuaren to setten, da schillet wessa fry ende freesch ende sulre berthe boren. Ende also hioechdedich dat hi dis Biscops ban beta mey, ief hit oen him falt ende syn landriucht onforloren. Het Vriesch.

Zoo ook het Molkwerrumsch *onze Vader*, volgens Fokke Sjoerds, aldus luidende:

Uws Fader, der y binne ynne hymmelen. Ien Namme worde heilige. Ien kenningryk komme. Ien wille geschae allyk ynne hymmel, soa aeak op ierde. Uws daegs brae jouw uws joed; in forjauw uws unzze schielden, allyk aek wy forjouwe uws schieldeners. In lied uws naet yn forsicking, mar forlos uws fen den quaeden. Want jens is't kenningryk, in de kraeft, in de haerlykheid ynne iewigheid. Ammen.

(1) Onder Vriesland verstond men de Nederlanden, tot aan de Schelde toe, en zelfs Ostende staat hier en daar als eene Vriesche stad vermeld; daar uit evenwel te willen afleiden, dat de Hollanders en Vlamingers Vriezen waren, of Vriesch spraken is verkeerd. — Men noemde de Noordelijke provinciën Vriesland, zoo als wij die zelfde gewesten, in het dagelijksch leven, wel eens alle te zamen onder den naam der provincie Holland begrijpen. — Op grooter afstand

gaat men nog verder. Te Rome noemt men de Nederlandsche guldens, Hollandsch geld, en de Luiksche courantiers, des *Journalistes Hollandais*.

Nog meer. Het Vriesch was niet alleen ter geener tijd de landstaal van Holland, Braband of Vlaanderen; maar had zelfs geenen merkbaren invloed op de Nederlandsche dialecten dier provincien. -- Niet eene enkele Vriesche eigenaardigheid werd er in overgenomen, terwijl omgekeerd het Vriesch zich zoodanig *verneerlandiseerde*, dat zelfs het *Molkwerumsch onze Vader* van Fokke Sjoerds, naar het Hollandsch overhelt. -- Adelung handelt over het Vriesch in het II deel van den Mithridates 228-244, en is van oordeel, dat het Nederlandsch uit de vermenging van het Vriesch, Saksisch èn Frankisch ontstond. -- In de zelfde dwaling vervalt Lulofs, *Duitsche taal* bl. 115, 116, 117. Deze geleerde heeft het niet noodig geacht zijne denkbeelden, over de algemeenheid van het oude Vriesch uiteen te zetten; anders toch vleije ik mij dat wij nader tot elkander zouden komen dan thans wel kan plaats hebben.

(2) Over den zakelijken inhoud van dit geestelijk regt spreek ik nader, zie intusschen Winsemius, fo. 100, bij wien het stuk in zijn geheel voorkomt.

(3) Wiarda. *Geschichte des ausgestorbenen alten Friesischen oder Sachsischen sprache.* Onder het Saksisch, verstaat Wiarda het Angelsaksisch; hij handelt echter hoofdzakelijk over het Vriesch, en zulks meer historisch dan grammatikaal. Belangrijker is daar omtrent Ten-Kate. *Schetse van de landfriesche Dialect* in de *Aanleiding* I. 699. Wassenbergh. *Bijdragen tot den Frieschen tongval. Franeker.* 1806. Ook Hoeufft, *in de Taalkundige aanmerkingen op eenige oud Friesche spreekwoorden. Breda.* 1815.

HALBERTSMA. *Hulde aan Gysbert Japiks Leeuw*. 1827. Bevattende verscheidene stukken in het oud en nieuw Vriesch.

§ VI.

De oorsprong van het Angelsaksisch, heb ik in de voorgaande § reeds doen kennen; er blijft mij dus, ter dezer plaatse, slechts eene kleine taalproeve te geven, en de bronnen te doen kennen waarvan wij ons bij grondiger beschouwing, in de lessen, bedienen zullen. Het Angel Saksisch.

Giftbrief, van WILLEM DEN VEROVERAAR, aan de burgers van Londen:

Williem King grets Williem Biscop, et Godfred portrefan, et ealle ya burghworn binnen London, Frencise et Englise frendlice, En ic kiden eoy, yeet ic wille, git ben ealra weera lagayweord, ye get weeran on Eeadwerds daege, Kings. And ic wille, yeet aelc child bij his fader yrfnume after his fader daege. And ic nelle ge wollian yeet adning man eoy alnis wrang beoode. God eoy heald.

Het onze Vader:

Feader vre thu the eart on heofeun, si thin nama ghehalgod, To cume thin rice ghewurthe thin willa on eorthan swa on heofenum wine deag hamlicam hlaf syle us to deag, and forgyt us ure gyltas, swa swa we forgath urum gyltendum, and negeleadde thu us on costnunge, ac alys us of yfle, sothlice.

(1) J. OELRICHS. *Angelsachsische Chrestomathie. Bremen.* 1799. 4°.
(2) RASK. *Angelsaksisk sproglaere. Stockholm.* 1817.
(3) E. ELSTOB. *Rudiments for the English-Saxon Tongue. Lond.* 1715.
(4) G. HICKESIUS. *Institutiones Grammati: Anglo Saxonicis. Oxon.* 1689.

4

(5) T. Bensoni. *Vocabulorium Anglo Saxonicum. Oxon.* 1701.

(6) *Evangelica Gothice et Anglosaxonice et Glossarium Gothicum.* F. Junii. *Dord.* 1665. 2 *vol.*

(7) De gebeden, zoo als het onze Vader enz. vindt men in De Ryckels. *De vita Sancta Gertrudis.* ook in de *Nederlandsche antiquiteyten met de bekeeringhe van eenighe der zelver landen tot het Kersten gheloove. Brussel.* 1662. naamloos uitgegeven, maar door R. Verstegen geschreven.

(8) Over het Angelsaksisch en Vriesch leze men nog de meermalen aangehaalde *Verhandeling* in het VII Deel der *Werken van de Maatschappij der Nederl. Letterk. te Leyden.*

(9) Boxhornius. *Originum Gallicar. liber. Accedit antiquae linguae Britan. Lexicon Britanico Lat. Amstel.* 1654.

§ VII.

Het Frankisch.

Onder de Franken, waren de Saliërs en Ripuariërs, voorzeker twee hoofdstammen; doch even als hunne namen zich in die van het Bondgenootschap verloren, loste zich ook hunne taal, in die der vereenigde vrije Duitschers op.

Deze taal, eene vermenging der zachte en harde tongvallen, noemde men het Frankisch, welk dialect eenen geruimen tijd heerschende was boven andere Germaansche talen, en zich met de oorlogen en overwinningen der Franken, tot in Gallië uitbreidde (1). Dit Nederduitsch steeg echter tot geenen hoogen trap van luister; want Karl de Groote, hoezeer hij prijs stelde op de taal zijner vaderen, behield het latijn voor de wetgeving en het hooger onderwijs, hetwelk dan ook ten gevolge had, dat het Frankisch zich in Frankrijk niet kon staande houden, en reeds onder Karel den Kalen, voor deszelfs mededinger, het Waalsch, moest onderdoen.

Om nu het Frankisch te doen kennen, bepaal ik mij tot eene kleine proeve uit de vertaling van de *Nativitate Domini*, door den Spaanschen Bisschop Isidorus (2) beschreven : *Umbi dhaz selba quhad auh in Jobes boohhun : spahida dhes Gottlichhin Fater huuanan findis? Dhiu chiholan ist fona manno augom joh fona allem himel fleugendem ist siu chiborgan. Siu ist chiuuisso selben Angilum unchundiu. Bidhiu huuanda dhazs ziuuare ist ubar hepfendi angilo firstandan joh iro chiuuizs, huuer manno mac izs dhanno chirahhon.* Het Frankisch.

Dit stuk behoort tot de VI eeuw. Een ander, uit den *Codex quadrumanus* komt nog meer met onze taal overeen, bijvoorbeeld deze woorden (3): *Than was dar en gigamalod Man. That was fruod gomo. Habda gerehtan hugi. Was fan them liudeon Levias cunnas Jacobas sumeas guodero thiedo. Zacharias was hi hetan. That was so salig Man, hwand hie simblon, gerno Gode theonoda, enz.*

(1) Lachmann. *Specimina Linguae Francicae. Berol.* 1825.
Ten Kate. *Aanleiding. bl.* 546.
G. Gley. *Langue et Littérature des anciens Français. Paris* 1814. 8°.

(2) Zie de vertaling van Isidorus in Schilter. *Thesaurus Antiquitatum, Teutonicarum.* Zie ook Bouterweck. *Geschichte der poesie und Beredsamkeit* IX. p. 69.

(3) Hickesius. *Thesaurus Linguarum Septentrionalium. Oxon.* 1705. 2 *vol.*
Over den *Codex quadrumanus*, eigenlijk een *Paraphrasis Euangelica*, en verder, over de Franken en Allemannen zie men den Mithridates. II. 271.
Behalve de aangehaalde werken over het Frankisch, leze men nog Wiarda. *Geschichte der alt. Friesische sprache.* 33:
Ten Kate. *Aanleiding.* I. 57. voorts 598 en vervolg.

§ VIII.

Het Nederlandsch.

Volgens ervarene taalkundigen, zou ons Nederlandsch uit de vermenging van het Saksisch, Vriesch en Frankisch ontstaan zijn (1). Ik geloof dit niet; want ik vind geene bewijzen van eenen Vrieschen staat, die zich tot in Vlaanderen zou hebben uitgestrekt, en, in de taal, behalve vele wortelwoorden aan alle Duitsche talen gemeen, zijn ook geene sporen van Vriesche eigenheden en vormen. Wij voeren nergens Vriesche namen, hebben ook in niet een dialect, zoo veel tweeklanken, en in de uitgang der verba eene grootere regelmatigheid. Ons oudste Nederlandsch, te weten, het formulier van verzaking des duivels, en de psalmen uit den tijd van KARL DEN GROOTEN (2), zijn allezins van het oud Vriesch, waarin het *Syndriucht* beschreven werd, onderscheiden; hetgeen evenzeer het geval is met het *Asega boek*, hetwelk tot dien zelfden tijd behoort, maar eerst in de XIII eeuw verzameld werd; daar lezen wij onder anderen aldus.

Di Grewa, deer an Freslande Grewa wessa schel, dy schel wessa fulre bertha boren, ende syn riucht onforloren. Hi schil to Suder muda in comma, ende comma to Fraenker in dat del, mit wirder were, mit des Koninghes jefta, endc myt breue ende insigel: deer agen him da Fresen to ontfaen ende to riucht to staen; deer aegh him di Aesga een ferd to delen, ende hi him self to bannen, dat him nimmen aet onriuchtes dwe; soe aghen dae lyoed dyne ferd toe sterkiane; deer aegh dy Grewa aller manlikum syn leen toe gewane, als hyt oen synre werhede, sonder fya.

Voorzeker is dit geen Nederlandsch, en was het ook niet in de XIII eeuw; men vergelijke slechts deze regelen met MAERLANT, of wil menliever

met de landswetten, die toen in Vlaanderen en Braband met hetzelfde inzigt verzameld werden, als het *Asega boek* in Vriesland, en het verschil der beide talen, zal terstond in het oog vallen.

Het Nederlandsch.

Er is overeenkomst tusschen Vriesch en Vlaamsch, maar zoo het Vriesch ooit in deze landen was gesproken geworden, of die taal op de onze eenen beduidenden invloed had uitgeoefend, dan zou de gelijkheid aan elkander veel grooter wezen.

Melis Stoke zegt, in de inleiding zijner Cronijk, dat Willebrord uit Engeland komende, natuurlijkerwijze Vriesch sprak, en zijn *onze Vader* heb ik hier boven bl. 49 medegedeeld. Dat men Willebrord onder de Hessen, Thuringers en Vriezen, verstond, vind ik bij Nannius (3); doch dat men die taal in het eigenlijk Holland, of aan deze zijde van den Biesbosch ter eeniger tijd zou gesproken hebben, leest men bij geen enkel schrijver wiens getuigenis gelden kan.

Maar, vraagt men misschien, wat sprak men dan in Vlaanderen en Holland? ik antwoord, het Saksisch, en de daar van afhangende zachte dialecten, door de eerste Germaansche inwoners naar Nederland overgebragt; even gelijk het Vriesch naar Vriesland en Groningen; zijnde dit Nedersaksisch door de opneming van eenige Hessen en Sueven, en later door het verkeer met de Franken, aan eenige Hoogduitsche eigenaardigheden geraakt, welke in de oudste geschriften veelvuldig voorkomen, en bij altijd toegenomene beschaving, wederom grootendeels geweken zijn.

In haren oorsprong en aanleg, welluidend en krachtig, waren deze Nederlandsche talen onder het Frankisch bestuur, nog te ongevormd en ruw, voor staatsgebruik in openbare acten. Door de pre-

Het Nederlandsch.

diking van het Christendom verkregen zij echter een begin van vastheid. Ik heb reeds gezegd, dat men zich genoodzaakt zag, van tijd tot tijd kleine leefregelen en gebeden in het latijn overtebrengen. Deze litterarische bezigheid deed de dialecten onderling vergelijken, en ineenvloeijen. Men begon ook over de gronden der taal na te denken; voor zoo ver die te vinden waren, werden zij gevolgd, en schoot de inzage der waarnemers te kort, dan behielpen zij zich met de latijnsche Syntaxis, en wrongen aldus het opkomende Nederlandsch, in een Romeinsch keurslijf.

In dien toestand verkeerde het Nederlandsch, tot dat het in de XIII eeuw, de taal werd der wetten, der geregtshoven, en der fraaije letteren, die inzonderheid na de hervorming in bloei toenamen. De voortreffelijkste geschriften over alle vakken van wetenschap en kunst, zagen toen het licht, en gaven de taal meerder juistheid en kracht. Zij verdrong het Vriesch, en werd met de zegevierende wapenen der Hollanders, ook naar de beide Indiën overgebragt.

Tot die hoogte geklommen, waar op wij het Nederlandsch door Van der Palm, Bilderdyk, Kinker, Wiselius en Tollens behandeld zien, kan het de vergelijking uithouden, met de meest beschaafde talen van Europa.

Nader zal ik gelegenheid hebben, dit een en ander met bewijzen te staven, thans moet ik afbreken, hebbende met betrekking tot de taal, in het eerste gedeelte van het Frankische tijdperk, niets anders aantetoonen, dan dat het Nederlandsch ontstond (4).

(1) Zie hier boven de aanteekening bl. 47, vergeleken met Wiarda, in het *Alt Friesischen worterbuch. Aurich.* 1786.

(2) *Bloemlezing I. bl.* 14.

(3) Jo. Petrus Nannius *in Symmictis* p. 306. *Mihi omnino persuadeo, tum Anglicae gentis linguam, cum hac nostrate plane eandem fuisse, quod ex reliquiis idiomatum utriusque generis liquido apparet, quum in plerisque eadem vocabula retineant, ac proinde divum* Willibrordum *in gentem* ὁμογλωττον *promtius et facilius Christianam fidem seminare potuisse.*

(4) *Over de verscheidenheid der tongvallen* in de *Proeve van oudheid, taal en dichtkunde door het genootschap D. A. O. M. I.* 21. handelende inzonderheid over den invloed van lucht en grondgesteldheid, tegen welk gevoelen de schrijver zich verzet.

Ypey hoe zeer ook een groot voorstander der Vriesche gevoelens, op het stuk van taal, geeft echter toe, dat er in Holland en Vlaanderen een ander dialect gesproken werd. *Geschiedenis der Nederl. tale, bl.* 133-139, voorts 152 en verv.

Zie verder het slot der *Verhandeling over het Mœsogotisch en Angelsaksisch* in de *Werken van de Maatschappij der Nederl. letterk. te Leyden. VII Deel.*

II. TIJDVAK. II. GEDEELTE.

Bestuur der Frankische Koningen na Clovis, *tot aan* Karl den Grooten.

I. HOOFDSTUK.

§ I.

Historisch overzigt.

Na Clovis dood, werd het rijk onder zijne zonen Theodorik, Klodomir, Childebert en Klotaris gedeeld. Theodorik geraakte in het bezit van *Austrasie* of Oost Frankrijk, waartoe de meeste Nederlanden behoorden. Hij had zijn zetel te Metz (520). Onder zijne regering, hadden de Franken met de Noormannen, de Vriezen en Saksers te kampen; de eerste vielen telkens op de kusten, de laatste wilden zich niet onderwerpen, en ook het Christendom niet aannemen, hetwelk de Franken met het zwaard verkondigden.

Klotaris overleefde zijne broeders en neven, en kwam daardoor aan het bewind van geheel Frankrijk; hij stierf spoedig, en toen wederom werden zijne staten onder Charibert, Guntram, Sigebert en Chilperik verdeeld.

Sigebert, bekwam Oost-Frankrijk, en dus ook de Nederlanden; maar Chilperik viel in het gebied zijns broeders; hij werd terug gedreven, en te Doornik vermoord. Zijn zoon Klotaris II, verkreeg echter al de Frankische gewesten, en, stond onze Provinciën en Oost-Frankrijk aan den jongen Dagobert af. Dagobert tergde de Saksers en de

Vriezen; hij bemeesterde een groot deel der Noordelijke gewesten, en deed te Wiltenburg (het tegenwoordig Utrecht) eene kerk bouwen, die daarna door de teruggekeerde Vriezen, weder verwoest werd.

Historisch overzigt.

§ II.

Om dien zelfden tijd, begonnen de Frankische Vorsten, zich op hunne Hofmeesters te verlaten, die onder den titel van *Major domus Regiæ*, het bestuur in handen hadden, en met der daad regeerden (1). PIPIJN VAN LANDEN, GRIMOALDUS, en PIPIJN VAN HERSTAL, bekleedden achtervolgens deze hooge waardigheid. Zij maakten zich in het harnas vermaard, en bij des Konings onderdanen ontzien en gevreesd. Zij sloegen de Vriezen herhaalde malen, inzonderheid PIPIJN VAN HERSTAL, dien het gelukte, om RADBOUD de nederlaag toetebrengen, zoodat WILLEBRORDUS onder zijne bescherming, ten jare 690, als verkondiger van Gods woord in Vriesland kon optreden.

Na het overlijden van PIPIJN, ten jare 714, geraakte KAREL MARTEL aan het bewind; hij had eene magtige partij tegen zich, zijnde aldaar zekere RAGENFRID, tot 's Konings Hofmeester benoemd. Met RADBOUD van Vriesland in verbond, bragten zij MARTEL, een en andermaal in het naauw; doch hij sloeg hen aan de Amblave, nabij de Abdij van ST. STAVELO, en behaalde eene volkomene overwinning.

RAGENFRID verloor kort daaraan zijn Vorst, en bragt CHILPERIK II. op den troon. Met dezen nieuwen Heer, kwam hij het volgende jaar (715) te veld. KAREL sloeg hen, bij Vinciak, niet verre van Kamerijk; dreef Koning en Hofmeester op

Historisch overzigt.

de vlugt, en drong tot Parijs door. Hij gaf de kroon aan CLOTARIUS IV, die in 719 overleed. Het volk begeerde een ander Vorst, hetgeen hem noodzaakte CHILPERIK te verheffen.

(1) De instelling der Hofmeesters behandelt MONTESQUIEU. *Esprit des lois* livr. 31. chap. 3. — Zie ook MEYER. *Institutions judiciaires.*

§ III.

Na CHILPERIK bragt KAREL MARTEL den wijfelenden THEODORICUS II, in 721 op den troon; eindelijk beproefde hij de afschaffing der Koninklijke waardigheid, en bestuurde geheel de Frankische heerschappij, onder den titel van Hertog (van 737-741). Eenige tijd vroeger lokten zijne tegenstanders, de Sarrazenen naar Frankrijk, en wikkelden hem in oorlog. In deze omstandigheden, hernamen de Vriezen den moed, en stonden tegen hem op. Het duurde echter niet lang, of MARTEL zond eene vloot naar Oostergoo en Westergoo, en sloeg de Vriezen, wier Koning POPPO, de zoon van RADBOUD, gedood werd.

In 741 overleed KAREL MARTEL, nalatende twee zonen, te weten : KARLOMAN en PIPIJN, tusschen wien hij het rijk verdeeld had. De eerste kreeg het bestuur over Oost-Frankrijk, Allemannië en Thuringen; PIPIJN bekwam West-Frankrijk, Bourgondie en Provence. In plaats van den overledenen THEODORICUS, gaf hij CHILDERIK III, den Koninklijken schepter; maar KARLOMAN volgde de voetstappen van zijnen vader, en bleef alleen regeren.

KARLOMAN begunstigde de kerk, en de kerkelijke personen; even als KAREL MARTEL gedaan had (1); overigens bedwong hij de Saksers en de

Vriezen, andermaal tegen de Franken opgestaan. In 746 bragt hij hun eene beslissende nederlaag toe, en deed hetzelfde jaar, afstand van de regering (2). Historisch overzigt.

Zijn broeder PIPIJN volgde hem op, en deze, zich niet meer vergenoegende met den ondergeschikten rang van Hofmeester, stiet den Vorst van den troon, en nam ten jare 750 zijne plaats in.

CHILPERIK III, de laatste Frankische Koning, werd in een klooster gezet (3), en PIPIJN, door BONIFACIUS, en den Pauselijken stoel ondersteund, plegtiglijk gezalfd. Eene nieuwe dinastie, nam alzoo een aanvang.

(1) RAEPSAET. *Defence de* CHARLES MARTEL *contre l'imputation d'avoir usurpé les biens ecclésiastiques. Gand.* 1806.

(2) KARLOMAN werd tot dien afstand voorzeker gedwongen, zie FLEURY tom. X. 332. *Annal. Bertinian. ad annum* 749 *Epitom. Chronic. Cassin. apud* MURATOR *Rer. Ital. script.* II. 358.

(3) Over het afzetten van CHILPERIK, zie men FORCEMAGNE. *Mémoires de l'Academie des inscriptions.* VI. 723-727. Ook MOREAU. *Principes de morale de politique et du droit public de France.* V. 125-254.

§ IV.

Om dien zelfden tijd, moet PIPIJN, met behulp der Vriezen, ditmaal eens op de zijde der Franken, de Saksers hebben beoorloogd.

In Utrecht ontstonden er hevige geschillen over de afhankelijkheid van het bisdom, hetwelk aan den stoel van Keulen onderworpen bleef.

PIPIJN streed middelerwijl in Italië, verjoeg de Longobarden, gaf hunne landen aan den Paus, en verhief daardoor den Heiligen Vader, tot een we-

Historisch overzigt.

reldsch Vorst; eene vergelding voor bewezene diensten, welke het hoofd der kerk niet kan verlangd hebben, maar om des vredes wille aannam.

Pipijn voerde nog andere oorlogen, en maakte zich veelzins beroemd; doch de meeste gebeurtenissen zijner regering, geene betrekking hebbende op de zaken van ons land, en het allerminste niet op de letterkunde, zoo besluit ik met de vermelding van zijn overlijden, hetwelk in 768 voorviel.

(1) Over de geschiedenis van geheel dit tijdperk zie men, behalve de reeds aangehaalde schrijvers, ook nog Beka en Heda, voorts de *Historia Trevirensis in collect.* L. D. Archerij. tom. II. P. Æmiljii. *De Rebus gestis Francorum. Paris.* 1548. Ook Iperii. *Chronic.* St. Bertini. in *Thesaur. Anecdot.* E. Martens et U. Durand. tom. III.

II. HOOFDSTUK.

§ I.

Voortgang van het Christendom.

Onder DAGOBERT, en nog meer onder zijnen zoon SIGEBERT II, vond het Christendom ernstigen steun bij de regering. Er waren echter nog maar weinige geestelijken behoorlijk gevestigd, en volstrekt geene Christen scholen in het land, ten zij misschien in het bisdom Tongeren, waar zich reeds verscheidene Prelaten, door leer, en vermogen, hadden beroemd gemaakt. Onder een hunner ontstond Luik. Tijdens de regering van PIPIJN breidde ST. HUBERTUS dat dorpjen alleraanmerkelijkst uit, en vestigde er den Bisschoppelijken zetel (2).

AMANDUS predikte in 651, nog met geringen bijval, onder de Brabanders, Henegouwers, en Vlamingers. St. Trond bekeerde vele Brabanders en Luikenaars, hij stichtte eene abdij, die spoedig het middelpunt werd eener kleine stad, naar zijnen naam geheten.

ELIGIUS volgde AMANDUS op, en leerde in Vlaanderen en Vriesland.

In Gent, werd er door zekeren BAVO, (een vermogend burger) een klooster gesticht. BEGA en GEERTRUI, beide dochters van GRIMOALDUS, stonden als Abdissen, aan het hoofd van andere gestichten (2).

Uit Brittannië kwam WILFRIDUS en WILLEBRORDUS over (690), zij vonden grooten steun bij PIPIJN VAN LANDEN, en PIPIJN VAN HERSTAL, die, als *Major Domus Regiæ,* na elkander regeerden. WILLEBRORD sprak zijne landtaal, en kon zich alzoo gemakkelijker dan anderen, in Vriesland en Saksen doen verstaan, gelijk ik hier boven reeds

Voortgang van het Christendom.

heb doen opmerken. Na vele moeite en zorgen, vond hij ingang bij de gemeente, en werd de eerste Aartsbisschop der Vriezen (696), hij vestigde zijn stoel in Utrecht.

WULFRAMUS, Aartsbisschop van *Sens*, leefde vijf jaren onder de Vriezen; hij bekeerde er velen, en is een oogenblik op het punt geweest, om ook RADBOUD tot het Christendom over te halen.

In 737, en dus onder het bestuur van KAREL MARTEL, stierf Bisschop WILLEBRORD. Hij ligt te Epternach in Luxemburg, waar hij een klooster gesticht heeft, begraven.

(1) CRASSIER. *Brevis elucidatio qnaestionis Jesuiticae de praetenso episcopatu Trajectensi ad Mosam. Liege.* 1738.

(2) Hun leven werd door een gelijktijdig schrijver te boek gesteld. Acta SS. Belgii tom. III. Zie ook DE RIJKELS. *De vita St. Gertrudis.*

§ II.

KARLOMAN regeerde een tijdlang met roem, en ondersteunde vooral de kerk. WILLEBRORDUS overleden zijnde, verkreeg BONIFACIUS, Bisschop van Mentz, grooten invloed op de zaken van ons land. Onder zijn bestuur hield KARLOMAN verscheidene kerkvergaderingen, tot regeling van orde en tucht. Het getal der geestelijken was alleraanmerkelijkst vermeerderd, en daaronder bevonden zich vele ongeroepene en volstrekt onkundige lieden. Op de bijeenkomst van Lestines nabij Binche in Henegouwen, regelde men verscheidene punten, die men, om het leerstelsel dier dagen te beoordeelen, niet mag over het hoofd zien. Men nam er ook een formulier van verzaking des duivel aan, en daar de Bisdommen van Utrecht, Mentz, Wurts-

burg, Keulen, Buriberg, Egstad, en Straatsburg, behoorlijk alle vertegenwoordigd waren, veronderstelt men, dat een en hetzelfde formulier in al die landen zal gegolden hebben, en dus, dat de Nederlandsche taal in het grootste gedeelte van Oost-Frankrijk gebruikt werd (1). Onder de brieven van Bonifacius bevindt er zich een van zekeren Daniel, Bisschop van Venta (Winchester), waarin deze hem omtrent de bekeering der Heidenen eenig onderrigt geeft, het welk ook nu nog zeer lezenswaardig is, en een helder licht over den toenmaligen toestand van het Christendom verspreidt. (2)

Voortgang van het Christendom.

(1) Zie Bloemlezing. I deel, bl. 27.
(2) *Epist. Danielis inter Bonifac.* LXVII. p. 79.

§ III.

In den beginnen, en toen de zendelingen nog geene vaste goederen waren magtig geworden, hadden zij met vele onheilen en somtijds met gebrek te kampen. De Engelsche kloosters voorzagen hen van velerlei benoodigdheden, ook van boeken, waar mede het echter nog allerdroevigst gesteld was. Bonifacius verzocht onder anderen den Bisschop Daniel, om hem zeker boek toe te zenden, bevattende zes Profeten, in klare en volkomene letters geschreven, en door zijnen overledenen meester den Abt Winbert nagelaten; alzoo hij, door ouderdom reeds merkelijk zwakker van gezigt, de kleine en ineengetrokken letters, niet langer onderscheiden kon. De Abdis Edburg moest de brieven van Paulus voor hem uitschrijven, en met gouden letters versieren. Hij bezat ook Verhandelingen over den brief van Paulus aan de Romeinen, en den eersten aan de Corinthiërs, maar zou er gaarne eenige uitlegging der andere brieven bij hebben gehad.

Voortgang van het Christendom.

De brieven van Paus GREGORIUS den grooten, en de werkjens van BEDA, waren vervolgens de hoofdboeken van zijne bibliotheek; hij had veel moeite met verzamelen; want de kloosterlingen klaagden dikwijls over de koude, of hadden de jicht, en konden dan niet schrijven; het ontbrak hun ook aan perkement.

Algemeene bronnen zijn de volgende :

(1) *Historia veterum Episcoporum Ultrajectinae sedis et Comitum Hollandiae, explicata ex* J. DE BECA *et* G. HEDA, *cum App. auctore* SUFFRIDO PETRI, *c. n.* B. FURMERII. *Franeq.* 1612. *Ultraj.* 1643.
HOYNCK VAN PAPENDRECHT. *Historia Ecclesiae Ultrajectinae. Mechliniae.* 1725.
CHAPEAUVILLE. *Episcoporum et rerum Leodiensium scriptores. Leod.* 1612-1616. vol. III.

(2) HUGO VAN HEUSSEN. *Batavia Sacra. Bruxellis.* 1714.

(3) DES ROCHES. in de *Mémoire de l'academie de Bruxelles.* I. 447.

(4) *Acta SS. Belgii Selecta. Bruxel.* 1783. VI. vol. in 4°. Een hoogst belangrijk en volstrekt onmisbaar werk, door GHESQUIRE uit de groote verzameling der Bollandisten bijeengebragt.

II. HOOFDSTUK.

§ I.

Over den regtstoestand, tijdens de vestiging der Franken in Nederland, is hier boven bij het overzigt van het eerste tijdvak, reeds gesproken. Regten en Wetten.

Bij voortduring, golden de plaatselijke gewoonten, voor regt, zoo dat zij met de Frankische wetten, en de verordeningen der Koningen, als staatswetten zijn te beschouwen.

De eerste, reeds in deze eeuw gedeeltelijk beschreven, kennen wij slechts uit H. S. van later tijd. Van de Frankische hoofdwetten, hebben wij beter narigt. Ik zal daarom derzelver oorsprong en bestaan, met een paar woorden, aanwijzen, en de verklaring van beider inhoud, in de lessen mededeelen.

§ II.

Het is meer dan waarschijnlijk, dat de Franken, reeds voor hunne veroveringen, een deel der wetten gehad hebben, welke wij, onder den naam van Salische en Ripuarische wetten, kennen; evenwel werden zij eerst na het begin der VII eeuw in schrift gebragt; of het wel de landstaal was, waarvan zij zich bedienden, is zeer twijfelachtig. Dat de Ripuarische wetten in het latijn geschreven zijn, houdt men voor zeker, en ten aanzien der Salische wetten, is het gebruik eener andere taal, niet wel te bewijzen (1). Deze wetten wil men dat in Overijssel, eene der zitplaatsen van de Franken, zouden gemaakt zijn, en tot bewijs daar van, voert men vervolgens aan, dat zij zich naar den Yssel *Isala*, Saliërs noemden (2), en die naam, in de namen van Salische en Ripuarische Wetten.

Salische en Ripuarische Wetten.

landstreken en dorpen, zoo als: *Salland, Oldensael, Salk* (3) bewaard bleef.

Deze Overijsselsche namen van *Isala* afteleiden, is reeds verkeerd; maar de dwaling wordt nog grooter, wanneer men den naam, en den oorsprong der Saliërs, in ons Vaderland zoekt. Van de Spieghel denkt, dat deze volksnaam op kustbewoners of zeelanders ziet, in welk geval, de Romeinen van σαλη θαλαττης, eene onstuimige zee, gelijk Libanius zich uitdrukt, den naam van Saliërs zouden gemaakt hebben (4); tevens veronderstellende, dat dit woord ook bij het volk in zwang was, en afkomstig zoude zijn van iets, hetwelk in de landstaal *zee* beteekent. Deze laatste gissing, zou niet onaannemelijk zijn; doch in Germanië woonden zij voorzeker niet aan zee, maar aan de *Salz* in Saksen, en wel denkelijk werden zij daar naar genoemd. Andere volkeren aan de boorden (*Ripa*) van den Rijn gevestigd, gaven zich zelven den naam van Oeverfranken, of Ripuariërs (6). Hoe het zij, de Saliërs, en Ripuariërs, behielden hunne volksnamen nog een tijdlang na hunne vereeniging in het Frankische bondgenootschap, en leefden onder hunne oude wetten, alsnu tot een zeker stelselmatig geheel, behoorlijk verzameld (7).

(1) Wiarda. *Geschichte und auslegung des Salischen gesetzes. Bremen.* 1808.

(2) Zie ook J. F. Peppe. *Dissertation historique et critique sur l'origine des Francs, Saliens, etc. Brux. chez Simon.* 1828. De schrijver dezer verhandeling, heeft geen gebruik gemaakt van de laatste nasporingen der Duitschers, en is daardoor in sommige punten, voor zijnen tijd, ten achteren; nogtans deelt hij wel het een en het ander, over ons staats en burgerregt mede, hetwelk men elders niet aantreft.

(2) H. Burmanus. *Brevis descriptio Isalae*, in Dumbarii. *Analectis* II. p. 203-205.
Conringii. *De origine Juris Germ.* C. VII. p. 33.

(3) Schilter. *In praef. ad legem Salicam.*

(4) *Oorsprong der Vaderlandsche rechten* bl. 11-24.

(5) Over de voornaamste verblijfplaatsen der Saliërs, vooral in Taxandrie of Noord-Braband, zie men *Acta SS. Sel. Belg.* tom. I. p. 291.

(6) Raepsaet, ofschoon erkennende dat de Ripuariërs naar de *Ripa* genoemd werden, wil niet dat de Saliërs, naar de *Salz* dien naam voeren; hij geeft daar echter geene redenen voor, van eenig gewigt. Zie *Origine des Belges.* p. 101 en 102. Ook, *Analise hist. de l'origine et des progrets des droits civils, etc. etc.* I vol. p. 210.

(7) Het gezag dezer wetten in Nederland, bewijst Van de Spieghel. *Oorsprong der Vaderlandsche regten.* bl. 60.
Raepsaet. I vol. en Kluit. *Geschiedenis der Hollandsche staatsregeling.* V deel. bl. 25.

II. TIJDVAK. III. GEDEELTE.

KARL DE GROOTE.

I. HOOFDSTUK.

§ I.

Historisch overzigt.

Volgens de beschikking van PIPIJN, werd het rijk verdeeld tusschen zijne beide zonen, KARL en KARLOMAN. De eerste verkreeg Bourgondië, Provence, den Elsas, en Duitschland; doch de rijks grooten, maakten eene andere verdeeling, ten gevolge waarvan, Oost-Frankrijk aan KARLOMAN geraakte. Deze Prins overleed reeds in 771, en KARL, een geboren Nederlander, werd Koning, ook over dat deel van Frankrijk, waar toe onze provinciën behoorden.

Deze gebeurtenis, gaf aanleiding tot den oorlog met de Longobarden, welke met de vernietiging van dien staat, een einde nam. KARL eigende zich het Koningrijk toe, en bevestigde den Paus in zijne bezittingen.

Naauwelijks Italië bevredigd hebbende, zag hij zich verpligt, de wapenen tegen de oproerige Saksers en Vriezen te keeren. Op dien oorlog volgde wederom een andere, een derde, een vierde, en zoo voorts, tot drie en vijftig voorname togten toe. Daar zij slechts voor een klein gedeelte betrekking hebben tot onze geschiedenis, zal ik er ter dezer plaatse alleen eene Chronologische opgave van doen, om vervolgens meer bepaaldelijk stil te staan, bij dat gene wat door KARL, in Nederland gedaan is.

Volg num.	Jaren	Vijanden.	Aanmerkingen.
1	769	Tegen de Aquitaniërs.	Hij gaat tot aan de Dordogne.
2	772	-- de Saksers.	-- tot over den Wezer.
3	773	-- de Longobarden.	-- tot Pavia en Verona.
4	774	-- id.	Hij neemt Pavia in, en komt te Rome.
5	id.	-- de Saksers.	
6	775	-- id.	
7	776	-- de Longobarden.	Hij gaat tot Trévise.
8	id.	-- de Saksers en Vriezen.	-- tot aan den oorsprong van de Lippe.
9	777	-- Spaansche Sarracenen.	Hij komt tot Sarragossa.
10	id.	-- de Saksers.	Vallen in Vriesland en plunderen Deventer.
11	779	-- de Saksers, onder Wittikind.	Hij komt tot in het land van Osnabrugge.
12	780	-- id.	-- tot de Elbe.
13	782	-- id.	Graaf Dirk wordt geslagen. Karl komt hem te hulp, en trekt tot aan de vereeniging van den Wezer met den Aller.
14	783	-- de Saksers en de Vriezen.	Men valt, tot aan het Vlie, de Christelijke Godsdienst weder af.
15	784	-- id.	Hij komt tot aan de Sale en Elbe.
16	785	-- id.	Zij worden volkomen overwonnen, en verliezen het regt op hun vaderlijk erfgoed.
17	785	-- de Thuringers.	Bij welken togt hij niet tegenwoordig was.
18	786	-- de Bretons.	id.
19	787	-- de Longobarden van Bénévent.	Hij komt tot Capoua.
20	id.	-- de Beijeren.	-- tot Augsburg.
21	788	-- de Hunnen.	-- tot Ratisbonne.
22	789	-- de Welchische Slavoniërs.	Tusschen de Elbe, en den beneden Oder.

Volg num.	Jaren	Vijanden.	Aanmerkingen.
23	791	-- de Hunnen.	Hij wordt door de Saksers en Vriezen geholpen. Graaf DIRK is in het leger, en komt tot aan den Donau en de Raab, de Saksers verlaten de zijde van KARL.
24	794	-- de Saksers.	Graaf DIRK sneuvelt tegen de Saksers, met wien het nu de Vriezen wederom houden.
25	795	id.	
26	796	id.	
27	id.	-- de Hunnen.	Onder het bevel van zijnen zoon PIPIJN, Koning van Italië.
28	id.	-- de Sarracenen.	Onder het bevel van zijnen zoon LODEWIJK, Koning van Aquitanië.
29	797	-- de Saksers.	Hij komt tot den beneden Wezer en de Elbe.
30	id.	-- de Sarracenen.	Door zijnen zoon LODEWIJK.
31	798	-- de Saksers.	Hij komt tot over de Elbe.
32	801	-- de Longobarden. van Benevent.	Door zijnen zoon PIPIJN, tot aan Chity.
33	id.	-- de Spaansche Sarracenen.	Door zijnen zoon LODEWIJK, tot aan Barcelona.
34	802	-- de Saksers.	Door zijne zonen, aan de overkant der Elbe.
35	804	-- id.	Hij gaat tot tusschen den Oder en de Elbe, en verplaatst een deel der Saksers, in Gallië en Italië. Hij sluit een verbond met de overblijvende, waarin ook de Vriezen begrepen zijn.
36	805	-- de Slavoniërs van Bohemen.	Door zijnen zoon KARL.
37	806	-- id.	id.
38	id.	-- de Corsikaansche Sarracenen.	-- zijnen zoon PIPIJN.
39	id.	-- de Spaansche Sarracenen.	-- zijnen zoon LODEWIJK.
40	807	-- de Corsik. Sarrac.	-- zijne Veldheeren.

Volg num.	Jaren	Vijanden.	Aanmerkingen.
41	807	-- de Spaansche Sarracenen.	id.
42	808	-- de Noormannen.	id.
43	809	-- de Grieken.	In Dalmatië, door zijnen zoon Pipijn.
44	id.	-- de Spaansche Sar.	id.
45	810	-- de Grieken.	id.
46	id.	-- de Corsikaansche en Sardinische Sarracenen.	id.
47	id.	-- de Noormannen.	Hij komt in persoon tot aan den Wezer en den Aller.
48	811	-- id.	
49	id.	-- de Avaren.	
50	id.	-- de Bretons.	
51	812	-- de Welchische Slavoniërs.	Tusschen de Elbe en den Oder.
52	id.	-- de Sarracenen in Corsika.	
53	813	-- id.	

§ II.

Behalve de Sarracenen en Grieken, waren deze volkeren, zoo als de Aquitaniërs, van Romeinschen, of zoo als de Longobarden, Vriezen, en Saksers, van Germaanschen oorsprong; allen, voor het overwigt der Franken bevreesd, zochten hunne heerschappij gestadig te verontrusten. Het gelukte Karl, hen te bedwingen, of te onderwerpen; maar hij besteedde daaraan een geheel leven, en toen hij zijn rijk gegrondvest had, verbrak wederom de orde en eenheid, geweldadigerhand daargesteld.

Zijne meest bestendige vijanden, waren de Saksers en Vriezen, welke volkeren hij wilde bekeeren, om ze te onderwerpen, en die even ter dier oorzaken niet bekeerd wilden wezen.

Historisch overzigt.

Na eenen eersten strijd, bezweken zij beiden, en werden met gestrengheid in bedwang gehouden, en met geweld van wapenen, tot het belijden der Christelijke Godsdienst gedwongen.

GUNDEBOLD, Koning van Vriesland, zoon van ALDGILLUS II, volgde den Koning eenigen tijd later, met een aanzienlijk leger naar Spanje, waar hij als krijgsman stierf.

Gedurende dien togt, vielen de Saksers, in het als nu met Frankrijk verbonden Vriesland, hetwelk door RADBOUD II, bestuurd, en te vuur en te zwaard verwoest werd. Deventer, waar zich reeds een christen tempel bevond, ging in vlammen op. 778.

Bij des Konings terugkomst, waren zij spoedig geslagen, maar zij herstelden zich weder in 782. Met den Saksischen Hertog WITTIKIND aan het hoofd, verdreven zij het leger van Graaf DIRK. Eene zware tuchtiging ontnam hen geenszins den moed. Zij verbonden zich andermaal met de Vriezen, die tot aan het Vlie toe, de Christelijke Godsdienst afvielen. KARL bragt hen vervolgens eene volkomene nederlaag toe. Zij werden schatpligtig, en zagen zich zelfs van hun vaderlijk erfgoed verstoken. 785. Zij dienden daarna den Koning, en behaalden onder zijne vanen, verscheidene glansrijke overwinningen. Na verloop van eenige jaren, kozen de Vriezen, nogmaals de zijde der weder afgevallene Saksers, ten gevolge waarvan, zij hun volksbestaan verloren, en bij de Franken, werden ingelijfd.

Bij verdrag, bleven de overwonnenen echter vrije mannen, dat is, zij behielden hunne goederen, en werden niet als slaven behandeld, gelijk dit anders bij het ondergaan van soortgelijk een nederlaag het gebruik was.

Iets vroeger dan deze laatste schikking met de Vriezen, te weten in 799, was Paus LEO III, uit Rome verdreven, en door KARL wederom op den

Heiligen Stoel gebragt. Om dien zelfden tijd werd ook de Keizerlijke waardigheid in het Oosten vernietigd; de Romeinen vonden geen steun meer in het Byzantinische gezag, en wilden het Westersche rijk herstellen; welk verlangen door den Paus zoodanig bestuurd werd, dat KARL zich eerlang als Keizer zag kroonen.

Historisch overzigt.

(1) De Vriesche geschiedschrijvers spreken van eene volkomene bevrijding, door hunne voorvaderen van KARL DEN GROOTEN verkregen; doch het bewijs hetwelk zij daarvoor bijbrengen is niet echt. -- Zie het stuk bij WINSEMIUS III -- 97 vergeleken met UBBO EMMIUS. *Rer. Frisic. Dec. 1* libr. V. 182 MELIS STOKE, in de inleiding van zijn *Rijm Cronijk,* ook KLUIT, *Geschiedenis der Hollandsche Staatsregeling*, V. 42 en verv. DRIESSENS. *Monumenta Groningana. III.* 533. Aanteekeningen op de *Oud Friesche wetten*, bl. 109. 115. Over de Staatkundige vrijheid der Vriezen in later tijd, zal ik ter behoorlijker plaatse nog het een en ander bijbrengen; en MAGNUS FORTEMAN, onder de romanhelden gedenken.

(2) De hoofdbron der Geschiedenis van KARL DEN GROOTEN, is zijne levensbeschrijving door EGINHART. Met de hier boven aangehaalde werken over de Franken, verstrekte EGINHART de schrijvers van alle volgende eeuwen tot leiddraad. Zij zijn te talrijk, om hier te worden opgenoemd. Ik bepaal mij dus tot eenige der voornaamste bronnen, mijne lezers voor het overige verwijzende, naar de *Bibliothéque des historiens de France*. Paris. 1768. 5 vol. in fo. en naar WACHLER. *Geschichte der Litter. II* 40.

KARL DE GROOTE *in het bijzonder.*

EGINHART, *Vita et gesta* CAROLI MAGNI *cum notis* SMINKII *Traj. ad Rhen.* 1711. 4°.

Annales CAROLI MAGNI, *edente* REINERO REINECCIO. *Helmst.* 1594. 4°.

GAILLARD. *Hist. de* CHARLEMAGNE. *Paris.* 1782. 4 *vol. in* 12.

DE LA BRUERE. *Hist. du règne de* CHARL. *Paris.* 1774.

M. P. GRANIE. *Hist. de* CHARLEMAGNE, *précédée d'un précis historique sur les Gaules. Paris.* 1819.

MURATORI. *Annali d'Italia.* tom. IV. p. II.

MARCHANGY. *La Gaule poétique.* tom. III.

MONTESQUIEU. *Esprit des lois liv.* 31 *chap.* 18.

FORCEMAGNE. *Mémoires de l'academie des Inscriptions. tom. VI p.* 680.

D. P. L. LIEBLE. *Mémoires sur les limites de l'empire de* CHARLEM. *Paris* 1764.

DIPPOLDT. *Leben Kaiser* CARLS DES GROSSEN. *Tubingen.* 1810.

D. H. HEGEWISCH. *Versuch einer Geschichte* KARL'S DES GROSSEN. *Leip.* 1777.

BREDOW. KARL DER GROSSE *wie* EGINHART *ihn beschrieben, die legende ihn dargestellt, neuere ihn beurtheilt haben. Altona.* 1814.

Frankrijk in het algemeen.

(1) FRANC. EUD. DE MEZERAY. *Hist. de France. Paris* 1685. 3 *v. fo.* beter nog van den zelfden schrijver, *Abrégé chron. de l'hist. de France.* Paris. 1668. 3 vol. 4° door MEZERAY zelf verbeterd en voortgezet. *Amst.* 1676. 7 *vol.* 12. daarna door LIMIERS vervolgd tot den jare 1715. *Amst.* 1720. 8 *vol.* 8°. te *Amsterdam* herdrukt 1755. 14 *vol.* 12.

GABR. DANIEL. *Histoire de France.* (*tot* 1610) *Paris.* 1713. 3 *vol. fo.* de beste uitgave van *Amst.* 1755-1758. 24 *vol.* 12.

Comparaison des deux Hist. de MEZERAY *et du* P. DANIEL. par D. LOMBARD. *Amst.* 1723. 4°.

A. MILLIN. *Antiquités Nation. Paris* 1790. 5 *vol.* 4°.

BERN. DE MONTFAUCON. *Les monumens de la monarchie française, avec les figures de chaque règne. Paris.* 1729.

Gaillard. *Histoire des français. Paris.* 1766-1769 12 vol.
De Flassan. *Histoire Générale et raisonnée de la Diplomatie française, depuis la fondation de la monarchie jusqu'à la fin du règne de Louis XVI. Paris.* 1809. 6 *vol.* 2 *édit.*1811. 7 *vol.* 8°.
J. B. Du Bos. *Histoire critique de l'établissement de la monarchie française dans les Gaules. Paris.* 1742. 2 vol. in 4°.
Henault. *De l'établissement des franç. dans les Gaules. — Paris* 1807. 2 *vol.* 8°.
Mably. *Observations sur l'histoire de France. Kehl.* 1788. 9 *vol.* 12.
Annales du moyen Age (jusqu'à la mort de Charlemagne). 8 *vol. in* 8. *Paris.* 1828.

II. HOOFDSTUK.

§ I.

Statistiek. Historische bijzonderheden van ieder gewest.

Onder KARL DEN GROOTEN, was ons Vaderland in verscheidene *Pagi* en *Vici* verdeeld, en werd door Graven bestuurd. Een *Pagos* was eene provincie, een *Vicos*, een distrikt. Eenige landen in Luik en Utrecht, werden aan de kerk afgestaan, en door Bisschoppen geregeerd; welke kerkelijke overheden, hun grondgebied aller aanmerkelijkst wisten te vergrooten, zoo dat hunne domeinen, eerlang provinciën werden, waarover zij als wereldlijke vorsten geboden. Met de Graven der andere gewesten, hielden zij voor het minst eenen gelijken rang. Hoezeer nu alle provinciën, onder een opperhoofd geplaatst waren, bestond er echter geene eenheid, althans die eenheid niet, welke de geschiedschrijvers zoo gaarne aantreffen; en die zij niet vindende, doorgaans zelven bedenken, en op dergelijk eene wijze daarstellen; als de Aristotelsche uniteiten, in een classisch treurspel.

Noch onze staat, noch onze letterkundige Geschiedenis kan op zulk eene leest geschoeid worden; die haar wil leeren kennen, moet niet in Holland of Braband een standpunt zoeken; maar zich boven de gezamenlijke provinciën verheffen, en van daar de gelijktijdige, en dikwijls zeer uit eenloopende gebeurtenissen gadeslaan. Naar behooren waarnemende, zal hij de oorzaak vinden, waarvan al die verscheidenheden slechts gevolgen zijn, en derzelver verband en zamenhang, uit de overeenkomst van Godsdienst, zeden, gewoonten, regten, en taal gemakkelijk kunnen verklaren. -- Om tot zulk eene eenheid te geraken, mogen er geene gedeelten des Vaderlands in de schaduw worden ge-

plaatst, en het is derhalve raadzaam, om bij iedere provincie, als bij een bijzonder tooneel van handeling, stil te staan.

(1) ALTING en RAEPSAET, hoezeer zij geene eigenlijk gezegde Statistiek schreven, bevatten nogtans algemeene overzigten van landen en volken die men met vrucht kan raadplegen.

§ II.

Bij de Statistische beschouwing der verschillende provinciën, volg ik dezelfde orde, als in mijn *Chronologisch overzigt der Nederlandsche Vorsten*, en vang derhalve met Vlaanderen aan (1). Vlaanderen.

Vlaanderen, is het land der Menapiërs en Morinen. Eerst in de XII eeuw, begon men het tegenwoordige vrije van Brugge, *Municipium Flandrense* te noemen; later ging de naam van Vlaanderen, op geheel het gewest over. Al het land was met bosschen bedekt, zijnde domeinen van het Frankische hof. De hoofdopzigters dier goederen, schijnt men Forestiers genoemd te hebben. De eerste Forestier, was LIEDERIK DE BUCK. Volgens sommige kronijken, werd hij tot die waardigheid door DAGOBERT, volgens andere, door CLOTARIUS I verheven; deze, laten hem sterven in 676, gene in 692; bij alle schrijvers, is zijne Geschiedenis met fabelen verward, en niet ongelijk aan die der Vriesche Koningen (2).

Een tweede Forestier, zou ANTONIUS, zoon van LIEDERIK, geweest zijn; te zwak voor het bestuur, werd hij door zijnen broeder BOSSAERT vervangen. Onder KAREL MARTEL, koos BOSSAERT zijne zijde, tegen den koning THEODORICUS, die hem daarom zijn ambt ontnam. Hij behield echter de heerlijkheid Harlebeke. In die Heerlijkheid, werd hij opgevolgd

Vlaanderen. door zijnen zoon ESTOREED, en door MARTEL, die middelerwijl het gebied over Vlaanderen bemagtigd had, wederom in het Forestierschap hersteld.

Met LIEDERIK II, begint de Geschiedenis meer duidelijkheid te krijgen; hij leefde onder KARL DEN GROOTEN, was in het bezit van Harlebeke, en kreeg het bevel over de zeekusten, met den titel, van *Maris praefectus.*

In Vlaanderen moeten zich toen eenige roovers hebben opgehouden, die de publieke veiligheid zeer verstoorden, en door LIEDERIK werden uitgeroeid. Hij ontving ook de Saksers, door KARL uit hun land verplaatst; bevorderde zoo onder hen, als onder de Vlamingers, de voortplanting van het Christendom, en moedigde den landbouw aan. Uit de domeinen, gaf hij kleine gedeelten in gebruik, en wel zoo veel, als ieder met zijn gezin bezaaijen kon; waarvoor men manschap aan den Heer betaalde. Vlaanderen, in korte jaren geheel van gedaante veranderd, werd alom bebouwd en beplant (2).

(1) De door mij in acht genomene volgorde der provincien verschilt aanmerkelijk van het dagelijksch gebruik, en moet bij eene oppervlakkige beschouwing een verward voorkomen hebben. Men raadplege daaromtrent het in den tekst genoemde *Chronologisch overzigt.*

(2) *Histoire de* LIEDERIC *premier, Comte de Flandre. Paris* 1737.
DE BAST. *Traité sur l'existence chimérique des Forestiers de Flandre. Gand* 1819.

(3) *Chronijke van Vlaanderen,* door N. DESPARS en T. R. -- I. 22. RAEPSAET. I. Sect. 2 en 3. OUDEGERST. *Cron. de Flandre, édit. de Lesbroussart.*
Eene beschrijving van Oud-Vlaanderen, door

den Graaf van BIJLANDT, vindt men in de *Annales Academiæ Lovaniensis* 1824 - 1825. *Pars posterior.* Zie verder hier boven op bladz. 24.

§ III.

Braband.

De vroegste Geschiedenis dezer provincie, ligt zoo als die van geheel Nederland, in nevelen gehuld. De waarheden, zijn ook hier door verdichtselen verduisterd. Men telt een geheele rei BRABONS, helden en vorsten, die over dit gewest zouden geregeerd hebben, en waar naar hetzelve Braband genoemd is. De beste schrijvers evenwel, betwijfelen het verhaal, en verwerpen deze afleiding (1). In echte stukken komt de naam Braband niet vroeger, dan in de VII eeuw voor. St. LIVIN, een Schots monnik, en verkondiger van het evangelie, leed hier te land allerlei vervolgingen, waarover hij een gedicht schreef, aan den eersten abt van Gent, wij lezen aldaar :

Impia barbarico gens exagitata tumultu
Hic Brachbanta furit, meque cruenta petit.

Ook BONIFACIUS, in het leven van den H. LIVIN, spreekt over Braband, hetzelve afschetsende, als een vruchtbaar en welvarend land. -- PIPIJN VAN LANDEN bezat er aanzienlijke goederen, vooral in Taxandrie. Geertruidenberg, Filforde, en waarschijnlijk ook Tervoren, behoorden hem toe, waaruit wel eens ten onregte besloten is, dat hij Hertog van Braband zou geweest zijn. Noch hij, noch PIPIJN VAN HERSTAL, noch KAREL MARTEL voerden dien titel; maar PIPIJN DE KORTE, zich in 752 meester makende van het Koningrijk, verkreeg derhalve ook Braband; hij voegde zijne eigendommen bij die van de kroon, en werd in beider bezit door zijnen zoon KARL, opgevolgd (2).

Sedert de VI eeuw, stond Mechelen op zich

Braband. zelven, makende een district uit, tusschen Braband en Antwerpen. In 154 droeg PIPIJN deze landen aan ADON op. Later kwamen zij aan het bisdom van Luik (3).

(1) Over de *Brabons* en andere fabelachtige oudheden, handelen de schrijvers hierboven bladz. 24 genoemd. Zie ook : *Die Cronijke van Brabant in 't corte. Antw. bi* JAN VAN GHELE 1655.

(2) Eene critische, maar evenwel smakelooze behandeling van Oud-Braband vindt men bij DE VADDERE. *Origine des Ducs et Duché de Braband. édit. de* PAQUOT. I. 53-94. BUTKENS. *Trophées de Braband* I. in het geheel te lezen; laatstgemelde vooral belangrijk omtrent de aanzienlijkste Brabandsche huizen, in de eeuw van KARL DEN GROOTEN.

(3) *Korte Cronijcke der stad en provincie van Mechelen* door G. D. A. C. y B. *tot Loven in den Swerten Sleutel.* I deel, in het begin.

§ IV.

Antwerpen. Antwerpen, en het land van Strijën, door de afstammelingen der Ambigariten bewoond, schijnen reeds vroeg eenen koninklijken Stedehouder aan hun hoofd te hebben gehad. Men wil dat UTELON, HAGOBERT, en AUSBERT, in de VI eeuw die waardigheid bekleedden. ST. AMANDUS bouwde er in 650 de eerste kerk op het kasteel (1), om welken tijd ODELARD Graaf was (2). Graaf ROHINGUS gaf diezelfde kerk in 725, met een derde harer inkomsten, aan den Bisschop WILLEBRORDUS (3). Betreffende zijne opvolgers, zijn er geene zekere berigten, voor het begin der XI eeuw (2).

(1) HENSCHENIUS. *In Commentar. praev. ad vitam* S. AMANDI. *Acta SS. selecta Belgii.*

(2) Vit. S. Berlendis. C. I. act. SS.
(3) Miræus. *Donat. piar.* C. 6. Zie verder Becanus. *Origines Antverpianae. Antv.* 1569. Caroli Scribani Antverpia. Antv. 1610.
(4) Butkens. *Troph. de Brab.* I. 14. 15.

§ V.

Reeds voor de IV eeuw, was Maastricht eene stad (1); maar van hare oudste Geschiedenis, is met zekerheid geen berigt te geven. Ook de omliggende landen, waar de *Suniciërs* zich neersloegen, waren voor de X eeuw weinig bekend. -- Op nog hoogere oudheid dan Maastricht, verheft zich Tongeren, (volgens de overlevering 800 jaren voor Christus gebouwd). Hoogst waarschijnlijk is deze stad evenwel de oudste in Nederland. Onder de Romeinen was Tongeren reeds zeer bloeijend, en toen *Atuatica Tungrorum* genaamd. In derzelver nabijheid bezweken de *Atuatikers* (hier boven bl. 15). Limburg.

Het schijnt wel, dat Haisbaye, de wieg der Hofmeesters, en dus ook der Frankische Vorsten van den tweeden stam, voorts Looz, en de linker Maasoever, gerekend werden tot Tongeren te behooren. Aan den regter oever woonden de *Eburonen, Condrusiërs,* en *Pemaniërs* (2).

In het midden der III eeuw, waren er in deze oorden eenigen tot het Christendom bekeerd. De H. Maternus, staat als eerste Bisschop van Tongeren te boek. Het is intusschen twijfelachtig, of hij wel als zoodanig in bediening was. St. Servais zat in 346 op den Bisschoppelijken stoel, dien hij, wijl de stad door de Hunnen geteisterd was, en door de Franken bedreigd werd, naar Maastricht overbragt (3). Van zijne opvolgers is weinig belangrijks aan te teekenen. Onder Monulphus, nam Luik een begin.

Ook het Graafschap Looz, had eene vroege vermaardheid. Volgens Mantelius (4), was deze streek

Limburg. onder de eerste Frankische Vorsten, een koninklijk leen; hij denkt verder, dat OGIER DE DEEN, onze beroemde romanheld, uit de dagen van KARL DEN GROOTEN, in 801 met het Graafschap Looz verleid werd. ODULPHUS, BERENGARIUS, en ANGILRAMME volgden hem op, tot dat honderd jaren later, de eerste stam was uitgestorven, en er met RODOLF II, zoon van RAGINER van Henegouwen, wederom een nieuw geslacht begon. Deze Heeren bezaten Hasselt, Borchloon of Looz, Wustherck, Bilsen, Maseyc, Bree, Beringen, Stockhem, Peer, en Hamont. Zij maakten zich in den oorlog beroemd, en verdedigden hunne bezittingen meermalen met groote dapperheid. In 1361 kwamen zij onder het Bisdom Luik.

(1) GREGOR. TURON. *Hist. Franc. lib.* II. c. 5. BOUQUET. II. 161. — BUCHERIUS (*Belgium Romanum* lib. I. c. 17. n° 12.) stelt den oorsprong van Maastricht op het XI jaar na CH. geboorte; IMBERT verwerpt dit gevoelen met alle regt, *Geographia pagorum* cap. IV. 74. in *Annal. Acad. Lov.* 1819. — Zie ook DESROCHES. *Hist. Ancienne des Pays-Bas. Autrich.* ch. 3. 83. PELERIN. *Essais historiques et critiques sur le departement de la Meuse inférieure. Historische beschrijving der stad Maastricht.* En, *Notice sur l'origine de la ville de Maest.* (Annuaire de la prov. de Limb. 1825).
Er ontbreekt eene gewestelijke Geschiedenis van Limburg, waartoe, in de papieren van den Kanunnik ERNST, belangrijke bouwstoffen schijnen voorhanden te wezen. Zie DE REIFFENBERG. *Nouvelles Archives* I. Een belangrijk overzigt van Maastricht gaf C. V. HENNEQUIN in zijne *Dissertatio de origine et natura Principatus urbis Trajecti ad Mosam Mœdio aevo. Lovanii* 1829.

(2) Foullon. *Hist. Leod.* I. 6.

(3) Zie hier boven de aanteekening op bladz. 62. Verder, Godofredus Henschenius *De Episcopatu Tungerensi et Trajectensi.* Antv. 1653. (Extat item in fronte *Tomi VII. Act. SS. Maii*).

(4) J. Mantelius. *Hasseletum, sive ejusdem oppidi descriptio, quo continetur totius historiæ Lossensis compendium. Lov.* 1663. 4°.
J. Mantelius. *Historiæ Lossensis libri decem. Cui adjuncta sunt Diplomata Lossensia, privilegia, paces, pacta etc. nec non recolectio edictorum, constitutionum etc. Cum Topographia seu descriptione urbium, pagorum et locorum ejusdem Comitatus. Labore et studio Clar. Consult. Domini* L. Robijns. *Leodii.* 1717. J Mantelius. *Tabula chorographica Principatus Leodiensis, et Comitatus Lossensis. Amst.* 1639.
Mantelius is te weinig bekend. Ik kan echter hier ter plaatse niet bij zijne verdiensten verwijlen, even zoo min als bij die van anderen, wier werken ik aanhaal. Voor zoo ver het Nederlandsche schrijvers zijn, kom ik er op terug, en beschouw ieder hunner in de eeuw waar hij toe behoort.

§ VI.

Onder Vriesland, verstaan wij tegenwoordig het gewest van dien naam, tusschen het Vlie en de Lauwers gelegen (1). Eertijds had het grooter omvang, bevattende binnen zijne palen geheel Groningen, Drenthe, Overijsssel, de Noordelijke deelen van Holland, en Gelderland. Noch de lage ligging, noch de veelvuldige watervloeden verhinderden deszelfs opkomst en welvaart. Reeds zeer vroeg was geheel dat land met dorpen en gehuchten bedekt, waar- Vriesland.

Vriesland. van ik hier ter plaatse alleen Bolswert, Dockenburch, en Titeburg, als tot de oudste behoorende, aanstip. -- Te Staveren wil men, dat RICHOLDUS een paleis had. De latere Vriesche Vorsten verbleven ook allen daar ter stede. Met de invoering van het Christendom, vielen de geheiligde wouden. Christen tempels kwamen daar voor in de plaats. Te Deventer bestonden er reeds voor KARL DEN GROOTEN. Te Almenum, nu Harlingen, werd er onder zijne regering eene Kerk gesticht. -- Daar, waar zich zendelingen vestigden, ontstond meestal een dorp. BONIFACIUS bouwde Oudeboorn; LUDGERUS een Collegie voor arme Monniken, aan de rivier de Roer. In Noord-Holland bloeide Medemblik; op een ander punt des lands nam Groningen toe, en begon meer en meer het voorkomen van eene stad te verkrijgen.

De Vriezen, stonden van ouds onder eigene Vorsten; het zij dan Koningen of Hertogen. -- Wij hebben er een paar in de algemeene Geschiedenis van het Vaderland leeren kennen. Wat de allervroegste betreft, deze behooren schier meer tot de fabel dan tot de historie; men betwijfeld zelfs hun bestaan. Volgens FURMERIUS, zouden de volgende Prinsen, voor KARL DEN GROOTEN, over Vriesland geregeerd hebben.

VORSTEN.

313 jaren voor CHRISTUS, I. FRISO, van Perzischen oorsprong; hij bestuurde Vriesland gedurende 68 jaren.
245 ——— II. ADEL, oudste zoon van FRISO, regeerde 94 jaren.
151 ——— III. UBBO, 80 jaren.
71 ——— IV. ASINGA ASCON, 82 jaren.
11 jaren na CHRIST. geb. V. DIOCARUS SEGON, 35 jar.
46 ——— VI. DIBBALD SEGON, 39 jaren.
85 ——— VII. TABBO, 45 jaren.

HERTOGEN.

130	———	I. Asconius, 43 jaren.
173	———	II. Adelbold, 14 jaren.
187	———	III. Titus Bojocalus, 50 jaren.
237	———	IV. Ubbo, 59 jaren.
296	———	V. Haron, 36 jaren.
332	———	VI. Odilbald, 25 jaren.
357	———	VII. Udolph, 75 jaren.

KONINGEN.

432	———	I. Richold Uffo, Hertog, in 432, Koning, in 436, 60 jaren.
496	———	II. Odilbald. 31 id.
527	———	III. Richold. 43 id.
570	———	IV. Beroald. 60 id.
630	———	V. Adgillus. I. 49 id.
679	———	VI. Radboud I. 40 id.
719	———	VII. Adgillus II. 18 id.
737	———	VIII. Gundobald. 12 id.
749	———	IX. Radboud II. 26 id.

Deze Radboud II, verloor zijne staten, na de zelve zes en twintig jaren met roem te hebben geregeerd. Karl de Groote maakte toen Vriesland tot eene Frankische provincie, en stelde een Graaf aan het hoofd der gewestelijke regering. De Vriezen noemen deze Stadhouders, *potestaten*, en denken dat Magnus Forteman, zich in die hoedanigheid, het eerst aan het bewind geplaatst zag. Onder zijne eerste opvolgers werd Vriesland in drie hoofdkwartieren, en deze wederom in verschillende *krieten* verdeeld, hebbende iedere *kriet*, een *krietman*, (2) of ondergraaf, aan haar hoofd.

(1) Zie de schrijvers hier boven bladz. 25 vermeld, voorts:
H. v R(ijn). *Oudheden en gestichten van Vriesland. Leiden* 1723. 2 *d. in* 8°. Waarin verschillende statistische opgaven, en historische teregtwijzingen, het tijdvak der middeleeuwen betreffende. Over de oude Vriesche Vorsten, en de critiek der Vriesche historie, handelt hij I. 59 en verv. H. Soet. *Op en ondergang van Stavoren.* A. Westerman. *Besch. van de oude Anze stad Stavoren. Amst.* 1613.

(2) C. L. a Beyma. *Tract. de Grietmannis. Franeq.* 1780.

§ VII.

Holland.

Ten tijde van Plinius, had het eiland der Batavieren, de Waal van de eene, en den middel Rijn van de andere zijde tot grensstroom; zoo dat, de landstreek van de Schenkenschans af, tot aan zee toe; het Batavia der ouden was. Derzelver inwoners waren bij de Romeinen reeds van de Vriezen onderscheiden, en Batavieren genoemd. De Kaninefaten en Marezaten bewoonden andere gedeelten van het tegenwoordig Holland. De eerste wil men dat Kennemerland bezaten, de laatste zouden met de Kauchen en Vriezen, in de meer noordelijke vlakten zijn gevestigd geweest. Nog andere kleine stammen woonden op de landen en in de bosschen, langs de kusten, als het ware tusschen de Batavieren en Vriezen in. Zij versmolten langzamerhand onder de Saliërs, Saksers, Wilten, en andere volken, die zich bij de verzwakking van het Romeinsche rijk, van deze vruchtbare beemden kwamen meester maken. Onder Chilperik, werden de reeds vroeger in Taxandrië gevestigde Franken, bedwongen, zij bleven sedert tot de Frankische monarchie behooren. Telkenreize werden zij door de Vriezen verontrust, en spanden ten laatste met hen zamen. Zij

kwamen evenwel veel vroeger dan deze tot gehoorzaamheid; doch de juiste grensscheiding tusschen het onderworpen en niet onderworpen Nederland, kan niet naauwkeurig worden opgegeven. De verdeeling des lands is insgelijks onzeker, en van de personen, die er het Grafelijk bestuur in handen hadden, is volstrekt geen narigt te vinden. Holland.

Dat WILLEBRORDUS ook in Holland het Evangelie verkondigde, schijnt onbetwistbaar. Men leest ook van ST. ADALBERTUS, zijn reisgenoot en vriend, die er een tijd lang vertoefde, en te Egmund, toen Hallem, gewoond heeft; welke omstandigheid in later tijd aanleiding gaf, om ter dier plaatse eene abdij te stichten, in de Geschiedenis onzer letterkunde, eervol bekend.

(1) De bronnen over het eigenlijk Batavia, het verder gedeelte van Zuidholland, als mede die over West-Vriesland zijn hier boven bladz. 23 opgegeven. Men zie ook nog J. V. ROIJEN. *Nederlandsche oudheden*. Amst. 1756. LUD. SMIDS. *Schatkamer derNederlandsche oudheden. Amst.* 1711. loopende van 500-1600. — Eenige belangrijke teregtwijzingen vindt men bij H. V. R. (ijn) *Oudheden en gestichten van Kennemerland. Leiden.* 1721. -- *Oudheden van Delftland.* 1720. VAN LOON. *Beschrijving der aloude regeringswijze van* Holland, vooral in't begin van het eerste deel. -- BOXHORNS *Beschrijving van Holland* kan geraadpleegd worden, hoezeer grootendeels over deze provincie in een later tijdperk handelende.

(2) Eene naauwkeurige klooster statistiek, beginnende met de abdij van Egmond, en eindigende met 1573, voorts eene menigte berigten omtrent de ridderschap, en den oorsprong van aanzienlijke Hollandsche geslachten, vindt men bij W. VAN GOUTHOEVEN. *Oude Cronijk van* Holland. Dordrecht. 1620.

§ VIII.

Zeeland.

Van alle Nederlandsche provinciën, onderging Zeeland de meeste verandering, zijnde de grond, aan den Oceaan ontweldigd, gedeeltelijk weder in het diep verzonken, gedeeltelijk door dammen en dijken behouden; maar door den loop der Schelde, in verscheidene Eilanden gedeeld. Walcheren, Schouwen, en het land van Borselen, schijnen het eerst te zijn bevolkt geweest. Onder de oudste inwoners telt men de *Suëven*. In het midden der V eeuw waren, zij met de Vriezen in oorlog, en werden geslagen. De Vriezen togen evenwel terug, en Zeeland behield zijn eigen volksbestaan. WILLEBRORDUS, bragt de Suëven, bij verzachte uitspraak, de Zeeuwen, tot het Christendom; hij predikte onder anderen te West-Capelle, hetwelk reeds sedert eeuwen, in de baren is ondergegaan. De Roompot en Roemerswaal, vielen hetzelfde lot ten deel. Middelburg, reeds ten tijde der Romeinen eene sterkte, was onder de Franken, een gehucht, zich uitbreiddende naar evenredigheid dat de oudste zee-havens en kust-dorpen werden verzwolgen.

(1) REIGERSBERGEN. *Kronijk van Seland. Antw.* 1551. *Op nieuw uitgegeven en verbeterd door* BOXHORN, *en voortgezet door* SMALLEGANGE. *Middelburg*. 1634. Voorts verscheidene verhandelingen, over den ouden toestand van Zeeland en derzelver eerste bewoners, in de *werken van het Zeeuwsch genootschap*.
GARGON. In zijne *Walchersche arcadia* I. 36. deelt eene landkaart van Zeeland mede, dat gewest voorstellende, ten tijde van WILLEBRORDUS.

§ IX.

Henegouwen is het land der Nerviërs, een Duitsche oorlogzuchtige volksstam; zij besloegen de landen van Kamerijk, het tegenwoordige Henegouwen, het oude *Bracbantia*, en de boorden van de Schelde. Volgens Bucherius (1) was *Bavai*, *Bagacum Nerviorum*, hunne hoofdplaats, immers tot dat deze stad in de IV eeuw, door de Hunnen verdelgd werd. Anderen beweren, dat Doornik de voornaamste zetel der Nerviërs zou geweest zijn, en hechten daar aan niet weinig gewigt (2). Zeker is het dat reeds voor de verdelging van Bavai, de stad Doornik, door Constantinus, met eenen Bisschoppelijken stoel begunstigd werd. Bij den val van Bavai kwam *Famars* op; waarnaar men het gansche land *Pagus Fanomartensis* noemde; tot dat in de VII eeuw, de kleine rivier de Haine, haren naam gaf aan de Hainauwiërs of Henegouwers, te weten, aan dat gedeelte van de Nervische bevolking, hetwelk aan den stroom, en in de omstreken van Binche tot aan Condé, en van de Haine tot aan de Sambre gevestigd was. Sedert de V eeuw, was dit kleine land, een onafhankelijke staat, onder het bestuur van dien zelfden Auberon, die zich van Namen meester maakte, en, als een zoon van Clodion, in plaats van Meroveus, over geheel het Frankische gebied had moeten regeren. Henegouwen.

Henegouwen was destijds een groot bosch, *la forêt charbonnière* genaamd; reeds bestond het kasteel van Bergen, hetwelk Auberon van eenen nieuwen toren voorzag. Op den berg *la houppe*, bouwde hij nog een tempel, aan de Odinische Goden gewijd, en stierf in 491.

Zijn zoon Walbert I, volgde hem op, doch werd door Clotaris, Koning van Soissons over-

Henegouwen. heerd. Zijn zoon WALBERT II, bekwam echter Henegouwen terug, en bevorderde de verspreiding van het Christendom in zijne landen; hij werd in 562, door WALBERT III, in 573, door WALBERT IV, opgevolgd. WALBERT IV, even als zijne vrouw BERTILLE, door de kerk gekanoniseerd, overleed in 643.

MALDEGARIUS, echtgenoot van de H. WAUDRU, kwam toen aan het bestuur der provincie, hij maakte zich in den oorlog tegen de Gasconjers beroemd, stichtte de abdij van Hautmont, en werd de eerste Abt van dat gesticht; hij stierf in 660, en verkreeg insgelijks eene plaats onder de Heiligen. Te CASTRI LOCUS rigtte zijne echtgenoot een vrouwenklooster op; voor welke daad, zij op hare beurt, als eene Santin vereerd wordt. Het Graafschap, aan hare nicht de H. AIJE hebbende overgedaan, regeerde deze sedert 670. AIJE huwde St. HIJDULPHUS, Graaf van *Lobbes*, beiden eindigden hun leven in een klooster, door hen zelven rijkelijk begiftigd. ALBERIK, een neef van St. AIJE, werd haar opvolger, regerende onder Koning SIGEBERT, hij stierf in 694.

Zijn zoon Wauter I, kwam in zijne plaats aan het Graafschap; daarna WAUTER II, onder PIPIJN, als veldheer beroemd; in 779 overleden, liet hij de regering aan WAUTER III, die in het leger van KARL DEN GROOTEN, de Saksers bestreed, en in den slag omkwam.

Eene zijner dochters, RENÉE genaamd, huwde ALBON, zoon van den Graaf van MOSSELANE; hij regeerde in 804. De Keizer verhief toen Bergen tot de hoofdplaats van het gewest (3).

Het kwartier en de stad Doornik, toen nog niet tot Henegouwen behoorende, waren van den eersten inval der Franschen af, onder het onmiddelijk bestuur der Koningen gebleven. CLODION hield er zijn verblijf. MEROVEUS en CHILDERIK hadden er

insgelijks hunne hoven. CLOVIS werd er geboren en opgevoed; om welken tijd het Christendom ook hier, groote vorderingen maakte, en St. ELEUCHTERIUS Bisschop was. Na zijn overlijden streden zijne nazaten om de monarchij. Doornik was toen het tooneel van verraderij en moord (zie hier boven bladz. 56). Onder DAGOBERT ontstonden er twee abdijen, eene door St. ELIGIUS, en eene andere door St. AMAND gesticht. Wat later nam de stad aller aanmerkelijkst in bevolking toe; maar onder de regering van KARL DEN GROOTEN, bleef zij zonder nieuwe vermaardheid (4). Henegouwen.

(1) BUCHERIUS. *Belgium Romanum, Ecclesiasticum et Civile.*

(2) J. MALBRANCQ. *De Morinis et Morinorum rebus, ete. Tornaci Nerviorum* 1639-1654. 3 *vol.*
F. CATULLII. *Tornacum, Civitas Metropolis et Cathedra episc. Nerviorum. Brux.* 1652.
Histoire de la ville et cité de Tournai. La Haye. 1750. *tom.* I. 1-105.
J. COUSIN. (*Tournesien*) *Histoire de Tournay.* II *vol. in 4to. Douay.* 1619.
FR. GAUTRAN. *Question historique, où il se traite si Tournay est une ville des anciens Nerviens. Tournay.* 1658. 12.

(3) MICHEL DE LEWARDE. *Annales de Hainau.* 6 *vol. in* 8.
VINCHANT. *Annales de la province et Comté d'Haynau. Mons.* 1648. *fol.*

(4) Zie de zoo even aangehaalde *Histoire de la ville de Tournay.* I. 1-136. Ook in het II deel, bl. 719, over de opkomst der Kerk en de eerste Bisschoppen. COUSIN behandelt het zelfde onderwerp meer uitvoerig, maar minder oordeelkundig.

§ X.

Onder de Romeinen, schijnt Namen eene sterkte te zijn geweest. Bij den inval der Franken werd dezelve verwoest; maar door de kinderen Namen.

Namen. van CLODION weder hersteld, ten einde zich eene veilige schuilplaats tegen MEROVEUS te verschaffen. AUBERON, de jongste hunner, sloeg den Frankischen Koning, en behield de stad, benevens de omliggende landen. Ten tijde van SIGEBERT waren zijne nazaten uitgestorven, en de provincie Namen, toen Graafschap Lomme, kwam als een Frankisch leen, onder het bewind van GLOMERIE, Graaf van DURBUI, of, volgens anderen, aan ARNULPHUS, en ANSIGISES zijn zoon. In 710 denkt men, dat zekere HEDULPHUS, Graaf der Ardennes, een deel van Namen bezat, en aan MARTIJN, Graaf van Mosselane, overdeed. Deze MARTIJN werd opgevolgd door zijnen zoon LAMBERT. Daarna kwam het Graafschap aan LOTHER, door PIPIJN van zijn ambt ontzet. KARL DEN GROOTEN, stelde hem weder in bediening, waarna hij over dat deel der provincie regeerde, hetwelk thans tot de Ardennen behoort. Het andere deel werd bestuurd door ALDERIC, een zoon van PIPIJNS zuster, zijnde hij in het Graafschap door ADELHART en ROBERT opgevolgd.

Het kasteel Namen, stond als een bijzonder leen op zich zelven, en was den dapperen NAIMON, een der twaalf pairs, als Markies opgedragen. NAIMON breidde de vestingwerken aanmerkelijk uit, bevolkte de oevers der Maas, en bragt den eersten ploeg in het nog barre en onvruchtbare land. Hij stierf twee jaren voor den Keizer, en werd opgevolgd door zijnen zoon THEODORIC, naar alle waarschijnlijkheid, de stichter van het CASTRUM THEODORICUM, *Chateau Thierry*.

(1) DE MARNE. *Histoire du Comté de Namur*, 2 *vol. Brux.* 1781. Maar vooral GAILLOT. *Histoire générale de la ville et province de Namur*. Geheel het I deel.

§ XI.

Gelderland werd even als alle andere provinciën op verscheidene wijzen en tijden, te zamen gevoegd. Van ouds behoorde het overkwartier, het rijk van Nijmegen, het ambt van Maas en Waal, tot Gallië. De andere ambten des kwartiers van Nijmegen, de Veluwe, en het Graafschap Zutphen, tot Germanië. In de volgende eeuwen stond alles aan den linker Waaloever onder de Franken. Op den regter oever geboden de Vriezen; en Zutphen, door den Yssel daarvan afgescheiden, was een gedeelte van Saksen. In het overkwartier lagen de eerste bezittingen der Graven, te weten, in Pont en Gelre, met welke goederen langzamerhand die landen vereenigd werden, waaruit in later tijd het Hertogdom Gelderland bestond. -- Van de eerste Graven is schier geen bescheid te geven. Alleen weet men dat zekere MEGINGOS, in de X eeuw, aanzienlijke bezittingen had in Gelre, en over dat gewest in 's Keizers naam regeerde. Gelderland.

(1) Over Nijmegen zie men verschillende schrijvers hier boven bladz. 23. opgeteld. Zoo ook over Gelderland, PONTANUS. *Historia Gelrica.* VAN SPAEN. *Geschiedenis van Gelderland* I. 26. *Oordeelkundige inleiding* van denzelfden. II. 5-12.

(2) De Kerkelijke geschiedenis van Gelderland vindt men bij KNIPPENBERGH. *Historia Ecclesiastica* Ducatus Gelriæ, pag. 1-43.

§ XII.

In haar eerste begin, was Utrecht een veer over den Rijn, waarschijnlijk stonden daar eenige huizen bij elkander. De plaats zelve, noemde men Trajectus, of naar een oud Romeinsch kasteel, toen Utrecht.

Utrecht. door de Wilten bezet, ook wel Wiltenburg. Dagobert veroverde dat slot, en dreef deszelfs bewoners naar Duitschland terug; hij deed er in 567 een Christen kerk bouwen, die daarna weder door de Vriezen vernield werd. Willebrord stichtte terzelver plaatse, drie andere bedehuizen; van lieverlede vestigde zich eene talrijke bevolking in derzelver omtrek, zoo dat Oudtrecht, of de oude overvaart, welhaast in eene aanzienlijke stad veranderd was. Door Willebrord en Pipijn tot een Bisdom verheven, werd de kerk al aanstonds met uitgestrekte landerijen begiftigd. Karel Martel overtrof zijn voorzaat nog in weldadigheid, en gaf Tiel, Elst, Benthem, en den burgt Vechte. Karl de Groote bevestigde al deze giften, en schonk het Bisdom ook nog Lisiduna, Heusden, aan den Eemstroom, met wateren, woningen, en slaven, zoo als Graaf Wigger, dit een en ander vroeger bezeten had; voorts nog vier bosschen, tusschen den Rijn en de Lek, benevens den oevertol langs die rivier. Willebrord had zijne kerk van een *monasterium*, of zoo als wij nu spreken van een *Seminarium* voorzien. -- Onder de Bisschoppen Coenraad en Bernulphus, zijn er vervolgens nog vier nieuwe monasteria opgerigt. Alle de daarbij behoorende geestelijken, waren kanunniken; maar ter onderscheiding van die, welke in het kweekschool der hoofdkerk woonden, noemden men deze laatsten, de domheeren; een soort van pleonasmus, *Dom* immers is Domnus, te weten Heer. Dominus: was de Heer der Heeren, de God der Openbaring. Het getal der kanunniken, vooral de weelde onder deze geleerden toenemende, bevond men dat de stichtingsgoederen, niet meer toereikende waren tot hun onderhoud. Men bepaalde dus het getal, en verleende vrijheid, om ook buiten het gesticht te

wonen. Ieder kanunnik werd daarvoor een aandeel in de opbrengsten der kanonikale bezittingen uitgereikt. -- Van dit uitreiken *præbere*, kwam het zelfstandig naamwoord *prebende* in zwang. Utrecht.

Op deze wijze ontstonden er vijf kapittels, die zich eene hooge mate van onafhankelijkheid wisten te verwerven, en den Bisschop, niet alleen de regtsmagt over hunne personen, bedienden, en goederen; maar ook het geestelijk gezag over hunne kerken durfden betwisten.

(1) *Historia veterum Episcoporum Ultrajectinæ Sedis et Comitum Hollandiæ, explicata ex* J. De Beca *et* G. Heda, cum app. auctore Suffrido Petri, *c. n.* B. Furmerii. *Franeq.* 1612. *Ultraj.* 1643.
Hoynck Van Papendrecht. *Historia Ecclesiae Ultrajectinae. Mechlinae.* 1725.
Blondeel. *Beschrijv. van Utrecht. Utr.* 1757.
Van Heussen. *Historie van het Uytrechtsche Bisdom* met bijvoegsels van V. Rijn en Drakenburg.
Van Mieris. *Beschrijving der Bisschoppelijke munten en zegelen, van Utrecht in het bijzonder. Utrecht.* 1726.
Over de uitgebreidheid van het Utrechtsche Bisdom, zie men Heda bl. 64. ook Van Spaen. *Oordeelkundige inleiding tot de Historie van Gelderland.* III. 11. Verder leest men een goed artikel over Utrecht, (door Drakenburg) in het woorden boek van Halma, een ander, (door Duker) in dat van Hoogstraten. *De tegenwoordige staat van alle volkeren*, 21 deel, van Wagenaar, 22 deel van Tijdeman, overgenomen in Koks *vaderl. woordenb.* mogen daarbij worden nagezien, en zullen later nog meer te passe komen.

§ XIII.

Groningen en Overijssel.

Reeds met een woord heb ik van Groningen en Overijssel gewag gemaakt. Deze beide provinciën behoorden ten tijde van KARL, nog onder Vriesland, en geraakten in de XI eeuw aan het Utrechtsche Bisdom. Groningen verdeelde men in stad, en ommelanden, bestaande uit de districten Hunzingo, Fivelingo, en het westerkwartier. In Overijssel telde men insgelijks drie groote onderdeelen, te weten, Salland, Vollenhove en Twenthe, zijnde het toen reeds vermaarde Deventer, waar van in het algemeen historisch overzigt gesproken is, in eerstgemelde landstreek gelegen. In 760 en 780, werd de stad door de Saksers verwoest.

(1) H. v. R. (ijn) *Oudheden en gestichten van Groningerland mitsgaders het Land van Drent. Leid.* 1724. *Oudheden van Deventer. Leid.* 1725. *Kronijk von Groningen en de ommelanden. Groningen.* 1743.
F. F. VON INNHAUSEN en KNIPHAUSEN. *De provinciae Groninganae regiminis forma antiqua et nova. L. B.* 1828.
LINDEBORN. *Histor. Episc. Daventr.*
REVIUS. *Daventria Illustrata. Lugd. Bat.* 1651.
DUMBAR. *Kerkelijk en wereldlijk Deventer* 1732
MOONEN. *Cronijk van Deventer.* 2 druk. SILVANUS. *Korte beschrijving van Deventer.* Zie ook nog een paar belangrijke bijdragen bij DUMBAR in de Analecta, tom II.

§ XIV.

Drenthe.

Even als Groningen behoort het oude Drenthe tot Vriesland. Ik maak er bijzonder gewag van, om dat dit gedeelte des lands thans eene bijzondere provincie uitmaakt. Hare vroegste Geschiede-

nis is onbeduidend; maar het blijft opmerkelijk, dat juist dit kleine gewest, vroeger dan andere oorden van ons land bevolkt was, eene omstandigheid, die aan de ligging wordt toegeschreven. Met Zevenwolde vereenigd, had Drenthe, voor de bedijking van Vriesland, het voorkomen van een schiereiland. Het Bulderhout en Grollerhout, beiden in het midden des gewests gelegen, houdt men voor de geheiligde bosschen der Odinnische priesters. Coevorden, was reeds onder de Romeinen en Franken, eene aanzienlijke burg. Aan de veelvuldige Hunnenbedden in dezen oord, schrijft men nog hooger oudheid toe. Drenthe.

Picard. *Korte beschrijvinge van 'eenige antiquiteiten van Vriesland, en Chronijk van Drenthe. Amst.* 1660.

§ XV.

Onder de eerste Frankische Vorsten, kende men nog geene provincie Luxemburg; maar slechts een slot van dien naam, door Karel Martel, aan de Abdij van den H. Maximinus, ten geschenke gegeven. De omliggende landstreek was door het Ardenner bosch bedekt, en werd er naar genoemd. Famenne, was wederom een bijzonder Graafschap, even als Haysbaye en Condros. Bouillon stond insgelijks op zich zelven, en in 752 onder het bestuur van Graaf Adelreide. Geheel het gewest, bleef nog een geruimen tijd in eenen beklagenswaardigen toestand, zoo wel ten opzigte van den landbouw, als met betrekking tot de beschaving. De kloosters, zoo als die van Stavelo, Malmedy, St. Hubertus, Pruim, Echternach, en meer andere, gaven nogtans goede voorbeelden. Zij werden de voornaamste punten van Luxemburg, hetwelk Karl de Groote tot Luxemburg.

Luxemburg. een Graafschap verhief, bestaande toen uit vier districten : 1° omvatte de Ardennen, Arlon, Luxemburg, de oevers van de Alzet, de Wilz, de Our, de Ourthe, de Lesse, en een deel van den Sauer. 2° Mosselane, Diedenhove, Rotchen, Remisch, Grevenmachern, Sierk, Saarburg. 3° Wilburch, Echternach, Manderscheid. 4° Het Boivreland, Longwy, Longuion, Montmedy, Yvri en Merville. Blijvende Bouillon alzoo daar buiten gesloten.

(1) Bertel. *Historia Ducatus Luxemburgensis. Col.* 1605.
Bertholet. *Histoire de Luxembourg.* 8 vol. in 4°. Lux. 1741. Een omslagtig, maar evenwel zeer bruikbaar werk.
M. J. F. Ozeray. *Histoire des pays, chateau et ville de Bouillon. Luxemb.* 1827. Ook dit belangrijke voortbrengsel der Zuid-Nederlandsche geleerdheid, moest meer algemeen bekend wezen. Men vindt er opheldenringen in, die voor de kennis der oude regering, en het regtswezen, wel mogen behartigd worden.

§ XVI.

Luik. Tongeren was tot op dezen tijd toe de aanzienlijkste plaats van het Zuidoostlijk Nederland geweest; derzelver bewoners breidden zich heinde en verre uit, bemeesterden een deel van de tegenwoordige provincie Luik, en zagen de naburige landstreken naar hunnen naam genoemd. Met den val van het Romeinsche Rijk, viel ook Tongeren; dan in den tegenspoed, bleef zij evenwel nog een tijd lang de vermogendste stad van dien oord, en bekwam als zoodanig eenen Bisschoppelijken zetel. -- Een der kerkvoogden, Monulphus genoemd, bezat dien in het midden der zesde eeuw. Hij was eigenaar, van Dinant, gaf dit slot aan de kerk, en bouwde eene

kleine kapel, in de vlakte, waar zich thans het werkzame en bekoorlijke Luik verheft. Hij stierf in 597, en liet het nieuwe bedehuisjen aan het Bisdom Tongeren. Luik.

St. JAN, door DAGOBERT I. met staf en mijter voorzien, vereenigde zijne bezittingen, in de nabijheid van Huy, insgelijks met het geestelijk domein. De Bisschop werd daarmede een landsheer van den eersten rang. Drie zijner opvolgers, onder denzelfden Koning, in het bewind der kerk gesteld, zijn weinig bekend; alleen weet men, dat zij er gestadig op uit waren, om hun wereldsch gezag te vergrooten, en daardoor de meest vermogende Heeren tegen zich kregen. THEODART, bood zijne vijanden het hoofd, en werd omgebragt. -- Met toestemming van CHILDERIC II, volgde St. LAMBERTUS hem in 655 op; maar met den Hofmeester EBROINUS in verschil geraakt, vlugtte hij in de Abdij van Stavelot. Na het overlijden van EBROINUS, in 688, werd hij door PIPIJN hersteld, en kort daarna vermoord. Intusschen had de kerk van Tongeren, niet opgehouden zich te verrijken; ook de goederen van St. ODE, Hertogin van Aquitaniën, vielen in dit tijdstip het kapittel ten deel. -- Haar neef HUBERTUS, zag zich daardoor onterfd, doch tot zijn voordeel; want kort na het overlijden van den regerenden Bisschop, verloor St. HUBERTUS zijne vrouw, en werd in de plaats van LAMBERTUS, een hoofdbestuurder der Christelijke gemeente. Het kleine kerkjen van MONULPHUS, was middelerwijl van eenige huizen omringd geworden; hun getal nam steeds toe, en het nederige vlek, door den Bisschop begunstigd, was eerlang het hoofdpunt van den kerkelijken staat, welke zich, als van lieverlede gevormd had.

Onder KARL DEN GROOTEN, had Tongeren reeds

Luik.

geen luister meer; en Luik daarentegen was nu de hoofdplaats van een gewest.

Even als in de andere provinciën, werd de voornaamste landbezitter, des Konings stedehouder; en even als in Utrecht, was de voornaamste grondeigenaar ter dezer plaatse, de H. Kerk; door welke omstandigheid, beide deze gewesten zonder Graven bleven, en ook in het wereldlijke aan die Heeren onderdanig werden; welke volgens den letter der openbaring, geen koningrijk hebben op deze aarde.

(1) Chapeauville. *Episcoporum et rerum. Leodiensium scriptores. Leod.* 1612-1616. III. *vol.* Foullon. *Historiæ Leod. Compend. Leod.* 1655.

Foullon. *Historia populi Leodiensis*, handelende nogtans hoofdzakelijk over de Bisschoppen. De Wez. *Histoire de Liege. Brux.* 1822. 2 *vol. in* 8°.

Villenfagne. *Recherche sur l'histoire de la ci-devant Principauté de Liége. Liége.* 1827. I. 1-25.

Villenfagne. *Histoire de Spa.* I - 25. Het dorp Spa werd eerst in 1327 gesticht; doch de schrijver handelt ook minder over die plaats als zoodanig, en houdt zich meer bepaaldelijk bezig met de minerale wateren in derzelver omtrek, te Tongeren, en elders in Luik gelegen. Onder de Franken kende men de gezondheidsbronnen, maar gebruikte die niet.

III. HOOFDSTUK.

§ I.

Met Duitschland en Frankrijk, hingen de verschillende provinciën, door het leenstelsel te zamen. Dit leenstelsel, is de grondslag van het publiekregt der middeleeuwen. Oorsprong der Leenroerigheid.

Alvorens over te gaan tot de regeringsvorm en regtspleging, zullen wij derhalve eenige oogenblikken bij de personen, hunne staats en burgerlijke regten, moeten verwijlen; welke beschouwing, ons tevens den aard van het bezit zal doen kennen, en alzoo leiden kan, tot eene juiste opvatting, der *feodaliteit*.

§ II.

Bij de overmeestering van België en Gallië, werd de bemagtigde grond, onder de *Heermannen*, te weten, onder de vrije Franken verdeeld; immers voor zoo ver, die uit onbeheerde goederen of Domeinen der Roomsche Keizers bestond. Verdeeling der overwonnene landen.

Met den Koning aan het hoofd, verdeelde men gewoonlijk den buit, en nu ook de landerijen. Deze verdeeling had trapswijze plaats; in diervoege, dat de Vorst, wel is waar het grootste deel, maar toch ook ieder *Herribannator*, en zelfs ieder eenvoudig *Heerman*, zijn *eige goed* bekwam, en wel onbelast, met vollen eigendom en beheer. Ten gevolge dezer schikking, bleef evenwel al die manschap aan de wet onderworpen, en den Koning dienstpligtig.

§. III.

Res. Fisci.
Res. Regiæ proprietatis.
—
Terræ Salicæ
Alodiæ.

De landen, goederen en regten, die den Koning toevielen, voerden de namen, van *fiscus regalis*, *res fisci*, *res regiæ proprietatis*, *regiæ dominationis*, *bona regia*, en in het algemeen *domania*.

Hiertegen werden, de landen, onder *de ingenui*, of Heermannen, verdeeld, *terræ salicæ* genoemd.

De *Herribannatori* bekwamen meer dan gewone aandeelen, en behielden een zeker gezag, over de krijgslieden, in hunne nabuurschap gevestigd. Voorzeker oefenden zij den regtsdwang over hen uit, even als, over de slaven, tot hunnen grond, *alodia*, behoorende. Er bevonden zich alzoo, eene groote menigte kleine, en eenige zeer aanzienlijke landeigenaars, in de voornaamste oorden des rijks. Voor zoo ver zij tevens Graven waren, of zich nu als zoodanig zagen aangesteld, bekwamen zij ook de bewaring der Vorstelijke goederen, in hun gewest. Van tijd tot tijd, schonken de Koningen hun eenig gedeelte van dit domein, hetzij in eigendom, hetzij in vruchtgebruik, of in leen; het welk meestal ten gevolge van bewezene diensten, (*in honores*) plaats had.

Zoo wel op 's Konings Domeinen, als op de bezittingen van zijne Edelen en Graven, of Vasallen, ontstonden dorpen, die men in *villæ dominicatæ*, en in *villæ vassallorum*, onderscheidde.

In Vriesland, waar het zoo even gemelde verschil van eigendom niet bestond, en een ieder, ondanks de verbeurtverklaring van het vaderlijk erfgoed, in zijne bezittingen bleef, bevonden zich geene onbeheerde goederen, derhalve geene domeinen, geene salische landen, en geene leenen. De Vriezen noemden zich daarom, vrije Vriezen, hetwelk echter niet belet, dat zij even als anderen, in

de landweer moesten opkomen, en schier bij alle togten des Keizers, tegenwoordig waren.

(1) *Alodia*, en *Feudum*, of *Fehodia*, waarvan ook het fransche *fief*, wordt uit het woordjen *od*, *ood*, dat is GOED verklaard. Ons KLEINOOD geeft daar eenige waarschijnlijkheid aan. Voorts beteekent *feh* CIJNS, alzoo, zou feodaal goed, eene bezitting zijn, waarvoor men schatting schuldig is. Men wil ook, dat *Feodaal* afkomstig moet wezen, van *Faida*, en eerst in zwang kwam, na dat er onderscheid gemaakt werd tusschen *faida* en *guerra*, en de Vasallen niet slechts in de laatste, maar ook in iedere bijzondere *Veete* van den Heer, moesten deelnemen. Beter nog bevalt mij de afleiding van *fides*, getrouw, in het algemeen; zoo als dan, *alodia*, AL-OUD zou beteekenen, bij welke uitdrukking, men de alleroudste wijze van den grond te bezitten op het oog had. Zie MEYER. *Institutions judiciaires*. I. 71-181.

(2) *Vasal* is eene verkeerde uitspraak van *Gasal*, of Gezel, de *Vasalli*, waren de gezellen, de togtgenooten van den Heer, en behoorden met hem tot een *gasinda*, of *gezin*.

§ IV.

Personen. Vrijen. Edelen. Geestelijken. Vasallen. Slaven.

Met uitzondering der vreemdelingen, en overgeblevene Romeinen, verdeelde zich de bevolking in aanzienlijken *Nobiles*, welgeborenen of vrije mannen, *liberi*, ook wel *ingenui*, en slaven, *servi*, (in 't fransch *serf*).

Tot de *Nobiles*, behoorden reeds van overoude tijden de *Voorsten*, de Vorsten, en dus nu ook de Koningen. Vervolgens, de eerste dienaars, en beroemdste geslachten.

Allen die het wapen droegen, en in den Heerban opkwamen, en dit vermogten geene Romeinen noch

Personen. Edelen. Vrijen. Geestelijken. Vasallen. Slaven.

vreemdelingen, waren Heermannen, Franken, Vrijen of welgeborenen.

De geestelijken, ook wanneer zij niet vrij geboren waren, deelden in de voordeelen aan den staat van vrijman verbonden; want men beschouwde hen als *Dei fideles*. Zij moesten als zoodanig, wel den Koning gehoorzamen; maar eigenlijke dienst, waren zij alleen aan God verschuldigd.

Lijfeigenen, en slaven, over het algemeen LEUTE, *lieden*, of *liten*, en voor zoo ver zij op het land werkten *villani* (villains) genoemd, kende men van driederlei soort; vooreerst: de *servi regii* of *homines regii*. Zij dienden als hofmannen, in 's Konings paleis, (*servi palatii*), op de domeinen, (*servi fiscalini*), of op de in leen uitgegevene goederen, (*servi benificiarii*).

De tweede soort, waren de bewoners der aan de kerk gegevene landen, doorgaans aangeduid, met den algemeenen naam van *mancipia*, of met dien van *Coloni de casa Dei*, *homines ecclesiastici*; waaronder ook die vrijen behoorden, welke zich uit overmaat van Godvrucht, aan de H. Kerk, als slaven verbonden. De derde soort, bestond uit slaven der bijzondere Vrijen, zoo wel op de Salische, als andere alodiale goederen (1).

(1) *De l'état civil, des personnes, et de la condition des terres dans les Gaules, dès les temps Celtiques, jusqu'à la redactions des Coutumes* (*par* PERRECIOT) 1786, 2 vol. in 4°. Herdrukt, onder den titel van: *Histoire des Conditions et de l'état des personnes en France. Lond.* 1790. 5 vol. in 12.
BOUQUET. *Le droit public de France, éclairci par les Monumens de l'antiquité. Paris* fo.
METTING. *Status Militiæ Germanorum principalis et accessoriæ medii ævi. Lubek.* 1760. 4°.
KLUIT. *Element. Diplomat. Prim. Lin. Cap. V.*
KLUIT. *Gesch. der* Holl. *Staatsr. V.* 109. *en*

verv. over de goederen. V. 85 - 95, over de personen. Zie ook nog Van Loon. Aloude Reger. III. 60.

§ V.

Reeds in de eerste tijden van het Maatschappelijk bestaan, raadpleegde men gezamenlijk, over de algemeene belangen; in de eerste plaats, over het bewaren van orde, de toedeeling van regt, het aanvangen van oorlog, en het sluiten van vrede. Deze instelling was altijd blijven bestaan; slechts hadden de Koningen met der tijd, meer magt gekregen, en waren volstrekte alleenheerschers geworden.

Verpligtingen omtrent den Staat.

Heerban en Regtspleging.

De vroegere vormen bleven intusschen behouden. Tot den oorlog werd men, op eene plegtige wijze, in den Heerban, opgeroepen (1). Om regt te spreken, althans getuigenis te geven van hetgeen regt was in den lande, moest men van tijd tot tijd opkomen, terwijl geen vrijman zich aan een dier beide lasten mogt onttrekken. Onder voorwendsel, dat men geene regtskennis bezat, ontdook men den eenen. Van den anderen meende men bevrijd te wezen zoo dikwijls de oorlog, zonder goedkeuring van het volk, ondernomen was; zijnde een vrijman in zulk geval, geen *consilium et auxilium* aan den Vorst verschuldigd; doch deze begrippen, in het kleine Frankische bondgenootschap weleer aangenomen, en ook naderhand wederom eenigermate geldend, kwamen in Karls dagen geheel niet te pas. Hij vorderde niet slechts eene lijdelijke gehoorzaamheid, maar ook de dienst, en bragt zijn Koningschap op den grond over, zich noemende *Imperator Franciæ, Rex Italiæ;* daar mede te kennen gevende, dat alle inwoners des lands zijne onderdanen waren, en in het Heer moesten opkomen (2).

(1) HEER, kan meester beteekenen; doch de beste uitleggers denken aan *eer* of *ehre*, zoo dat, *heerman*, man van eer (van oorlog) is. *Ban* is van *bannire* afgeleid, en slaat op het opontbod tot den krijg, waarnaar het leger of de landweer, nu eens *arribannus*, *arbannum*, *airbannum*, *haribannum*, of *hairbannum* genoemd wordt. De Fransche schrijvers, hebben over deze hoogsteenvoudige waarheden meestal zeer verkeerde begrippen. Men gebruike hen daarom met omzigtigheid, en ga vooral te rade met SAVIGNY, van wien een belangrijk vertoog, over deze *heermannen*, in het eerste deel zijner *Geschichte des Rom. Rechts*, voorkomt.

(2) Onder meer andere *Capitularia*, dit punt betreffende, zie men die van 508. Ook VAN LOON. *Aloude Reg. van Holl.* II. 192-198. vergeleken met de zeer uiteenloopende gevoelens van MONTESQUIEU. *Esp. des lois livr.* 30 *ch.* 3 *et* 16. EICHHORN. *Deutsche Staats und Rechtsgesch.* § 113-116, en MEYER. *Institutions Judiciaires* I. 55, 158.

IV. HOOFDSTUK.

§ I.

Hoezeer de meeste Frankische Koningen van den eersten stam, veeleer geregeerd werden, dan zelven regeerden, zoo was het Monarchaal beginsel in den staat, evenwel tot eene volkomene ontwikkeling geraakt; hetzij, dat de Vorst de teugels van het bewind in handen hield, hetzij hij die toevertrouwde aan een ander, er was toch altijd maar een regent, maar een man, die geacht werd geen ander belang te kunnen hebben, dan het algemeen belang, alle ingezetenen en onderdanen vertegenwoordigde, en den geheelen staat, als het ware, gepersonifieerd voorstelde. -- Deze man, was de Koning, regtens, en de Hofmeester, bij lastgeving, te weten, een Souverein, in de meestuitgestrekte beteekenis van dat woord, en als zoodanig de ondeelbare magt, van regt te spreken, wetten te geven, en die te doen uitvoeren, bezittende. Pipijn onttroonde zijn meester, een altijd onvergeeflijke aanslag, op zich zelf beschouwd; de daarbij plaats gehad hebbende medewerking van den Paus, maakt de daad niet beter; maar als zoo veel andere troonsbeklimmingen, werd zij door de uitkomst, en eindelijk door verjaring gewettigd. -- Het ambt van Hofmeester, door Pipijn vernietigd zijnde, ging het Monarchaal gezag, bij zijn overlijden, in al deszelfs volheid op Karl over.

Regeringsvorm, en bediening van het regt.

§ II.

Graven. Hertogen.

Karl vond de beduidenste punten des lands, onder de bewaring van 's Konings Stedehouders. Deze Stedehouders bestuurden een gewest, een district, of wel een enkel slot. Zij droegen den titel van Graaf, bij hunnen doopnaam gevoegd; eene kleinigheid, die men niet uit het oog moet verliezen. Er waren vervolgens Hertogen, of aanvoerders der krijgsmagt. Somtijds was een Hertog tevens Graaf van het een of ander gewest, veeltijds ook niet.

De Graven, in het algemeen, hadden de bewaring des lands in last. Zij moesten het Rijk getrouw blijven, de volken met wijsheid regeren, of naar de bestaande wetten, of naar 's Konings geboden. Zij hadden vervolgens de opbrengsten der koninklijke Domeinen, benevens de inkomsten der tollen, jaarlijks in de schatkist over te brengen. Allen werden door den Koning aangesteld; Dijk- Pals- Burg, en andere Graven, waren zonder uitzondering, 's Konings beambten. Zij waren hem raad en daad, dienst en hulp schuldig, zoo dikwerf hij die verlangde.

(1) Over het ambt van Graaf, vindt men vele opheldering bij Savigny en Meyer, *Gesch. des Rom. Rechts* I. en *Inst. Judiciaires* I.

§ III.

Missi dominici. Missi fiscales.

Om deze ambtenaren na te gaan, gebruikte de Koning een soort van opzieners, *Missi Dominici*, *Missi Majores*, *Missi discurentes*, en *Missi Fiscales* genaamd.

Deze inspecteurs, doorkruisten het land in alle rigtingen, bragten staatsbevelen over, gingen de bedienaars van het regt na, sloegen op alles een wakend oog, hoorden het volk, namen kennis van alle plaatselijke belangen en aangelegenheden, en deden hun meester een behoorlijk verslag.

(1) *Capit.* I. *anno* 802. handelende inzonderheid over deze instelling. Voorts FRANC. DE ROYE. *De Missis Dominicis, eorumque officio et potestate. Andegavi* 1672. 4°. verbeterd uitgegeven door J. W. NEUHAUS. *Leipzig* 1742. 8°.

§ IV.

Streving naar onafhankelijkheid.

De bijzondere Seniors, zoo wel geestelijken, Graven, als mindere beambten, en grondeigenaars, begonnen het voorbeeld van KARL te volgen, en de namen der provinciën of districten te voeren, waarin hunne bezittingen gelegen waren, of waar over zij, van 's Konings wege, eenig gezag in handen hadden. De afstand van vele Domeinen, had de staatskrachten uitgeput. De grooten bekwamen zekere onafhankelijkheid; zij zochten hunne leengoederen met hunne eigendommen te vereenigen, ook de eerste erfelijk te maken, en onafscheidbaar aan het Grafelijk bewind te verbinden. Schier alle Stedehouders streefden naar dit algemeen doel (1).

In de Bisdommen, sprak de erfelijkheid van zelve; want de kerk, die hier bezitster was, leefde altijd voort, en bezat hare landen, op eene volstrekt onherroepelijke wijze. Dat er bij soortgelijke uitgiften, evenwel geen afstand van souvereiniteit bedoeld werd, is zeker (2); dien onverminderd vloeide er eene groote mate van onafhankelijkheid uit voort.

In de kerkelijke landen, was het regtsgebied bij den Bisschop. De wetten werden er door de Kapittels gemaakt. Met de uitvoering waren de *advocaten* of *officialen* belast. Deze beambten bestuurden de kerkelijke goederen, en spraken regt namens hun Heer.

Ieder ander Kapittel en Proostdij bezat insgelijks vaste goederen, en met voorbijgang van den Graaf

in wiens gewest zij gelegen waren, ook den regts dwang over de slaven van hunnen grond. Wanneer er echter zware misdaden te straffen waren, dan kwam de Graaf, onder den titel van *advocatus*, tusschen beiden (3).

(1) De Geschiedenis der Domeinen, in dien tijd, geeft PEPPE. *Dissert. sur les Francs Saliens.* 110 *et suiv.*

(2) THOMASSIN. *De vet. et nov. Eccles. Discipl.* III. *libr.* I. *c.* 26. 27. BOUILLE. II. 3, 4, 19, 20. LOUVAEX. *Defense du manifeste de* 1741. *pag.* 11 *et suiv.*

(3) ANT. MATTHÆUS. *De nobilitate lib.* II. *cap.* 12, 29, 30, 31.

§ V.

Volksvergaderingen. Goor en hage spraken.

Met de verpligting om in den Heerban op te komen, paarde zich vroeger ook de last der volksvergaderingen, die ieder vrijman moest bijwonen. Langzamerhand verkregen deze instellingen eene andere houding. In zoo verre, als de vergaderingen der menigte eene politische strekking hadden, werden zij verboden 1), maar bleven als vierscharen in gebruik. Zoodanig waren de goor en hage spraken in Drenthe, en de vergaderingen bij Opstallesboom in Oostvriesland.

(1) *Capitular. Reg. Fr. col.* 256. *tom.* I. MEYER. *Instit. Judic.* I. 358.

§ VI.

Rijksdagen. Campi Martii. Campi Madii. Landdagen.

Van eenen anderen aard waren de Rijksdagen, uit de volksvergaderingen (1) voortgesproten; zij werden door den Vorst zelven gehouden, en wel, in de lente van ieder jaar; ter dier oorzake, zijn zij *Campi Martii* of *Campi Madii* genaamd. Veeltijds hadden deze bijeenkomsten in de opene lucht plaats, zij moesten door alle Leenmannen, Graven, Bisschop-

pen, en Abten worden bijgewoond. Bij deze gelegenheid deden zij rekening van hun bestuur, en bragten de voorhanden zijnde penningen in 's Konings schatkist over (2). Allen verschenen met kostbare geschenken, en deden een uitvoerig verslag, nopens de gesteldheid der aan hunne zorg toevertrouwde gewesten. -- De kundigsten onder hen, vereenigden zich vervolgens in twee kamers, eene voor den geestelijken, en eene voor den wereldlijken staat. Zij beraadslaagden daar, over de verordeningen door den Koning ontworpen, en waaromtrent hij hunne gevoelens wilde kennen.

Vijf en dertig zulke vergaderingen, hadden er onder de regering van KARL DEN GROOTEN plaats, te weten:

1	In den jare	770	te	Worms.
2	———	771	--	Valenciennes.
3	———	772	--	Worms.
4	———	773	--	Geneve.
5	———	775	--	Duren.
6	———	776	--	Worms.
7	———	777	--	Paderborn.
8	———	779	--	Duren.
9	———	780	--	Ehresbourg.
10	———	781	--	Worms.
11	———	782	--	aan de Lippe.
12	———	785	--	Paderborn.
13	———	786	--	Worms.
14	———	787	--	Worms.
15	———	788	--	Ingelheim.
16	———	789	--	Aken.
17	———	790	--	Worms.
18	———	792	--	Ratisbonne.
19	———	793	--	Ratisbonne.
20	———	794	--	Frankfort.
21	———	795	--	Kuffenstein.
22	———	797	--	Aken.

23	———	799 --	Lippenheim.
24	———	800 --	Mentz,
25	———	803 --	Mentz.
26	———	804 --	aan de Lippe.
27	———	805 --	Thionville.
28	———	806 --	Nijmegen.
29	———	807 --	Coblentz.
30	———	809 --	Aken.
31	———	810 --	Verden.
32	———	811 --	Verden.
33	———	812 --	Boulogne.
34	———	812 --	Aken.
35	———	813 --	Aken.

Behalve deze Rijksdagen, kende men in sommige gewesten nog Landdagen, zijnde een soort van provinciale bijeenkomsten, op onbepaalde tijden. Zij werden op gebod van den Koning beschreven, zoo dikwijls hij zulks geraden vond.

(1) Van Loon. *Aloude Regering van Holland* I. 182-219.
Hincmar. *Opp. de ordine palatii t.* II.

(2) Over de inkomsten van den vorst, deelt Van Loon eenige berigten mede. Zie verder hetgeen hier boven, over de Domeinen gezegd is.

§ VII.

Regtszitting. Bodthing en loofding.

De verzorging van het regt was in de eerste plaats aan de Graven opgedragen. Zij behielden tot dat einde de instelling der algemeene bijeenkomsten, op verschillende tijden des jaars. Zulk een regtszitting noemde men een *mallum*, ook wel de Bodthing, en in Drenthe de Lotting of Lutting, waarvan Picard (1) verkeerdelijk een loofgeding wil maken, schijnende de vierschaar van dien naam, niet anders geweest te zijn dan de gewone regtszitting van den Graaf (2).

(1) Picard. *Cron. van Drenthe* 162 *en verv.*

(2) Aanteek. op de oud-Vriesche wetten bl. 35. Heineccius. *Elem. Jur. German. lib.* 3. §. 58. Bodtingh, van *bod*, Angels. *bodian*, d. i. geboden, vooraf bepaald. *tingh*, beteekent *judicium*, geregt. -- Alzoo eene aangekondigde plegtige regtszitting.
In Vriesland, verviel deze instelling in de XII eeuw. — In Drenthe, bleef zij langer bestaan, en veranderde wederom in eene soort van landdag.

§ VIII.

Over het algemeen genomen, onttrok men zich aan de verpligting, om in het geding te komen. De vermogendste Heermannen, werden derhalve tot eene behoorlijke bijwoning genoodzaakt, te meer, daar de Salische wet, de tegenwoordigheid van ten minste zeven *rachenburgi* vorderde (1). Deze rijke burgers, *gegoede*, of *goede mannen*, komen onder verschillende namen voor. In Vriesland, waren het *wisa lioed*, ook wel *koninkes orkenes*, ('skonings getuigen), volgens de landswetten. In Drenthe en Overijssel, sprak men van *choor*, *koor*, of *keurmannen*, in Holland, eenvoudiglijk van *erfburen*, wier vereeniging tot een ligchaam, *de wijsheid van den lande*, of de *vroedschap* werd genaamd. In Luik had men gezworenen, *jurate*, met een *maistre* aan het hoofd, zijnde deze regtspleging, aldaar, reeds door den Bisschop St. Hubertus ingesteld (2). In Braband en Vlaanderen, waren er *mannen van de keure*; doch onder welken naam zij ook voorkomen, zij waren ter geener plaatse iets anders dan raadgevers, bewaarders der overleveringen en gebruiken. Als zoodanig moesten zij het regt *zeggen*; maar de toepassing, evenzoowel als de beoordeeling der daad, aan den Graaf overlaten. Onder de benaming van schepenen, stelde men met der tijd, vaste raadgevers, Regters.

in de plaats der veeltijds afwezige, en niet altijd zeer ervarene *wijze mannen*; eene verbetering, die aan KARL DEN GROOTEN wordt toegeschreven, en waarvan voor zijne regering althans, geene sporen gevonden worden. De keuze dezer ambtenaren liet hij aan het volk over, onder voorzitting evenwel, van een *missus dominicus* (4). In Luik stond de benoeming aan den Bisschop.

(1) *Lex sal. titr. III.* § 53. Zie ook *Capit. Reg. Franc. Col.* 394. *tom. I. edit. Baluz.*

(2) LOUVREX. *Recueil dee Edits et Régl. de Liege* I. 28. 29 II. 117.

(3) GROTIUS. *Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid* XXV. XXVIII. § 9.
S. VAN LEEUWEN. *Inleiding tot de keuren en Costumen van Rijnland bl.* 64.
ELEUTHERIUS N BATAVUS. *Kort vertoog van den ouden stand der regtsplegingen, alsmede der oude gebruiken en wetten in Holland en West-Friesland, Amst.* 1682. Ook Prof. BIRNBAUM spreekt van dien arbeid, in zijne belangrijke verhandeling, *De peculiari ætatis nostræ jus criminale reformandi studio. Lov.* 1828. Ten onregte evenwel, doet zijn hooggeleerde het voorkomen, als of dit boek, in ons land, onbekend zou wezen; wij vinden het schier in alle verkoopingen, en reeds voor vijftig jaren, maakte ARNTZENIUS er een vlijtig gebruik van in zijne *Institutiones Juris Belgici* I. 3-9.

(4) Over de Schepenen zie men inzonderheid, SAVIGNIJ, *Geschichte des Rom. rechts im Mittelalter* I. 195. 239.
D. DEUTSZ. *De Judicibus et præsertim de Scabinis in Belgio. Lugd. Bat.* 1782.

§ IX.

Dingmannen. Azingen en Etten.

Behalve het regtsgeding voor de Graven en rijke burgers, had men ten platten lande ook nog *Dingmannen, Centenaren*, of Hoofdlieden over honderd

huisgezinnen; eene overoude instelling, waarvan TACITUS reeds melding maakt (1). In alle dagelijksche zaken, spraken zij regt, en bevonden zich onder de assessoren of rijke burgers, zoo dikwijls de Graaf zelve of zijn Vicaris, in het district, den Vierschaar deed spannen, of een *mallum* hield. De meest gewone regtspleging, was alzoo het geding voor de hier bedoelde Hoofdlieden, op sommige plaatsen Dingmannen, in Drenthe *Atta*, of *Etten*, in Vriesland, *Asingen*, en later *Eheeren* (2) genaamd. Hunne uitspraken waren zonder beroep.

(1) TACITUS. *De Morib. Germ. C.* 12. Over het honderdmanschap in later tijd, zie RAEPSAET. *Orig. des Belges p.* 17. *Luyster van Br.* II. 23. *art.* 33.

(2) PICARD. *Cronijk van Drenthe.* 163. S. VOS. *De judiciis Drenthinorum. Groning.* 1825.
Aanteekeningen op de Oud-Vriesche Wetten 78. Asingen en Atten komen beiden van het A. S. ATTA, d. i. Vader.
BERGSMA. *De antiqua et hodierna Frisiorum regiminis' forma. Franeq.* 1779.

§ X.

Regtsvordering. Pleidooijen.

Zoo eenvoudig als de regtsinstellingen, waren ook de gedingen. In de behandeling van crimineele en civiele zaken, kende men weinig of geen verschil. Men daagde een misdadiger zoo als een schuldenaar, welke daging *admallatio*, *mannitio*, *bannitio*, in het Nederlandsch, *dagvaarding* genoemd was. Zulk eene dagvaarding, werd den gedaagden schriftelijk overgegeven. Op contumatie stond eene geldboete, even als op alle andere misdrijven, die niet met den dood gestraft werden. De partijen ter dagvaard verschenen zijnde, stelde de eischer zijne zaak voor, waarna de verweerder gelast werd, de klagte te bekennen of te ontkennen; hield hij zich daartoe ongehouden, dan volgde er aanstonds vonnis; ontkende hij, dan werd er tegen hem gepleit, hetwelk doorgaans ten gevolge had, dat een van

beiden, zijn voorgeven met eeden moest staven, of de vrijheid verkreeg, om zijn goed regt, of zijne onschuld, door regterlijke proeven, te bewijzen. De een zoo wel als de ander, mogt getuigen in het geding brengen, en zich van eenen taalman, dat is een voorspreker, bedienen. Het pleidooi geeindigd, en het geschil toegelicht zijnde, verbleef het oordeel over de daad, en de toepassing der wet, aan den Graaf of zijnen Luitenant, behoorlijk bijgestaan door de *rachenburgi* of *wijze luiden*. -- In het burengerigt, en later in de schepensbank, was de Graaf door eenen Schout vertegenwoordigd, welke ambtenaar tevens belast was, met de zoogenaamde vrijwillige jurisdictie.

Aanvankelijk werd er niet anders dan mondelings gepleit. Dat dit in de landstaal plaats had, is buiten alle tegenspraak; wat later, eischte men, dat de taalmannen zich in het Nederlandsch, op eene welsprekende wijze, wisten uit te drukken, en met de oude herkomsten der natie bekend waren, twee vereischten in eenen advokaat, waarop onze voorouders grooten prijs stelden, maar die tegenwoordig minder noodzakelijk schijnen.

Gelijk die van andere Duitsche volkeren, waren onze oudste taalmannen, en regters, aan vaste formulieren gebonden, welke de welsprekendheid voorzeker niet gunstig waren, doch die, uit een historisch juridisch oogpunt beschouwd, zeer belangrijk zijn (1).

(1) Deze formulieren en andere berigten, nopens de oude wijze van procederen, vindt men in het negende deel der *Vriesche wetten. Kampen* bij CHALMOT. bladz. 261.
In onze Hollandsche, Brabandsche, en Waalsche regtsboeken, vind ik dergelijke berigten, doch uit later tijd, en alzoo onvoldoende voor de kennis der wetenschap, in de eeuw van KARL DEN GROOTEN.

§ XI.

Reeds de oudste bewoners dezer landen, namen in twijfelachtige zaken, hunne toevlugt tot het lot. Na de omhelzing van het Christendom, wierpen zij den teerling niet meer op de aarde, maar op den Altaar, of op de beenderen der Heiligen. Men bedacht toen eene menigte proeven (1) ter ontdekking van den wezenlijk schuldigen, in ieder geval, daarbij steunende, op het begrip van eene buitengewone en bovennatuurlijke tusschenkomst, in het belang van waarheid en regt. In dat vertrouwen deed men partijen een tweegevegt aangaan, of lag den beschuldigden een gloeijend ijzer in de hand. Die in het eene geval de zege behaalde, en in het andere onbeschadigd bleef, hield men voor vlekkeloos, als hebbende God geoordeeld, en ten zijnen voordeele beslist.

Regterlijke proeven. Oordeelen Gods. *Ordalia* sive *judicia Dei.*

Zulke *ordalia* of *judicia Dei* waren bij alle Duitsche volkeren (2), en ook bij alle bewoners van Nederland in gebruik. De Vriesche wetten, in het algemeen, en de Seendregten in het bijzonder, bevatten dien aangaande, de uitvoerigste voorschriften.

(1) Over de *ordalia* handelen MURATORIUS *Dissert. de Judicia Dei,* in de *Antiquit. Italic.* III. 162. J. H. BOEHMER. *Diss. de prob. in Crim. Spuria* § 10. EBELING. *De provoc. ad Jud. Dei c.* 5 *et* 6. MARTENNE. *De antiquit. Eccles. ritib.* III. *titr.* III. *cap.* 9. MEYER *Institutions judiciaires* I-311 *en verv.* ALKEMADE en VAN DER SCHELLING. *Kamprecht.* ROBERTSON. Histor. of Charles V. I. 50. WAGENAAR. *Beschrijving van Amsterd.* I. 114. MONTESQUIEU. *Esprit des lois.* XXVIII. *ch.* 18.

(2) *Lex Wisigot : libr.* VI. *tit.* I. § 3. *Lex. Salic.* LV. § I. LXXVI. § 2. *Leg. Longobard. tit.* IX. § 29. 35. 39.

V. HOOFDSTUK.

§ I.

Wetten en regten.

Onder het Frankisch bestuur, leefde iedere volkstam naar zijne eigene instellingen. De Franken zelven, volgden de Salische en Ripuarische wetten. De overwonnenen, namen die geheel of gedeeltelijk over. De geestelijken, hielden zich aan het Romeinsch regt, en dien onverminderd, werden de geboden der Koningen, door allen gehoorzaamd, inzonderheid onder de regering van Karel den Grooten, wiens pogingen, steeds eenheid en orde ten doel hadden. -- De regeringsvorm, en regtspleging, bestonden krachtens deze verordeningen, en vroegere volkswetten, waarin ook nog, de burgerlijke regten der Nederlanders omschreven, en de strafbepalingen tegen alle soort van overtreding en misdaad vervat zijn.

Onder alle bronnen, waarvan men zich bij de wetenschappelijke behandeling der Geschiedenis bedient, zijn zij zeker de beste, aangezien zij ons den staat der oude maatschappij als in eenen spiegel wedergeven. Ik zal derhalve den hierboven afgebroken draad wederom aanknopen, en in het onderhavig hoofdstuk, de aanwijzing der regts en wetboeken trachten voort te zetten.

§ II.

Capitularia en lands wetten.

Als staatswetten, doen zich in de eerste plaats de *Capitularia*, en vervolgens de oude landswetten voor. De *Capitularia* bestaan uit verzamelingen, aanteekeningen, brieven, en besluiten; allen ter regeling van het inwendig kerkelijk en wereldlijk bestuur.

De *leges* of landswetten, bij algemeene benaming, ook wel *lex mundana* genoemd, waren, de in schrift gebragte herkomsten, der verschillende volkeren,

en die, voor zoover zij niet strijdig waren met het algemeen belang, verbindend bleven voor een ieder, die onder zulk eene wet geboren was. Gebeurde het, dat de wetten zich in weerstrijd bevonden met de koninklijke bevelen, dan moeten de eerste, als vervallen, of de laatste, als derzelver verklaring opgenomen worden; zoo lezen wij onder anderen, in de *Capitula ad legem Salicam, anno* 803.

Hœc sunt Capitula, quœ Domnus Karolus Magnus Imperator jussit scribere in Consilio suo, et jussit ea ponere inter alias leges.

Deze bepalingen, moesten gevolgd worden, even als of zij in de wetten waren begrepen geweest, zooals dan ook, in ieder ander geval, de *Capitula* even zeer als de *leges* geeerbiedigd werden (1).

(1) Baluzius. *In prœfat. ad Capitul. Reg. Franc.* Labbæus. *In Concil.* IX. *p.* 508. Raepsaet, over het onderscheid, tusschen wetten en *Capitula* handelende, houdt de laatste voor minder verbindend dan de eerste. *Histoire de l'origine de l'organisation et des pouvoirs des Etats généraux et provinciaux.* Ook in de *Nouveaux Mémoires de l'academie de Bruxelles* I. 379, en in de meermalen aangehaalde *Analise* I. 389. Van de Spiegel zag de zaak beter in, zie *Oorsprong der Vaderl. rechten* bl. 63. vergeleken met Eichhorn. *Deutsche St. und Rechtsges.* I. 329. benevens Kluit. *Historie der Holl. Staatsregeling* V. 15. en vervolg.

§ III.

Landswetten.

Wij lezen bij Eginhart, dat Karl de Groote, onder meer andere voortbrengselen van vroegere letterkunde, de onbeschrevene regten van alle volkeren, onder zijne heerschappij geplaatst, in geschrifte deed brengen, en herzien. Ongetwijfeld waren er bij deze wetten, ook wel eenige van Nederlandschen oorsprong; er zijn er nogtans uit dien

tijd geene andere tot ons overgekomen, dan de *leges frisiorum* (1). Wij bezitten daarvan eene latijnsche, en eene meervolledige vriesche lezing, door PIPE SIBRANDA, elfde Abt, van het klooster Lidlum, en daarna verschillende malen, in het licht gegeven. Hoofdzakelijk regelen zij de burgerlijke regten en wijze van regtsplegen, ook in lijfstraffelijke zaken. Wij kunnen hier de overtuiging vinden, dat de regtsvormen, welke ik hier boven, naar algemeene voorschriften, heb zoeken af te schetsen, wezenlijk in ons land bestaan hebben. Het zijn dezelfde zaken, maar somtijds andere namen, die ons hier bezig houden. Zoo worden, om uit velen een voorbeeld te nemen, de *rachenburgi*, in Vriesland, *Azingen* genoemd, een gebruik, hetwelk ook in Holland algemeen werd, en waarvan ik te meer melding maak, omdat de regtspleging door Azingen, zich in die provincie tot in het begin der 14 eeuw, in Rijnland zelfs, tot op de resolutie der staten, in dato 9 Oct. 1577, heeft staande gehouden (2).

(1) FOKKE SJOERDS. Beschrijving van Vriesland. I. 456. Ook bij SCHOTANUS. Insgelijks in *Corpore Legum germanic.* en door SCHWARZENBURG *in het charterboek van Vriesland.* -- Afzonderlijk en met aanteekeningen, door SIBR. SICCAMA. *Lex Frisionum sive antiquæ Frisionum leges a riliquis veterum Germanorum legibus separatim editæ et notis illustratæ; -- accedunt statuta Opstalbomica a 1323 rogata. Franequer.* 1617 en 1710. Zie ook *De oude Friesche wetten, met eene Nederduitsche vertaling. Kampen bij Chalmot.* 1782. WIARDA. *Asega Buch.* Van den zelfden, de *Geschichte des alten Friesischen gesetzes*, in de Gedenkschriften van het Koninklijk Nederl. Instituut II. WIARDA. *Von den landtagen der Friesen in den mitteren zeiten bij Upstalsboom.* Voorts *Willkuren der* Brock*mannes eines freijen Friesischen volkes.* Ber*lin* 1820.

(2) Grotius, *Inleiding tot de Holl. rechtsgeleerdheid* II B. II D. § 9.
Van Loon. *Aloude Reg. van Holl.* IV. 180.
Spaan. *Burgerlijke rechtspl. onder de Graven* bl. 65.

§. IV.

Met de Geschiedenis der Capitularia en Landregten, verbindt zich die der *Canons* en *Decretalen*. In het Frankische Rijk, kende men twee verzamelingen van geestelijke verordeningen, waarvan eene in Italie, door Dionysius, en eene in Spanje, door den Bisschop Isidorus, gemaakt was. Op 's Konings bevel, verkreeg de eerste in 774, kracht van wet; zijnde dezelve daarna, verscheidene malen, met nieuwe besluiten der Frankische Synoden, verrijkt geworden (1). Regelden deze wetten slechts de kerkelijke tucht, dan zou ik er, uit achting voor het heilige, geene melding van maken; maar zij doen meer, en beschikken over een aantal punten, uitsluitend tot het burgerlijk leven, en alzoo tot mijn onderwerp, behoorende. Het volk, als zoodanig, was aan de kanonieke verordeningen niet onderworpen (2); maar als Christenen moesten zij die evenwel eerbiedigen. Daarenboven, hadden de geestelijken het onbetwistbaar regt, om voor de zuiverheid der zeden te waken, en dus den handel en wandel der geloovigen gade te slaan. Van daar uitgaande, bekwamen zij eenen zedelijken invloed op de meestgewigtige handelingen, en overeenkomsten, tusschen de burgers onderling te sluiten. Ontstond er geschil, dan spraken zij een woord van vrede, of traden, door partijen vrijwillig gekozen, als scheidslieden op. Uit deze gewoonte, die bij de groote eenvoudigheid der zeden, niets berispelijks had, zochten de geestelijken, van later tijd, een regt te ontleenen; en verkregen dit, in de meeste landen

Kanoniek regt.

Kanoniek regt.

van Europa, en ook in onze provinciën. Voor het minst, oordeelden zij in de Nederlanden over alle overeenkomsten en misdrijven, waaromtrent de kerk, het een of ander bepaald had; behoorde zulk eene zaak tevens ter kennis van den wereldlijken regter, dan gaf dit aanleiding tot een gemengd geding, waarin zij, de eerwaardigheid van hunnen stand veeltijds uit het oog verloren. Eindelijk verklaarden zij zich ten vollen mondig, en begeerden kennis te nemen van alle mogelijke regtszaken, zich in die vordering grondende, op het verband hetwelk er tusschen deze, en het een of ander Sacrament aanwezig was.

In Luik, Namen, Luxemburg, en Henegouwen (3), vind ik talrijke bewijzen dier overheersching, inzonderheid, in dagen van onrust en burgertwist. -- Ook in Vriesland, Holland, Zeeland, en Vlaanderen, werden de raadslieden der ouders, gebiedende regters over hunne kinderen (4). Een ander misbruik, was om dien zelfden tijd in zijne geboorte; ik bedoel de vordering der geestelijke tienden, welke heffing, uit de H. Schrift goed gemaakt, en door KARL DEN GROOTEN ondersteund werd; doch waaraan de gemeente zich slechts met weerzin onderwierp (5).

(1) VENEMA. *Hist. Eccles. N. T. secul.* XII. § 94. *et secul.* XIII. § 206. VAN ESPEN. *Jus Eccles. univers. Pars* III. *tit.* 1, 2, 3 *et* 4.
BOEMER. *Corpus Juris Canonici. tit. de Constitutionibus*, ook de beide verhandelingen voor deze verzameling geplaatst.
VAN LOON. *Aloude regering van Holland.* II. 117. EICHHORN als boven I. 336-348.

(2) Naar den regel volgde een ieder de nationale-wetten van den volkstam, waartoe hij behoorde. Hoe zich dit alles ordelijk toedroeg, leert SAVIGNY. *Geschichte des Romischen Rechts im Mittelalter* I - 123.

(3) SOHET. *Instituts de droit p.* 11 *et suiv.*

(4) Peppe. Chap. de la *Jurisdiction Ecclésiastique* dans la *Dissertat. sur les Francs Saliens.* p. 76.

(5) *Essai historique sur l'origine des Dixmes.* 1780. Zonder verdere aanwijzing, doch denkelijk door den Advokaat D'Outrepont geschreven.

§ V.

Behalve de algemeene kanonieke verordeningen, verdient nog het Vriesche *Syndriucht* onze aandacht. Hier boven, heb ik er reeds een paar regels tot taalproeve uit bijgebragt; van meer belang evenwel, is de zakelijke inhoud; want daarin vinden wij wederom de bevestiging van hetgeen in de voorgaande § werd medegedeeld. De verordening zelve is van Leo III, in het begin der IX eeuw vastgesteld. Zij bevat eene omstandige regeling der geestelijke regtsmagt in burgelijke en lijfstraffelijke zaken. Ieder priester, is volgens het *Syndriucht,* niet slechts een dienaar Gods, maar ook een regter. In sommige gevallen oordeelde hij geheel alleen, in andere moest hij met zijne naaste buren, of wijze mannen, te raden gaan. Het Vriesche Seendregt.

Als eene hoogere regtspraak, komen de vonnissen des Bisschops voor, die, tot dat einde, om het vierde jaar, kwam *zeenden;* bij welke plegtigheid, alle huislieden moesten tegenwoordig zijn. Dergelijke wetten, gelijk wij hier boven zagen, golden in alle provinciën; doch de *Syndriuchten,* slechts in Vriesland en Groningen. Ook daar hielden zij stand, toen men de geestelijke regtspleging alomme verwierp. In de XIII eeuw greep deze verandering plaats, en eerst drie honderd jaren later, werd zij door de Vriezen gevolgd (1).

(1) Het *Syndriucht* vindt men bij Schotanus, in de Beschrijving van Vriesland. bladz. 286-298. bij Winsemius bladz. 100. -- In de *oude Vriesche wetten.* Kampen bij Chalmot II. 207. Volgens Matthæus in zijne Analecta. III. 269. beteekent *Syndriucht* -- *Synodaal,* dat is, geestelijk regt, zijnde het woord afgeleid van *schend,*

zehnd, kerkelijke vergadering, de *Zehndstoel*, was alzoo, de geestelijke regtbank, zoo als in vele andere gevalien, bestond er ten deze zen opzigte geen wezenlijk verschil, tusschen Vriesland en de overige provincien. Zie verder over dit onderwerp FLEURY. *Inst. du droit Eccles. P.* III. *chap.* I. § 5.
SPAAN. *Verhandeling over het burgerl. rechts.-gebied, onder de Graven van Holland. bl.* 104-en TROTZ. *Verklaring der grondwetten van Nederland.* bl. 45.

§ VI.

Romeinsch regt.

In verschillende landen, tot KARLS gebied behoorende, werd het Romeinsch regt als volkswet beschouwd. In Duitschland en de Nederlanden, golden de ouden herkomsten en beschrevene gewoonten, als zoodanig; met uitzondering nogtans, dat de geestelijken, in vele gevallen, den *Codex Theodosianus* volgden, en de wereldlijke regter, zich van dit wetboek somtijds, ter beslissing van zoodanige gevallen bediende, welke in de nationale wetten, of Capitula niet voorzien waren. De pandecten, en het wetboek van JUSTINIANUS, ofschoon onder KARL DEN GROOTEN reeds in de Nederlanden bekend, liet men onaangeroerd, en zag daarin niet anders dan vreemde verordeningen, staatswetten van eenen Oosterschen Keizer, die men, na de verkregene onafhankelijkheid, vooral niet behoorde over te nemen, of in achting te brengen bij het volk.

VAN LOON. *Aloude reger. van Holl.* II. 20.
SAVIGNY vindt sporen van Romeinsch regt in een gewijsde, tusschen KARL DEN GROOTEN en den Abt der Luxemburgsche Abdij Pruim, welke uitspraak, volgens zijne meening, door Romeinsche Schepenen zou hebben plaats gehad. *Geschichte des Romischen Rechts in Mittelalter* I. 276.

Dergelijke voorbeelden zijn er nog met menigte voorhanden; doch in geen derzelver, zie ik eenig bewijs voor de voortdurende geldigheid van het Romeinsch regt, dan alleen, voor zoover zulks de geestelijkheid betrof.

Welligt ook heeft de geleerde Savigny niets anders bedoeld, maar uit de uitdrukking *sui scabinii*, hetwelk van den Abt gezegt wordt, besluit hij tot het bestaan van Romeinsche Schepenen, welke gevolgtrekking niet juist en vooral niet historisch bewezen is, te minder, daar het aan geene voorbeelden ontbreekt, dat Frankische Schepenen, naar Romeinsche wetten, hebben regt gesproken.

§ VII.

Trekken wij nu dit alles te zamen, dan vinden wij onder Karl den grooten, groote verscheidenheid in vormen, en groote overeenkomst in zaken. Het Christendom algemeen aangenomen, de nijverheid in hare opkomst, en onze meeste provinciën in toenemenden bloei. Wij zien vervolgens, dat de zeden zich verzachten, en de regtspleging verbeterd wordt. Aan het hoofd van den staat ontmoeten wij eene weldadige, ofschoon hoogstgestrenge en niet altijd voorzichtige regering, in den Keizer zelf, een man van genie, vasten wil, en ervarenheid. Wij zien tevens de oorzaken eener aanstaande ontbinding in hare eerste werking, de zaden van verdeeldheid alomme wortel vatten, en het fœderalismus in zijne geboorte.

Besluit uit het voorgaande.

Onder deze omstandigheden, nam de Kerk in aanzien en vermogen aanmerkelijk toe, terwijl de wetenschappen en de fraaije letteren, eenige schreden voorwaards deden, die wij, in het volgende hoofdstuk, zullen gadeslaan.

VI. HOOFDSTUK.

§ I.

Wetenschappen en fraaije letteren.

Onder de daden van KARL DEN GROOTEN, voor zoover zij invloed hadden op beschaving en wetenschap, doet zich de bevordering van het Christendom, en de handhaving der kerk, in de eerste plaats aan onze aandacht op. Voorzeker gebruikte hij niet altijd de geschikste middelen; maar waar het hier voornamelijk op aankomt, hij stelde de orde daar, en zocht zijne nog zeer barbaarsche volkeren, uit hunne nietigheid op te beuren.

§ II.

Boeken. Academie. Geleerden.

Met eenen voortreffelijken aanleg, en veel omvattenden geest begaafd, was KARL, vooral op uitbreiding van kennis gesteld. Voor zichzelven beminde hij de wetenschappen, en zag in derzelver beoefening, ook voor anderen, een duurzaam geluk. Met dat inzigt, deed hij de hier en ginds verspreide boeken, in de Abdijen vereenigen, nazien, rangschikken, en door bekwame afschrijvers vermenigvuldigen. Hij riep vervolgens de aanzienlijkste geleerden van zijnen tijd aan het hof, en telde daar mannen onder, zoo als EGINHART, PETRUS VAN PIZA, ALCUINUS, THEODULPHUS en andere, die met hem eene soort van academie vormden, waarin de poezij, en de wetenschappen, beurtelings behandeld werden.

§ III.

Scholen.

Zoowel ten platten lande, als in de steden, deed KARL scholen oprigten; en vertrouwde het onderwijs aan de geestelijkheid toe. Het opper-

toezigt was echter bij den Vorst, of bij eenen ambtenaar van zijnentwege aangesteld, en dit, niet slechts wat de lagere scholen, maar ook wat het onderwijs in de vrije kunsten, en Godgeleerdheid betrof.

§ IV.

Te Rome, Boulogne, en Keulen, waren hooge scholen, inzonderheid voor de theologische wetenschappen geplaatst. -- Onze Nederlandsche jeugd bezocht die instellingen, in vrij groote getalen. Ook oefende zij zich in de Luiksche en Utrechtsche monasteria, waarvan reeds hier boven gesproken is. In die scholen, leefden de leerlingen, schier op dezelfde wijze als in de Abdijen, en hadden een *Scolasticus* aan hun hoofd. Deze, opziener en leermeester tevens, onderwees hen, in de *artes liberales*, volgens Boetius, in het *trivium* en *quadrivium*, bestaande. Op de kennis der latijnsche taal, de redeneerkunde, en het psalmgezang, kwam het echter voornamelijk aan. Wat er van de wijsbegeerte is kunnen geleerd worden, zal uit de volgende § gemakkelijk blijken. Hoogere scholen, en Monasteria.

Joh. Launojus. *De celebrioribus scolis a Carolo M. instauratis. Paris.* 1672.

Le Beuf. *Dissertation sur l'état des sciences sous Charlemagne.*

Bulæi. H*istor. Universitatis Parisiensis. Paris.* 1665-73.

Crevier. H*istoire de l'Université de Paris. Paris.* 1761.

Meiners. *Geschichte der entstehung und entwickelung der hohenschulen unsers Erdtheils. Gott.* 1802.

§ V.

In de overblijfselen der Romeinsche beschaving, lag reeds de kiem eener nieuwe wijsbegeerte, die Wijsbegeerte.

Wijsbegeerte. van de scholen uitgaande, ter dier oorzake, scholastische philosophie genoemd werd.

De zucht naar wijsgeerige kennis, en veredeling van den geest, werd aanvankelijk, reeds door de hofacademie opgewekt. Wat later gaf de Parijssche Universiteit den toon, en het voorbeeld, aan geheel Europa.

Met ALCUIN als voorganger, vereenigden deze geleerden, het geloof aan de heilige echtheid, der van God geopenbaarde waarheden, met de toen reeds onwederstaanbare streving naar een vrij onderzoek der gronden, waar op het geloof rust. Men wilde eene objective zekerheid bezitten, en zocht die in het denken.

Als hulp wetenschap, beoefende men de logica, de metaphijsica, en de dialectica, zoo als die uit BOETIUS, en CASSIODORUS bekend waren. Deze wetenschappen op de leer der kerk aangewend, maken het wezen uit, der middeleeuwsche wijsbegeerte.

Door gebrekkige overzettingen, geraakte men met de Grieksche, en Arabische Philosophie bekend, hetwelk den omvang der scholastiek in uitgebreidheid deed aanwinnen, inzonderheid, toen de werken van ARISTOTELES, den eersten tegenstand overwonnen hadden, en eene plaats verkregen, naast de openbaring, en de geschriften van AUGUSTINUS.

§ VI.

De schoolsche wijsbegeerte, stond tot op het tijdstip van ERASMUS, en LUTHER, in bloei en aanzien; zij was de grondslag van alle studien, en de voorheerschende wetenschap, gedurende de lange reeks der duistere middeleeuwen.

Bij eene bijzondere beschouwing, zou men haar in vier perioden kunnen doen kennen.

I Periode, tot aan de XI eeuw. Blind realismus.

Philozofisch onderzoek van sommige geloofspunten. Wijsbegeerte.

II. Van ROSCELLIN tot ALEXANDER VON HALES, begin der XIII eeuw. Opkomst van het nominalismus. Krachtige streving naar een vrij onderzoek, door de kerk onderdrukt. Vereeniging der Theologie en Philozofie.

III. Van ALEXANDER en ALBERT, tot aan OCCAM. Volkomene zegepraal van het realismus. De wijsbegeerte, in dienst der kerk, bevestigt hare leer. THOMAS DUNS, en SCOTUS.

IV. Van OCCAM, tot aan de reformatie. Hevige strijd tusschen realismus en nominalismus, waarin het eerste te kort schiet.

TENNEMAN. *Geschichte der Philosophie.* VIII band.

§ VII.

In de eerste periode der schoolsche wijsbegeerte doen zich ALCUIN, JOHANNES SCOTUS ERIGENA, BERINGARIUS LANFRANC, ANSELMUS VAN CANTERBURIJ, en HILDEBERT VAN TOURS voor.

SCOTUS inzonderheid, had regt wijsgeerige begrippen. Door KAREL DEN KALEN aan het hof geroepen, geraakte hij in verdenking van ketterij, en keerde naar zijn vaderland terug; alwaar ALFRED hem te Oxford beriep. Volgens zijn stelsel, was alles *in*, en *door* God; en de wijsbegeerte eene wetenschap, die den aard der dingen doet kennen.

BERINGARIUS stond insgelijks het vrije denken voor. LANFRANC onderwierp zich wederom meer aan het kerkelijk gezag. Zijn leerling ANSELMUS, een diepzinnig en schrander vernuft, lag den grond der schoolsche bovennatuurkunde, en stelde het geloof, bij zijne onderzoekingen, op den voorgrond; terwijl eindelijk de Aartsbisschop, HILDEBERT VAN

Wijsbegeerte. TOURS, meer bepaaldelijk zijne aandacht vestigde op de practische wijsbegeerte. Hij ijverde voor reinheid van Godsdienst, en zuiverheid van zeden; en gaf het eerst, een populair theologisch stelsel in het licht. Hij stierf in 1134 (1).

Alle deze wijsgeeren, leefden buiten Nederland; maar vonden in onze Abdijen en Monasteria hunne navolgers; zoodat, het licht door hen ontstoken, ook over onzen vaderlandschen bodem opging, en de nevelen van domheid, onkunde, en bijgeloof, langzamerhand verdwenen.

(1) Men zie wederom TENNEMAN, ter aangehaalde plaatse. Tot mijn innig leedwezen, ontbreekt het onze letterkunde aan eene Nederlandsche handleiding voor de Geschiedenis der wijsbegeerte. Onze universitaire reglementen willen die wetenschap in het latijn behandeld hebben, terwijl de looden hand van het monopolie, haar zelfs dien voortgang niet vergunt, welken zij ondanks deze boeijen zou kunnen maken.

N. B. Het woord monopolie vordert eenige toelichting, voor de niet academische wereld. De vijanden van orde en rust verstaan daar onder, het souverein gezag, in zaken van onderwijs. Aan de Universiteiten daarentegen, waar de regtmatigheid van dat gezag bij niemand ontkend wordt, bedoelt men door monopolie slechts het gebrek aan concurrentie tusschen de professoren onderling, hetwelk ten gevolge heeft, dat de eene of andere wetenschap soms vijftig jaren ten achteren blijft.

§ VIII.

Romeinsche letterkunde. De zoogenaamde Classische letteren waren, bij het geruisch der Frankische wapenen, uit Gallië geweken; maar keerden onder KARL DEN GROOTEN weder terug. De Keizer zelf, deed zich door PETRUS VAN PIZA, in de latijnsche spraakkunst onderwijzen,

en vermeerderde, zoowel door zijn voorbeeld, als door zijne wijze maatregelen, de belangstelling in alle soort van grondige studie (1). Romeinsche letterkunde.

In zijne hofacademie, las men de Kerkvaders, de Grieksche en Romeinsche dichters, historie schrijvers en redenaars. Men kende vooral AUGUSTINUS, CICERO, VIRGILIUS, en PLINIUS, benevens eenige fragmenten van HOMERUS en ARISTOTELES, die als nu, met zorg overgeschreven, in de geestelijke gestichten en scholen, door geheel het land verspreid raakten.

(1) HEEREN. *Geschichte der Classischen litteratur im mitteralter.* *Gott.* 1822. I. 124.
TIRABOSCHI. *Storia della letteratura Italiana* tom. III.
LE BEUF en andere schrijvers hier boven onder § IV genoemd.
EICHHORN. *Algemeine Geschichte der Cultur des Neueren Europa.* *Gott.* 1799-261-293.

§ IX.

Gelijktijdig met de vernieuwing der Classische studiën, deed ook de Geschiedenis eenige vorderingen. BEDA schreef eene kerkelijke historie, tot aan zijnen tijd, en vond verscheidene navolgers. Schier in alle Abdijen begon men de gelijktijdige gebeurtenissen, en de levens der Heiligen, te boek te stellen, waaruit vervolgens eene zekere klooster litteratuur ontstond, die, wel is waar, met omzigtigheid moet gebruikt worden, maar echter meer achting verdient, dan men haar doorgaans toedraagt. Kerkelijke letterkunde.

Volgens SUFFRID. PETRI (1) bezaten wij, om dien tijd, verscheidene Vriesche schrijvers, waarvan sommige den verdichten togt van KARL, naar het Heilige land, ten onderwerp hadden. PETRI evenwel, wordt weinig geloofd, en mag zonder nadere bewijsstukken, niet vertrouwd worden.

Kerkelijke letterkunde.

SOLCO FORTEMAN (2), insgelijks door PETRI vermeld, wil men, dat eene Geschiedenis van Vriesland zou geschreven hebben, en ter dier oorzake bij RADBOUD II, in ongenade verviel.

Wat betreft de meer kerkelijke voortbrengselen; deze zijn meest alle in later tijd verwerkt, zoo als men daarvan in de *acta Sanctorum* verschillende voorbeelden aantreft. Ook onveranderde Kronijken, uit de eeuw van KARL DEN GROOTEN, worden nog hier en daar gevonden, bijvoorb. het leven van den H. LAMBERTUS, door den Luikschen Kanunnik, GODESCHALK beschreven (3).

(1) SUFFR. PETRI. *De Scriptorib. Frisiæ.* p. 48-50.

(2) Zie ook hier achter op OCCO VAN SCARL, in het overzigt der 10 eeuw.

(3) Opgenomen in de verzameling van CHAPEAUVILLE. tom. I. 321.

VII. HOOFDSTUK.

§ I.

Voor de vestiging der Franken, spraken de Galliërs hun *Romanisch*, of verbasterd latijn, in het zuiden *de langue d'oc*, en in het noorden de *langue d'œil, li Roman wallon* genaamd; deze laatste strekte zich tot een gedeelte van Belgisch Gallië uit; wederkeerig drong zich het Vlaamsch aan de andere zijde voort. Nationale taal.

In onze tegenwoordige Vlaamsche, Brabandsche, en Hollandsche provinciën, was het Nederlandsch zonder mededinger; slechts de verschillende dialecten worstelden met elkander om den voorrang.

In Luik, Namen, en Henegouwen, leefde de *langue d'œil* of het noordelijk fransch, bij eenige weinige Walen, te midden der Eburoonsche, Condrusische, Nervische, en andere Duitsche talen, die er de overhand hadden (1).

Met het Frankisch bestuur, kwam ook de Frankische Nederduitsche taal op, en verkreeg haren voornaamsten zetel aan de hoven der Koningen, te weten: te Doornik, te Namen, en op het Kasteel *Heirstallen*, in de provincië Luik, toen nog naar de hoofdstad van het Vlaamsche Bisdom, Tongeren genaamd. Van daar dan ook de groote menigte Nederlandsche dorps, stede, en geslachtsnamen, in de Waalsche districten van ons vaderland.

In alle provinciën, sprak men dus Dietsch. Het Waalsch was slechts eene uitzondering, eenige weinige inwoners betreffende. Dat deze taal echter in drie provinciën algemeen werd, en zich het Vlaamsch in al de andere staande hield, is eene bekende waarheid; slechts de oorzaken dezer gebeurtenis, zijn tot nog toe op geene voldoende wijze uiteen gezet (2).

Nationale taal.

(1) *Condrusos*, zegt Cæsar, *Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur. De bello Gall.* L. II. C. 4. Van de Nerviërs, te weten onze Henegouwers, zegt Tacitus, dat zij trotsch waren op hunnen Duitschen oorsprong. *Nervii circa affectationem germanicæ originis ultro ambitiosi sunt. De mor. germ. cap.* 28.

(2) Du Bos. *Hist. critique de l'Etablissement de la Monarchie Française dans les gaules. tom.* II *liv.* 6. *chap.* 5. erkent den Duitschen oorsprong onzer volkstammen, maar trekt er niet al de gevolgen uit, welke er in liggen opgesloten. Het voortdurend gebruik van het Vlaamsch, in Vlaanderen, verklaart hij zeer ten onregte uit de tegenwoordigheid der Saksers, waardoor, dit gedeeltelijk Fransche leen, bij zijne taal behouden bleef. Ik zal dit anders aantoonen, in het vervolg.

De Advokaat J. D. Meyer, over dit onderwerp handelende, zoekt de Saksische volksverplaatsing geheel weg te redeneren, maar geeft evenwel geene verklaring van het aannemen der Fransche taal, in onze Waalsche provinciën, noch van het behoud der Nederlandsche taal, in Vlaanderen. *Nouv. Mem. de l'acad. de Brux. tom.* III.

§. II.

Karl de groote werd te Heirstallen geboren, en sprak de taal zijner vaderen. Tot de regering gekomen, zocht hij het Frankisch te beschaven, en algemeen te maken in Frankrijk, en België; wel inziende, dat de verschillende deelen zijner heerschappij, slechts door dezen band waren aaneen te houden, en voor *fœderalismus*, en scheuring, konden behoed worden.

Om tot dit doel te geraken, nam hij echter geene andere, dan halve maatregelen. Hij deed eene spraakkunst vervaardigen, vertaalde de namen der maan-

den en winden (1), en deed het Frankisch op de kinderscholen onderwijzen. In de kerken, voerde hij Frankische gezangen in, die, even als eene Frankische Nederlandsche vertaling der psalmen, in de boekerijen aanwezig zijn, en bij fragmenten elders eene plaats hebben gevonden (2). Nationale taal.

De sijnode van Tours verbood vervolgens het gebruik der Latijnsche taal, op den kansel, en dat wel, om dezelfde redenen, die de Henegouwsche kerkvergadering van Lessines, tot het vaststellen van een *Vlaamsch* doopformulier, had doen besluiten (3).

(1) In plaats van Januarij, Februarij, enz., wilde KARL DE GROOTE aldus gelezen hebben: WINTERMANOTH *(Jan.)*, HORNUNG *(Febr.)*, LENZINMANOTH *(Maart)*, OSTRAMANOTH *(April)*, WUNNIMANOTH *(Mei)*, BRAHMANOTH *(Junij)*, HEVIMANOTH *(Julij)*, ARANMANOTH *(Aug.)*, WITUMANOTH *(Sept.)*, WINDUMEMANOTH *(Oct.)*, HERBISTMANOTH *(Nov.)*, HEILAGMANOTH *(Decemb.)*. Zie over deze benaming der maanden, de verhandeling van den Advokaat J. D. MEYER, in de *werken van het Koninklijk Instituut, 2 klasse, I deel. bl.* 130.

Voor de winden, sloeg KARL de volgende veranderingen voor: OSTRONIWINT *(subsolanus)*, OSTSUNDRONI *(eurus)*, SUNDOSTRONI *(euro auster)*, SUNDRONI *(auster)*, SUNDWESTRONI *(austroafricus)*, WESTSUNDRONI *(africus)*, WESTRONI *(zephyrus)*, WESTNORDRONI *(corus)*, NORDWESTRONI *(circius)*, NORDRONI *(septentrio)*, NORDOSTRONI *(aquilo)*, OSTNORDRONI *(vulturnus)*. Zie ook de *Verhandeling, over het begin des jaars en de Duitsche benamingen der beide eerste maanden.* En de *Nieuwe bijdragen tot opbouw der Vaderlandsche Letterkunde* I. 3. verder bl. 475.

(2) *Niederdeutsche psalmen aus der karolinger zeit.* Breslau 1816. uitgegeven door VONDER HAGEN. Vroeger, bezat WACHTENDONCK een af-

Nationale taal.

schrift van dezen bundel, hetwelk door J. Lipsius gebruikt werd. Zie Lipsii. *Epist. ad Belg. opp.* II. 988, Eene proeve vindt men, in mijne *Bloemlezing I deel.* bl. 16.

(3) Zie mijne *Bloemlezing I. deel.* bl. 27.

§ IV.

Bonifatius voegde er nog bij, dat de kinderen in de Christelijke leering, door middel van die taal moesten onderwezen worden, welke zij van hunne moeders geleerd hadden; doch beide deze kerkelijke verordeningen stonden in geen het minste verband met het hoofdoogmerk, of de ontoereikende maatregelen van Karl; zij werkten die zelfs tegen; daar, waar geene Duitsche talen gesproken werden. Intusschen meenden men het voorgestelde doel met der tijd te zullen bereiken, en verwachtte den oogst van een onbezaaid veld.

Aan het hof sprak men doorgaans Latijn. In de hofacademie hadden de vreemdelingen de meerderheid; geen hunner beoefende het Frankisch. De onderwerpen, waar men zich mede bezig hield, behoorden uitsluitend tot de oude letterkunde. De van daar uitgaande wijsbegeerte, werd in het Latijn behandeld. Ook bij de wetgeving en regtspleging verloor men de belangen der natie en der regering uit het oog, en gebruikte eene andere taal, dan die, welke men algemeen wilde maken; zelfs daar, waar zij zonder tegenspraak nationaal was, werden de plaatselijke verordeningen, bij voortduring in het Latijn geschreven. Het is waar, de Frankische taal en letterkunde stonden bij de taal van Cicero, en bij de voortbrengselen uit de eeuw van Augustus, verre ten achteren; maar het Engelsch-, Duitsch-, en Gallisch-Latijn der academie leden, dat van onze Graven en hunne *klerken*, was weinig beter, dan

het Frankisch, en veel minder, dan de taal der heldenzangen, en andere Duitsche opstellen van dien tijd (1). Nationale taal.

(1) Na alle waarschijnlijkheid waren er toen reeds overzettingen der Heilige Schrift in omloop. Eene Frankische vertaling der *nativitate Domini*, van ISIDORUS HISPALENSIS, heb ik reeds eenigermate doen kennen, bladz. 51, zoo ook het lied van HILDEBRAND. Een Pater noster, een leefregel van KERO, en eenige glossen, waaronder die, welke BOXHORN, in zijne *Historia universalis* heeft medegedeeld, vinden wij, met andere stukken, bij SCHILTER, en ECKHART. *Thesaurus Antiquit Theuthon. — De rebus Franciæ orient.*

§ IV.

Wat meer is, men gaf de hoogere scholen eene zoodanige inrigting, dat niet de kennis en veredeling der landstaal, de ontwikkeling en bevestiging van Duitsche instellingen, zeden, en gewoonten, maar het zedelijk leven, de grootheid, en de wetenschap van een verstorven volk, op den voorgrond geraakte. Zeer zeker was er veel te leeren uit datgeen, wat de oude wereld had nagelaten, maar in stede van zich te verheffen, boog men zich neder, en nam den vorm, voor het wezen der zaak. Men bewaarde de taal, en verwaarloosde den geest. Om de Grieken en Romeinen te evenaren, gaf men zich aan de leiding der geestelijken over, voor wie, hoezeer zij het Latijn, om kerkelijke redenen bleven handhaven, de Classische letterkunde slechts een zeer ondergeschikt belang had, en, die haar, met uitzondering van een paar geschriften, weldra als heidensch verwierp, of met onverschoonbare achteloosheid behandelde. Dit verzuim werkte weder op de taal zelve terug, zoodat men het Latijn

Nationale taal.

eerlang onherkenbaar maakte, zonder daarom nog de landstaal te hebben verbeterd. Aldus toegerust, stond men boetvaardiglijk achter de ouden, en zag hen eeuwen lang op den rug. Door altijd te volgen, kwam men altijd achter aan. De ouden op de schouders te klimmen, en hen over't hoofd te zien, schoot niemand in den zin (1).

(1) Dat de Romeinen, zoo wel politisch als litterarisch, veel verstandiger waren, is bekend. Zij bewonderden de Grieken, bestudeerden vlijtig hunne taal en letterkunde, volgden hen na, maar bleven Romeinen. Zie L. G. Visscher. *Herstel der landstaal.* *Brussel* 1825.

§ V.

Het Frankisch, wel verre van de algemeene landstaal te worden, bleef zonder beduidende letterkunde, en buiten gebruik in zaken van regering, of onderlinge overeenkomst. Niet eene volkstam had dus een wezenlijk belang in deszelfs voortgang, niet een enkele nam de taal der Duitsche meerderheid over, zelfs de hier en daar, onder de Galliërs verspreidde Franken, sloten zich bij de zuidelijke of noordelijke Walen aan, en verloren hunne eigendommelijkheid, in die der provincie, waar zij zich bevonden; met dat gevolg, dat 's Konings dood den ondergang van den staat medebragt, de verschillende deelen van Karels heerschappij weder van een scheurde, en geheel Frankrijk een tooneel werd van verwoesting en moord, tot dat men eindelijk, het Duitsche element geheel vernietigd had, het Frankisch voor altijd verdween, de dinastie der Karlingen verstoten was, en de troon door een Waalsch stamhuis beklommen werd.

Te midden dier gebeurtenissen verhief zich het Nederlandsch in België, en de beide Waalsche talen

in Frankrijk; voorts in een gedeelte van Luik (1), Namen, en Henegouwen, immers, voor zoo veel zich talen verheffen kunnen, die uit de raadzalen en scholen gebannen, door de geleerden veracht, en ook door de opvolgers van KARL DEN GROOTEN werden verwaarloosd en miskend. Nationale taal.

(1) WALTER-SCOTT zegt ergens, in zijn roman QUENTIN DURWARD, dat de Luikenaars in de XV eeuw Vlaamsch spraken, hetwelk hem door geleerden en ongeleerden bijzonder kwalijk is afgenomen. Zijne verzekering is ook niet juist. Hunne provincie was, onder KARL DEN GROOTEN, zoo als alle andere Nederlandsche gewesten, volstrekt Germaansch, een groot deel van dat gewest bleef zelfs ten allen tijden Vlaamsch. VILLENFAGNE schrijft daaraan de weinige vorderingen toe, welke de Luikenaars in het Fransch gemaakt hebben; doch reeds zeer kort na KARL, bekwamen de Walen de overhand, in de drie provinciën, waar zij gevestigd waren, zoodat, van dien tijd af aan, het Noordelijk Waalsch als de landstaal van Luik, Henegouwen, en Namen, moet beschouwd worden. Reeds voor de regering van het Bourgondische huis, kwam het nieuw Fransch, zonder ooit tot het volk te zijn doorgedrongen, bij de aanzienlijksten dier provinciën, in achting, en werd de taal der regering.

II. TIJDVAK.

IV. V. VI. EN VII. GEDEELTEN.

Van den inval der Noormannen tot op de Kruistogten.

Ofschoon in gebeurtenissen rijk, is niet ieder gedeelte van het tweede tijdvak belangrijk genoeg, voor de Geschiedenis der letterkunde, om, even als de leeftijd van KARL DEN GROOTEN, op zich zelven te worden beschouwd.

Ik vat daarom drie eeuwen bij elkander, opdat de verschillende sporen van beschaving en geleerdheid, aldus bijeen gebragt, ons niet alleen een aangenamer, maar voorzeker ook een zaakrijker overzigt zouden opleveren.

Dan alvorens hier toe te kunnen overgaan, moet ik wederom de hoofdpunten der Geschiedenis van het vaderland aanstippen, en wel in verscheidene achtereenvolgende Hoofdstukken, ten einde, de voor onze letterkundige beschouwing bij elkander genomene gedeelten van dit tijdvak, evenwel naar behooren te doen kennen.

Wij zullen derhalve den vroeger ingeslagen weg wederom bewandelen, en een aanvang maken met de naspeuring van die gebeurtenissen, welke alle provinciën betroffen, of op derzelver toestand eenen merkbaren invloed hadden, om daarna, in de bijzonderheden van ieder gewest de overtuiging te vinden, dat de Nederlanden, ook in de drie donkerste middeleeuwen, aan elkander ten naauwste verbonden waren.

II. TIJDVAK. IV. GEDEELTE.

Invallen der Noormannen. Regering van LODEWIJK DEN VROMEN. *Rijksverdeeling van* LOTHARIUS DEN I. *en* LODEWIJK DEN DUITSCHER.

I. HOOFDSTUK.

§ I.

Na den dood van KARL DEN GROOTEN kwam LODEWIJK DE VROME, in 814 aan het bewind; zijne broeders KARL, en PIPIJN, waren reeds vroeger overleden. LODEWIJK regeerde als Keizer en Koning, over alle landen, door zijnen vader bezeten. In 817, verdeelde hij het gebied tusschen zijne drie zonen. LOTHARIUS, de oudste, werd als Rijksgenoot des Keizers aangenomen; PIPIJN verkreeg Aquitanië, en LODEWIJK bekwam Beijeren, beiden met den titel van Koning. Frankrijk en de Nederlanden bleven onder het bestuur van LODEWIJK DEN VROMEN (1).

Historisch overzigt.

Eerste Rijks verdeeling.

(1) *Charta Division. Imper. apud* BALUZ. I. 573.

§ II.

De voornaamste gebeurtenis, onder de regering van LODEWIJK DEN VROMEN, was de inval der Noormannen. Reeds in de laatste jaren van KARLS bestuur, waren onze provinciën door Deensche zeeroovers ontrust geworden. Zij hadden GODEFRIED aan hun hoofd, en waren, de Odinnische Godsdienst nog toegedaan. Opgezet door de Saksers, die zich, bij de gedwongene volksverhuizing, gedeeltelijk naar het noorden verplaatst hadden, vielen zij op de

Inval der Noormannen.

Inval der Noormannen.

landen langs de Elve aan, waar KARL hen echter in bedwang hield (1).

Aan deze zijde verhinderd, beproefden zij hun geluk weder ter zee. Met 200 schepen staken zij, in 817, naar Vriesland over; de Vriezen, onder Hertog HERCK, in de wapenen gebragt, boden hun het hoofd, doch werden geslagen en op schatting gesteld.

De Noormannen trokken nu zegevierend het land in; maar hun opperhoofd verloren hebbende, ontzonk hun de moed. Zijn opvolger, HEMMING, sloot een verbond met den Keizer, waarna zij deze landen verlieten. In hunne staten terug gekeerd, stierf HEMMING. Twee andere Koningen, te weten HERIOLD, en REGINFRID, komen in zijne plaats aan de regering.

(1) WAGENAAR, in zijne *Vaderlandsche historie* is vooral, over de Noormannen lezenswaardig. Berigten ter aanvulling, vindt men in de provinciale Geschiedenissen, hier boven reeds gedeeltelijk genoemd, en hier achter nog nader te vermelden. — Men zie ook.
WESTENDORP. *Jaarboek van en voor de provincie Groningen. Gron.* 1829. I. 105 *en verv.*
THIERY. *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normans. Paris.* 1827. 4 vol. in 8°.
Alsmede, DEPPING. *Histoire des Expéditions maritimes des Normans. Paris.* 1826. 2 vol. in 8°.

§ III.

Eerste strijd met de Noormannen.

Op dien voet stonden de Noordsche zaken, toen LODEWIJK DE VROME zijnen Vader opvolgde. De beide Deensche Koningen geraakte om dien zelfden tijd in twist. HERIOLD moet het land ruimen, en zoekt hulp bij den Keizer. Deze belooft ondersteuning, herstelt hem ook werkelijk op den troon; maar door de zijnen andermaal verstooten, keert HERIOLD als balling terug.

Hij omhelsde toen het Christendom, gaf zijne provinciën den Keizer, en ontving die wederom, in leen. De landen, die hij echter weg gaf, en voorwaardelijk terug bekwam, waren in het bezit eener triomferende partij, die voor als nog niet genegen scheen, de wapens neer te leggen. Intusschen beschonk de Keizer hem, en zijne broeders ROBUK, en HEMMING, met eenige binnenlandsche leenen, waaronder, Wijk bij Duurstede, en het Graafschap Rhiustri, of Rustingerland, aan den Wezer, geteld werden. Eerste strijd met de Noormannen.

Eene nieuwe poging om de uitgewekene Prinsen, in hun vaderland, te herstellen, viel ongelukkig uit; zoodat, in 828, de vrede gesloten werd, zonder hun eenig gunstig vooruitzigt te beloven (1).

(1) Zie de aanteekeningen onder de voorgaande §.

§ IV.

De met de Noormannen geslotene vrede, was van geen langen duur. Zij waren, zoo het schijnt, op HERIOLD gebeten, en vielen althans bij voorkeur in zijne leenen. Hunne strooperijen strekken zich evenwel verder dan Wijk bij Duurstede uit. Ook Utrecht werd aangevallen en geplunderd (1). In Zeeland bestookten zij HEMMING, die er, even als Graaf EGGARD, in den strijd bleef. Walcheren (2) werd bij herhaling afgeloopen; daarna troffen *Witlam*, en Antwerpen (3) een zelfde lot. Eindelijk in hun woeden gestuit, togen deze barbaren op Kennemerland, en Rijnland, en vervolgens, naar hunne roofnesten terug. 834-839. Tweede strijd met de Noormannen.

(1) BLONDEEL. *Besch. der stad Utrecht. bl.* 110-111.
(2) REIGERSBERG. 44-47. BOXHORN. II. kap. I.
(3) BUTKENS. *Troph. de Brab.* livr. II. ch. 5. Zie verder de reeds aangehaalde bronnen.

§ V.

Tweede Rijks-verdeeling in 839.

Terwijl de oorlog met de Noormannen nog voortduurde, beschreef Keizer LODEWIJK een Rijksdag te Worms, en deed eene nieuwe verdeeling zijner staten. PIPIJN, een jaar te voren overleden zijnde, verkreeg een jonger zoon, KARL, naderhand KAREL DE KALE genaamd, een aandeel in Aquitanië, en de Nederlanden. De wederhelft werd LOTHARIUS toegewezen, indiervoege, dat de Maas, van haren oorsprong af, tot aan zee toe, hunne grensscheiding was; KAREL ter linker, en LOTHARIUS, ter regter zijde gebood. Dan, reeds het volgend jaar stierf de Keizer. Met de gemaakte schikking te onvreden, moest er andermaal gestreden, en gedeeld worden (1).

(1) THEGANUS. *De gestis Ludovici Pii* apud BOUQUET. tom. VI. Zie ook de verzameling van DUCHESNE, en verder de Fransche geschiedschrijvers en hulpboeken hier boven bladz. 74 aangehaald.

Een overzigt is geene Geschiedenis, en veel minder een overzigt als dit, hetwelk slechts als inleiding, tot de Historie der wetenschappen en letteren dienen moet. Ik had mij dus van alle aanhaling der historische, niet litterarische bronnen, kunnen onthouden. Uit aanmerking, evenwel, dat wij tot nogtoe eene *Handleiding tot de Geschiedenis van het vaderland* missen, heb ik daarin, voor zooveel zulks met het plan van dit werk was overeen te brengen, tevens willen voorzien.

II. HOOFDSTUK.

§ I.

LOTHARIUS stond naar de alleenheerschappij en viel zijne broeders, niet min dapper dan hij, met de wapenen aan (1). De Denen zagen deze verdeeldheid met welgevallen, en trokken er partij van. Met medewerking van LOTHARIUS vielen zij in Frankrijk, en werden, om KARL DEN KALEN afbreuk te doen, door HERIOLD aangevoerd (2). Tallooze strooperijen en verwoestingen, van wederzijde gepleegd, en verduurd, verbitterden al de volkeren tegen elkander, tot dat men in 841, te Fontenay tot een hoofdtreffen kwam, waarin het leger van LOTHARIUS voor dat zijner broeders bezweek. Hij zocht zich echter te herstellen; maar LODEWIJK en KAREL verbonden zich andermaal, met plegtige eeden tegen den overweldiger. Zij deden hem, door eene kerkelijke vergadering, van troon en bezitting berooven. Voor deze geestelijke wapenen beducht, zag hij van zijn voornemen af, en ging eene overeenkomst aan. Lotharius.

(1) NITHARDUS. *De Dissensionibus filiorum Ludovici Pii. Apud* BOUQUET.

(2) WAGENAAR. *Vaderl. Hist.* II. 60.

§ II.

LOTHARIUS, wilde den afval der hem onderhoorige landen verhoeden en kwam, Anno 847, met zijne hoogstbeleedigde broeders (1) in schikking. Hij behield de Keizerlijke waardigheid en het Koningrijk Italie, LODEWIJK, bleef in het bezit van Beijeren, en KAREL, in dat van Aquitanie. Het overige gedeelte der betwiste staten verdeelden zij in drie stukken, zoodat LOTHARIUS de landen tusschen Derde Rijksverdeeling in 847.

Derde Rijksverdeeling in 847.

den Rijn en de Schelde, tot aan zee toe, verkreeg. LODEWIJK bekwam daarentegen de landen ter regter zijde van den Rijnstroom, terwijl KAREL, van onze Nederlanden, slechts de beide Vlaanderen, voor zoo ver zij ten westen der Schelde gelegen waren, met Frankrijk vereenigde (2).

1) De echte stukken dezer Rijksverdeeling vindt men in verschillende verzamelingen, onder anderen bij BONDAM. *Charterboek van Gelderland.* I. 22 en vervolg, gedeeltelijk ook bij van MIERIS.

2) Een kort overzigt, tot opheldering der verschillende Rijksverdeelingen, volgt hier achter, in het III Hoofdstuk.

§ III.

Herhaalde invallen der Noormannen.

Bij gelegenheid dezer schikking kwamen de broeders ook nog overeen, om zich gezamenlijk met de Noormannen te verstaan; doch de daartoe aangewende pogingen liepen vruchteloos af (1). De vijand althans viel andermaal in Wijk bij Duurstede, waardoor HERIOLD bij de andere Lotharingsche Graven in verdenking kwam, en vermoord werd. Zijn zoon GODEFRIED, die, na den dood van EGGEHARDE, het eiland Walcheren bezeten had, volgde hem op, maar moest het leen eerlang aan RORUK afstaan; welke RORUK, reeds onder HERIOLD, eenig gezag bekleed had.

Tot dus verre hadden de Noormannen wel de leenen van hunne landgenooten geplunderd en verwoest, doch de Lotharingsche staten nog altijd verschoond. Nu evenwel was deze kans verkeerd. Sedert den jare 850 vielen zij, zonder onderscheid, op ieder punt neder, waar slechts oorlogsroem en buit te behalen was. Zij vonden die andermaal in Vriesland, te Nijmegen, op de Schelde en in Gent (2).

Ongetwijfeld verstond RORUK zich met zijne landgenooten. Door hen geholpen, meende hij in Denemarken aan het bestuur te komen. Hij voerde daarom de roovende bende naar het Noorden terug, en verliet deze provinciën, in 855.

Herhaalde invallen der Noormannen.

Met de, door RORUK ontruimde, leenen werd 'sKeizers zoon, LOTHARIUS, begunstigd, aan wien ook nog, dat zelfde jaar, de regering van een groot gedeelte des Rijks werd afgestaan (3).

(1) *Capit. Reg. Franc. edit. Baluzii.* II. *col.* 45. vergeleken met de *Annales Bertinian. ad ann.* 850. WAGENAAR, DEPPING, en THIERY.
2) e invallen in Vriesland geeft WINSEMIUS. fo. 107 en vervolg. Over Nijmegen en Gelderland zie men PONTANUS. *Historia Gelric. libr.* IV-V. ook SMETIUS. *Cronijk van de stad der Batavieren* bl. 44, voorts bl. 50-55. Wat Vlaanderen en Gent betreft, zijn er inlichtingen bij OUDEGHERST. chap. XXI. De verwoestingen in Luik en Luxemburg waren van minder belang, maar zijn evenwel door de reeds meermalen vermelde Geschiedschrijvers dier gewesten te boek gesteld. Algemeene overzigten geven van GORCUM. *Beknopt denkbeeld van oud Nederland. Brussel* 1789. cap. XXIII. VERHOEVEN. *Algemeene inleiding tot de aloude en middentijdsche historie. Brussel* 1778. bl. 202.
(3) *Annal. Bertin.* ad annum 855.

III. HOOFDSTUK.

§ I.

Statistiek. Historische bijzonderheden van ieder gewest.

Behalve eenige min of meer uitvoerige berigten, nopens de stichting van kloosters, en het bouwen van steden, leveren de gewestelijke jaarboeken nog tweederlei inlichtingen op, onze aandacht overwaardig: 1° eenige bijzonderheden, betreffende den inval der Noormannen, in elk gewest, en, 2° de aanstelling en opvolging der Keizerlijke en Koninklijke stedehouders, in de voornaamste Graafschappen des lands. Het eerste punt, als zijnde eene hoofdgebeurtenis in den staat, heb ik bereids afgehandeld, en meen dus, ter dezer plaatse, met eene verwijzing naar, de provinciale geschiedschrijvers te kunnen volstaan.

(1) Zie deze Geschiedschrijvers opgeteld, in de laatst voorgaande statistische overzigten.

§ II.

Opvolging der Graven, en Bisschoppen.

Het tweede punt is van eenen anderen aard. De behandeling der algemeene belangen en groote gebeurtenissen gaf niet altijd aanleiding, om van iederen Graaf, of Bisschop, die inmiddels, als landsbestuurder in de regering kwam, te spreken, te minder, daar zij in de groote bewegingen, veranderingen en staats aangelegenheden, somtijds weinig of geen deel namen. Het is nogtans nuttig, dat men den inwendigen toestand der provinciën, op dat tijdstip, gadesla, en ik geef daarom, als hoofdpunten ter erkenning, de volgende tafelen van Rijksverdeeling, en opvolging der Graven en Bisschoppen.

§ III.

Eerste Rijksverdeeling. Lodewijk de vrome regeert over al de Nederlanden. 814 - 839 (1).

Jaartal.	Souvereinen.	Gebied.	Graven, en Bisschoppen.
817	Lodewijk de vrome.	Vlaanderen.	Liderik II.
———	———	Braband.	Onbekend.
———	———	Antwerpen.	id.
———	———	Limburg.	id.
———	———	Luik.	Walcandus.
--- 832	———	———	Pirardus.
———	———	Luxemburg.	Onbekend.
———	———	Henegouwen.	Albon I.
--- 834	———	———	Albon II.
———	———	Namen.	Theodoric.
--- 819	———	———	Amaurij.
———	———	Holland.	Onbekend.
———	———	Zeeland.	id.
———	———	Gelderland.	id.
———	———	Utrecht.	Fredericus.
--- 839	———	———	Alfricus.
———	———	Vriesland.	Tocko Ludigman.
--- 830	———	———	Adalbricus.
———	———	Groningen.	Onbekend.
———	———	Overijssel.	id.
———	———	Drenthe.	id.

§ IV.

Tweede Rijksverdeeling. Karel de kale en Lotharius. 839-847.

Jaartal.	Souvereinen.	Gebied.	Graven, en Bisschoppen.
839	Karel de kale.	Vlaanderen.	Liderik II.
———	———	Braband.	Onbekend.
———	———	Antwerpen.	id.
———	———	Henegouwen.	Albon II.
———	———	W. Limburg.	Onbekend.
———	———	W. Luik.	Pirardus.
--- 840	———	———	Hircairus.

Jaartal.	Souvereinen.	Gebied.	Graven, en Bisschoppen.
--- 840	KAREL DE KALE.	W. Namen.	AMAURIJ.
--- 841	———	———	REINIER.
———	———	Zeeland.	Onbekend.
839	LOTHARIUS.	Vriesland.	ADALBRICUS.
———	———	Holland.	Onbekend.
———	———	Gelderland.	id.
———	———	Utrecht.	ALFRICUS.
---- 846	———	———	EGIARDUS.
———	———	Groningen.	Onbekend.
———	———	Overijssel.	id.
———	———	Drenthe.	id.
———	———	Luxemburg.	id.
———	———	O. Limburg.	id.
———	———	—— Luik.	id.
———	———	—— Namen.	id. (2)

§. V.

Derde Rijksverdeeling, in 847.

LOTHARIUS. KAREL DE KALE. LODEWIJK DE DUITSCHER.

Jaartal.	Souvereinen.	Gebied.	Graven, en Bisschoppen.
847	LOTHARIUS.	Een strook	
———	———	van Holland.	Onbekend. (3)
———	———	O. Vlaanderen.	INGHELRAM.
--- 856	———	———	BAUDEWIJN I.
———	———	Utrecht.	EGIARDUS.
--- 850	———	———	LUDGERUS.
---- 852	———	———	HUNGERUS.
———	———	Braband.	Onbekend.
———	———	Antwerpen.	id.
———	———	Zeeland.	id.
———	———	Henegouwen.	ALBON II. (4)
———	———	Limburg.	Onbekend.
———	———	Luik.	HIRCAIRUS.
--- 855	———	———	FRANÇON.
———	———	Namen.	REINIER.
--- 855	———	Luxemburg.	Onbekend.

Jaartal.	Souvereinen.	Gebied.	Graven, en Bisschoppen.
847	KAREL DE KALE.	W. Vlaanderen.	INGHELRAM.
--- 856	——————	——————	BAUDEWIJN I.
747	LODEWIJK DE DUITSCHER.	Vriesland.	ADELBRICUS.
——	——————	Holland.	Onbekend.
——	——————	Gelderland.	id.
——	——————	Groningen.	id.
——	——————	Overijssel.	id.
——	——————	Drenthe.	id.

(1) De, in het midden geplaatste, jaartallen wijzen op de komst des Konings tot den troon. Voor zoo ver deze aanduiding bij eenige provincie met een —— herhaald is, bewijst het, dat de aldaar regerende Graaf of Bisschop met den Koning gelijktijdig, of wel vroeger, in het bewind kwam, terwijl de binnenwaards staande cijfers de verandering der gewestelijke regenten, onder iederen oppervorst, aanduiden.

(2) Slechts het Oostelijk gedeelte der tegenwoordige provinciën Limburg, Luik, en Namen behoorden aan LOTHARIUS; maar metderdaad heerschte hij over deze gewesten geheel alleen.

(3) In Holland bezat hij de districten van den beneden Rijn, in Vlaanderen had hij alleen het zuidoostelijk gedeelte, ter regter zijde der Schelde.

(4) Met uitzondering van Doornik, toen nog maar alleen aan de westzijde der Schelde gelegen, en dus tot het gebied van KAREL DEN KALEN behoorende.

II. TIJDVAK. V. GEDEELTE.

Koningrijk Lotharingen, LOTHARIUS II. *en* LODEWIJK DE DUITSCHER, *tot aan* ZWENTIBOLD.

I. HOOFDSTUK.

§ I.

Historisch overzigt.

LOTHARIUS I. onttrok zich, in 855, aan de regering. Hij verdeelde toen zijne landen op zoodanig eene wijze, dat LOTHARIUS II. over de hem toekomende Duitsche en Nederlandsche gewesten, als over een bijzonder Koningrijk regeerde. Dit Koningrijk, naar hem Lotharingen genoemd, zullen wij wederom spoedig zien in duigen vallen. Met LODEWIJK DEN DUITSCHER, in het Noordelijk Nederland, en met KAREL DEN KALEN, in Vlaanderen, opent zich vervolgens het V. gedeelte van dit tijdvak (1).

(1) CALMET. *Histoire de Lorraine*, dans le *Nouv. Recueil des historiens de France*, *par* D. BOUQUET. Voorts HENRI ETIENNE. *Résumé de l'histoire de Lorraine. Paris* 1825. Een boekjen waarin bijzonderheden gevonden worden, die CALMET niet heeft willen, en gedeeltelijk, niet heeft mogen mededeelen.

§. II.

Terugkomst der Noormannen.

De beroemde RORUK, in zijn toeleg op Denemarken niet geslaagd zijnde, kwam eerlang terug; hij geraakte andermaal in gunst, en verkreeg van LOTHARIUS II. een aanzienlijk leen.

Intusschen vielen ook de Deensche zeeroovers wederom in onze gewesten. Zij liepen Gelderland af, lagen Wijk bij Duurstede eene schatting op, en verjoegen den Utrechtschen Bisschop, HUNGERUS. RORUK stuitte hunne vaart, zijne trouw was nog-

tans verdacht, hij werd uit zijn Graafschap verdrongen, en door den Koning als een vijand van den staat behandeld (1).

(1) *Annales Bertinian. ad annum* 864. BLONDEEL. *Besch. van Utrecht* 111.

§ III.

Dirk I.

In het Noordelijk Nederland, gaf LODEWIJK DE DUITSCHER het *forestum Wasda* aan zekeren Graaf DIRK, en zulks als eene vrije en erfelijke bezitting, Anno 868 (1). Op zich zelve beschouwd, is deze uitgifte niet belangrijker, dan die van andere vaste goederen, welke in leen of in eigendom werden afgestaan. Er zijn er echter, die, uit den afstand van het hier bedoelde landgoed, tot de oprigting van het erfelijk Graafschap Holland besloten hebben; door welke omstandigheid de zaak zelve voor het minst eenige aandacht waardig is.

(1) MIRÆUS. *Cod. Donat. piar. CXXII. Oper. Diplomat.* I. 33. SCRIVERIUS. *Graven van Holland. Amst.* 1636.
WAGENAAR. *Vaderl. Histor.* II. 73.

§ IV.

Eerste erfelijk Graafschap.

Vlaanderen.

Slechts in Vlaanderen had eene gebeurtenis plaats, waardoor de Graaf dien graad van onafhankelijkheid verkreeg, welke ook door zijne ambtgenooten in alle gewesten gezocht werd, te weten, het vermogen om de leenen erfelijk op de kinderen te doen overgaan. In Namen, Henegouwen, en de Ardennen was dit reeds voorlang een gebruik, doch het was nergens een regt, althans in de Nederlanden niet. In Vlaanderen was BAUDEWIJN, gezegd *met den ijzeren arm*, op gelijke wijze, en dus bij vergunning, zijn vader INGHELRAM (1) als houtvester opgevolgd. In die hoedanigheid diende hij twee Leenheeren, LOTHARIUS II. voor de landstreek ten oosten, en KAREL DEN KALEN, voor het overige

Eerste erfelijk Graafschap.

der provincie, ten westen der Schelde gelegen. Met den eersten in goede verstandhouding, schaakte hij JUDITH, de dochter van den laatsten, en werd toen vervolgd en gebannen. Door tusschenkomst van den Paus verzoende hij zich echter met zijnen schoonvader, behield zijne vrouw, en bekwam Vlaanderen, als een erfelijk Graafschap, terug (2).

(1) ODOACER is reeds door VREDIUS verworpen, ik laat hem derhalve buiten de lijst der Graven. Zijne levensgeschiedenis vindt men nog bij OUDEGHERST ch. XV. alsmede in de verschillende Chronijken en Jaarboeken.

(2) Volgens de *Annal. Bertin.* MEYERUS, en de Chronijk van ST. BAVO zou de Koning in 863 het erfelijk Graafschap hebben opgerigt. De acte zelve is niet voorhande, zie DEWEZ. *Nouv. Mém. de l'Acad. de Brux.* II. 281. Uitvoeriger en grondiger is de verhandeling over BAUDOUIN PREMIER, par LESBROUSSART, in dezelfde *Mémoires* tom. I. p. 275. Zie verder OUDEGHERST tom. I. chap. XVI en vervolg. -- *Chronijke van Vlaenderen* door DESPARS I. 26. RAEPSAET is van een ander gevoelen, en denkt dat het Graafschap eerst met ARNOLD erfelijk werd. *Analyse historique et critique de l'origine et des progrès des Belges* I. 95.

II. HOOFDSTUK.

§ I.

Lotharius II. stierf zonder zonen na te laten, ten jare 869. -- Lotharingen had dus regtens aan zijn broeder Keizer Lodewijk moeten overgaan (1); maar Karel de kale en Lodewijk de Duitscher maakten gelijke aanspraak op dit erfdeel, hetwelk, na een korten, doch zeer belangrijken oorlog, in 870 (2), tusschen hen beiden gedeeld werd. Verdeeling van Lotharingen.

Karel de kale breidde zich tot aan de Maas uit, en vond grooten bijval in verschillende provinciën, onder anderen in Luik, waar de Bisschop Françon zich, reeds bij den aanvang van het verschil, voor Frankrijk verklaarde.

Met dat al bleef een groot deel der provincie met geheel Luxemburg, de Ardennen, een strook van Limburg, en verder al de Noordelijke provinciën onder Lodewijk den Duitscher.

(1) De Vaddere. *Origine des Ducs et du Duché de Braband* I. 146.

(2) Miræus. *in Cod. piarum Donat. cap.* 19. -- Calmet. *Histoire de Lorraine,* in het *Nouveau Recueil des historiens de France, par* D. Bouquet. *l'an* 870.

§ II.

De Noord-Nederlanden behielden derhalve hunnen Souverein, en ontvingen slechts eene uitbreiding van grondgebied. De Zuid-Nederlanden waren aan Frankrijk overgegaan.. Slechts op vergrooting en aanzien bedacht, gelukte het Karel de kale zich, na het overlijden van Keizer Lodewijk, in zijne plaats te doen kroonen, 875. Lodewijk de Duitscher sterft. Lodewijk de Duitscher II.

Lodewijk de Duitscher II.

Een weinig later overleed ook LODEWIJK DE DUITSCHER, van welke gelegenheid de Franschen zich aanstonds bedienden, ten einde de, met de Noordelijke gewesten vereenigde, Lotharingsche provinciën magtig te worden. In eenen bloedigen slag, bij Andernach aan den Rijn, schoten zij evenwel te kort. LODEWIJKS grondgebied werd naar oudere wijze, onder zijne zonen LODEWIJK II, KARLOMAN en KAREL DEN DIKKEN, verdeeld (1).

LODEWIJK II. volgde zijn vader, in Oost-Frankrijk, Thuringen, en een deel der Nederlanden op. De overeenkomst van 870 bleef dus, in zoo verre, zonder verandering.

(1) Zie de aanteekeningen onder § I.

§ III.

Dood van Karel den Kalen en Lodewijk den stamelaar.

KAREL DE KALE stierf kort daarna, zijnde hij, in 877, door zijn zoon LODEWIJK DEN STAMELAAR, ook in Vlaanderen, en Lotharingen, ter linker zijde van de Maas, opgevolgd. Frankrijk en Vlaanderen waren nu de tooneelen der Noordsche verwoesting. De Denen zich alomme verspreidende, hadden hunne hoofdzetels te Parijs, Tervane, Gent, en Doornik, zoo zeer zelfs, dat laatstgemelde stad geheel ontvolkte (1). LODEWIJK DE STAMELAAR overleed spoedig, nalatende een nog ongeboren zoon (KAREL DE EENVOUDIGE), benevens KARLOMAN en LODEWIJK III, uit een vorig huwelijk verwekt. De beide laatsten stonden aanstonds naar de regering, maar vonden in Frankrijk eene partij tegen zich, en ten voordeele van LODEWIJK DEN DUITSCHER II. gestemd. Ten einde alzoo het rijk van KARL DEN GROOTEN te herstellen, boden zij hem scepter en kroon gewillig aan. LODEWIJK daarop in aantogt, kwam in verdrag, en vergenoegde zich met dat deel van Lotharingen, hetwelk bij de laatste verdeeling der Nederlanden aan Frankrijk was afgestaan, en toen

van verschillende grooten beoogd werd (2); gevolglijk bezat hij al onze provinciën, met uitzondering van Vlaanderen, bewesten de Schelde.

(1) *Histoire de la ville de Tournay*. I. 142.
(2) De Vaddere. I-167-171.

§ IV.

Regering van Lodewijk II.

Lodewijk II. had slechts een korten tijd het bestuur over de alsnu vereenigde Nederlanden. Hij overleed, in 882. De Noormannen, onder zijne regering niet zoodanig in ontzag gehouden, als het volk met reden en billijkheid had mogen verlangen, vielen andermaal op de Kloosters en Godshuizen aan; zij roofden derzelver kostbaarheden, en plunderden ook de stapelplaatsen van den ontluikenden Nederlandschen handel.

(1) Wagenaar ter aangeh. plaatse bladz. 83.

§ V.

Karel de dikke.

Bij de Rijksverdeeling van Lodewijk den Duitscher, had Karel de dikke het land van Beijeren verkregen; bij het overlijden van Karel den kalen, was hij Keizer geworden, en, bij verdrag, met Lodewijk III, zoon van Lodewijk den stamelaar, was hem het vreedzaam bezit van het, onlangs met de Noordelijke provinciën vereenigde, gedeelte van Lotharingen gewaarborgd. Hij volgde zijn broeder Lodewijk II op, en regeerde derhalve over geheel ons vaderland, met uitzondering nogtans van het grootste deel der beide Vlaanderen, hetwelk, zoo als hier boven gezegd is, leenroerig was aan Frankrijk. Luik, Maastricht, en Tongeren, (882-883) wederom door de Noormannen verwoest zijnde, gelukte het Karel hen de wapenen te doen neerleggen, en zich met hunnen aanvoerder Godefried te verstaan, waar-

Lodewijk de dikke.

voor deze de Graafschappen van zijn oom Roruk in Kennemerland, en verder een deel van Vriesland in leen bekwam (1). Middelerwijl waren nu ook de beide Fransche Koningen Lodewijk III, en Karloman overleden. Karel de eenvoudige nog minderjarig zijnde, stelde men Karel den dikken, in de regering, zoodat, met uitzondering van Provence, waar Bozon Koning bleef, al de staten van Karel den grooten andermaal onder één gebied vereenigd waren (1).

(1) Aimon. *De gesta Francor. L. V. Cap.* 41. *Annal. Fuldens. ad ann.* 882.

§ V.

Godefried, in het bewind van Vriesland.

Godefried was naauwelijks in het bestuur van Vriesland, of hij had moeijelijkheden met zijne onderdanen. Naar onafhankelijkheid strevende, zocht hij den Leenheer tot uitbreiding zijner magt, en vergrooting van grondgebied te dwingen; maar werd in dien overmoed dadelijk beteugeld. Hij viel in den strijd tegen 's Keizers legermagt, tot dat einde, in de Betuwe verzameld (1). Zijn broeder Siegfried zocht hem op te volgen, dan de Vriezen sloegen hem dood. Twee andere Noordsche Graven, den Keizer getrouw, bekwamen hunne mindere leenen terug. Everard had toen de Graaf schappen Hameland en de Veluwe; terwijl Gerolf omtrent Utrecht en Bodegraven het land beregtte, en door Arnolf met het vrij bezit van verscheidene vaste goederen verrijkt werd.

(1) Wagenaar II. *Nalezing van* V. Wyn II. 37. Regino *ad annum* 885.

§ VII.

Arnolf.

Karel de dikke, in 887, van den troon gestoten, werd in Duitschland en de Nederlanden door Arnolf opgevolgd. Deze jonge vorst, een bastaard-

zoon van KARLOMAN, was geenszins de bevoegdste tot den troon, maar door de fortuin begunstigd, triomfeerde hij op alle partijen. Een schrander overleg en groote dapperheid hielden hem staande, hem en zijn huis. Aanvankelijk had hij reeds een steun in den Luikschen Bisschop FRANÇON. In Holland won hij den Graaf GEROLF met nieuwe uitgifte van goederen, in vollen eigendom, 889 (1). Door gelijke middelen verschafte hij zich in de andere provinciën aanhang en vrienden. Arnolf.

In Frankrijk was hij minder gelukkig. Behalve de partij van den minderjarigen KAREL DEN EENVOUDIGEN, bevonden er zich nog verscheidene aanzienlijke geslachten, die evenzeer aanspraak maakten op het hoogbewind, hetwelk, na een hevigen binnenlandschen oorlog, vooreerst aan EUDES, of ODO, verbleef, en vervolgens op KAREL overging.

Zoo veel de omstandigheden het gedoogden, zocht EUDES zijne staten te bevredigen, en bestreed een en andermaal de Noormannen. Omstreekt 891, vertoonden deze woeste benden zich wederom in Lotharingen, waar zij door ARNOLF, in de nabijheid van Leuven, volkomen geslagen werden (2).

(1) KLUIT. *Historia Critica Comitatus Hollandiæ tom.* II. *in Codice diplom p.* 8. Ook *Historie der Holl. staatsregeling.* IV. 45.

(2) *Annal. Fuldens. ad ann. citat.* BOUQUET. *tom.* VIII. *p.* 53.
STRUV. *Corp. Hist. Germ. in Arnulfo.*
Leuven, in de jaarboeken van Fulde *Lovon* en *Lovonnium* genaamd, was toen niet meer dan een gehucht, een legerplaats.

III. HOOFDSTUK.

§ I.

Statistiek. Historische bijzonderheden van ieder gewest.

Het vijfde gedeelte van het tweede tijdvak omvat slechts een verloop van nog geen halve eeuw, 855-895. In deze veertig jaren lagen de provinciën nog altijd voor de Noormannen open. Zij werden bij herhaling geplunderd en verwoest.

Overigens was de inwendige toestand des Rijks geenszins ongunstig. De landbouw onderging vele verbeteringen, inzonderheid op de kloostergoederen. Gestadige twisten en oorlogen belemmerden evenwel het handelverkeer.

De oorzaken dezer oorlogen en derzelver gevolgen voor de Nederlanden zijn in de beide voorgaande hoofdstukken aangewezen.

Men kan daar gezien hebben, dat men schier bij iedere overeenkomst een nieuwen meester ontving, en de verschillende gewesten nu eens met elkander tot eenen staat behooren, dan weder in twee en drie deelen gesplist zijn.

Deze veranderingen in een zoo kort tijdsbestek na te gaan, is niet zonder moeijelijkheid; daarom stappen de Geschiedschrijvers er doorgaans met eenige algemeene en zeer onbepaalde redeneringen overheen.

Het goed verstand der zake vordert nogtans eenige opheldering, althans eene wegwijzing, te midden van zoo vele tegenstrijdige berigten. Als zoodanig vleije ik mij, dat het volgend statistisch overzigt zal kunnen gebruikt worden.

§ II.

I. Toestand na 855 tot 870.

LOTHARIUS II. KAREL DE KALE. LODEWIJK DE DUITSCHER.

Jaartal	Souvereinen.	Gebied.	Graven en Bisschoppen
855	LOTHARIUS II.	Een strook van Holland.	RORUK en GODEFRIED.
		O. Vlaanderen.	INGHELRAM.
--- 856	———	———	BAUDEWIJN I.
———	———	Utrecht.	HUNGERUS.
———	———	Braband.	Onbekend.
———	———	Antwerpen.	id.
———	———	Zeeland.	GODEFRIED.
———	———	Henegouwen.	ALBON II.
--- 860	———	———	REINIER I. (1)
———	———	Limburg.	Onbekend.
———	———	Luik.	HIRCAIRUS.
———	———	Namen.	REINIER I.
———	———	Luxemburg.	Onbekend.
855	KAREL DE KALE.	W. Vlaanderen.	INGHELRAM.
--- 856	———	———	BAUDEWIJN I.
855	LODEWIJK DE DUITSCHER.	Vriesland.	ADELBRICUS.
———	———	Holland.	Onbekend.
———	———	Gelderland.	id. (2)
———	———	Groningen.	id.
———	———	Overijssel.	id.
———	———	Drenthe.	id. (3)

(1) Gezegd *met den langen hals.*

(2) Over de zoogenaamde Voogden van Gelderland, wier bestuur om dezen tijd zou moeten invallen, zie men VAN SPAEN. *Gesch. v. Geld.* I. 10. II. 16. Over Graaf DIRK VAN WASDA hier boven bl. 153.

(3) Zie over elke provincie in het bijzonder de meermalen genoemde gewestelijke beschrijvingen.

§ III.

II. Toestand van 870-876.

Verdeeling van Lotharingen.

Karel de Kale en Lodewijk de Duitscher.

Jaartal.	Souvereinen.	Gebied.	Graven, en Bisschoppen.
870	Karel de kale.	Vlaanderen.	Baudewijn I.
—	—	Braband.	Onbekend.
—	—	Antwerpen.	id.
—	—	Zeeland.	id.
—	—	Henegouwen.	Reinier I.
—	—	W. Limburg.	Onbekend.
—	—	West Luik.	Françon.
—	—	West Namen.	Reinier I.
870	Lodewijk de Duitscher.		
		O. Limburg.	Onbekend.
—	—	Oost Luik.	Françon.
—	—	Oost Namen.	Reinier I.
—	—	Luxemburg.	Onbekend.
—	—	Vriesland.	Hesselus Hermana.
—	—	Holland.	Onbekend.
—	—	Gelderland.	Onbekend.
—	—	Utrecht.	Hungerus.
--- 876	—	—	Odilbaldus.
—	—	Groningen.	Onbekend.
—	—	Overijssel.	id.
—	—	Drenthe.	id.

§ IV.

III Toestand ten jare 876.

Karel de kale en Lodewijk de Duitscher II.

Met het overlijden van Lodewijk den Duitscher Kwam er, in den inwendigen toestand des lands, geene verandering. De hoofden der provincien bleven in het bestuur. Karel de Kale behield de souvereiniteit over dat deel der Nederlanden, hetwelk hem bij het verdrag van 870 was toegewe-

zen. In het ander deel volgde LODEWIJK DE DUITSCHER II. zijn vader op (1).

(1) Hier boven bladz. 155 § 1 en 2.

§ V.

IV Toestand van den jare 877-882.

LODEWIJK DE DUITSCHER II. alleen.

KAREL de KALE overleden zijnde (1), regeerde LODEWIJK DE DUITSCHER II over al de Nederlanden, en behield de Graven en Bisschoppen, reeds voor 876 in dienst getreden. Vlaanderen, bewesten de Schelde, bleef nogtans aan Frankrijk behooren. Dit belangrijke gewest vertoonde reeds de beginselen van toekomstige grootheid, en genoot welvaart en rust. BAUDEWIJN I, in 879 overleden, was aanstonds door zijn zoon BAUDEWIJN II opgevolgd.

(1) Hier boven bladz. 156 § III. — Verder de Geschiedenissen van Vlaanderen.

§ VI.

V. Toestand van den jare 882-888.

KAREL DE DIKKE. Vlaanderen aan Frankrijk.

Onder KAREL DEN DIKKEN, die insgelijks de provinciën onverdeeld bezat, bleef het binnenlandsch bestuur andermaal zonder verandering (1). EVERARD en GEROLF geraakten nogtans aan het bewind van eenige Graafschappen in Holland, en Teisterband (2), terwijl GODEFRIED met 's Konings nicht in den echt trad, en een groot deel van Vriesland, sommigen zeggen geheel die provincie, ter leen bekwam. Met den vermoedelijken tijd zijner regering valt die van den potestaat IGLO GALAMA in. Zijn bestaan, door vele schrijvers betwijfeld, schijnt even onzeker te zijn als dat zijner voorgangers.

(1) Hier boven bladz. 157. § V en VI.

(2) Teisterband omvatte een deel van het tegenwoordige Utrecht, Holland, en Gelderland. Een grondige Statistiek van dit, uit vele kleine Graafschappen te zamengestelde gewest, geeft Van Spaen, *Inleid. tot de Hist. van Gelderl.* III. 122. De Genealogie der oude regenten wordt aldaar toegelicht, zie verder *Historia Comitatus Teisterbant, quam præside* J. C. Dithmaro *exponet* D. De Kleist. 1716. Ware hunne Geschiedenis van eenig belang, of hadde de Teisterbandsche Graafschappen hun zelfstandig bestaan kunnen behouden, dan zou ik er breedvoeriger over handelen, thans moet ik mij bepalen, en tot gewigtiger zaken terug keeren.

§ VII.

VI Toestand van 888-895.

Arnolf in de Nederlanden. -- Vlaanderen aan Vrankrijk.

Keizer Arnolf verloste het Vaderland van het woede der Noormannen. Hij werd ter dier oorzake door de zijnen bemind, en door zijne naburen ontzien en gevreesd. Binnenslands maakte hij geene veranderingen van eenig belang (1). Het voetspoor zijner vaderen getrouw, en onmagtig om den staat op nieuwe en krachtige grondslagen te vestigen, liet hij het inkankerend kwaad der Provinciale magten bestaan, en hield zijne Graven en Bisschoppen slechts door eene ruime begiftiging met vaste gronden in vrede.

(1) Zie hier boven bl. 158. § VII.

II. TIJDVAK. VI. GEDEELTE.

Van ZWENTIBOLD *tot aan Keizer* OTTO I.

I. HOOFDSTUK.

§ I.

Vier jaren na de zegepraal, op de Noormannen behaald, verscheen Keizer ARNOLF op den Rijksdag te Worms, en verklaarde zijn bastaardzoon ZWENTIBOLD tot Koning van Lotharingen (1), onder welke benaming, op dezen tijd, al de Nederlanden, met uitzondering van Vlaanderen, bewesten de Schelde, te verstaan zijn (2).

Historisch overzigt.

Koningrijk Lotharingen.

ZWENTIBOLD geraakte met de vermogendste huizen in geschil. REINIER I, Graaf van Henegouwen, ODOACER, Graaf der Ardennen, en GERARD, Graaf van Namen, waren zijne voornaamste tegenstanders. Zij heulden met de Franschen, en waren kortzigtig genoeg om er hun voordeel in te zoeken. Onder de opperheerschappij van een naburig Leenheer meenden zij op eene grootere mate van onafhankelijkheid te mogen rekenen. Natuurlijker wijze trokken de Franschen partij van deze dwaling, dan hoezeer ZWENTIBOLD in het naauw geraakte, mislukte nogtans hun opzet. De Nederlanden bleven van overheersching bevrijd. ARNOLF, tusschen beiden komende, herstelde de rust, maar niet de eensgezindheid. Het vuur bleef smeulen, en barstte, na zijn overlijden, met nieuwe hevigheid uit. ZWENTIBOLD verloor toen vrienden en aanhang. Hij kwam aan de Maas, in een veldslag, om het leven. De triomferende Graven en Ridders onderwierpen zich nogtans aan het Duitsche Rijk, en erkenden ARNOLFS opvolger.

(1) M. DE HESDIN. *Mémoire pour servir à l'histoire du Roi Zuentibolche. Anciens Mém. de l'Acad. de Bruxelles* III. 259; ook voor de gelijktijdige Geschiedenis lezenswaardig.

(2) Hier achter Hoofdstuk der statistiek § I.

§ II.

Hertogdom Lotharingen.

Arnolf, in den jare 900 overleden zijnde, werd de zesjarige Lodewijk (gezegd *het kind*) als Koning van Duitschland uitgeroepen. Hij was de laatste der Karlingers, welke deze waardigheid bekleedde. Met der daad regeerde hij niet. Hertog Otto van Saxen en de Aartsbisschop van Mentz, de twee eenigen die op zijne verheffing hadden aangedrongen, bestuurden den geheelen staat. Als een Duitsch achterleen, stelden zij de Nederlanden onder de bewaring van Hertog Gebehard, zoodat het Koningrijk Lotharingen, in 908, van naam en opperhoofd veranderde, maar overigens als een bijzonder Vorstendom bestaan bleef. Met andere Hertogen en afgevallene grooten was Reinier van Henegouwen wederom in genade aangenomen. Hij bekwam het Graafschap terug. In Holland overleed Gerolf, wiens Graafschap en bezittingen beiden op zijn oudsten zoon Dirk overgingen. Een jonger zoon bezat Teisterband (1), later onder den Bisschop van Utrecht en Dirk II verdeeld.

Reeds in 912 overleed Koning Lodewijk, waarna de Nederlanden aan zijn opvolger Coenraad leenroerig werden, behoudens evenwel hunne bijzondere Hertogelijke regering.

(1) Over Teisterband handelt ook nog V. Hemert. *Korte Levensbeschrijv. der Holl. Graven* bl. 26. zie verder de aldaar aangehaalde schrijvers.

§ III.

Het Hertogdom Lotharingen komt aan Vrankrijk.

Coenraad, hoezeer het hem aan regt noch bijval ontbrak, bleef evenwel van het opperbewind in de aanzienelijkste gewesten verstoken. Zijn mededinger, Karel de eenvoudige hernieuwde reeds vroeger gevormde aanspraken, daarbij hoofdzakelijk steunende op zijne geboorte, uit den stam der

Karlingers. In Frankrijk veracht, had echter dit Duitsche huis geene andere dan Fransche of Waalsche aanhangers. Deze verstonden zich met hunne Nederlandsche stam- en taalgenooten, die, met den Graaf van Henegouwen aan het hoofd, den Hertog GEBEHARD (1) afvielen, zich aan het Duitsche rijk ontscheurden, den Koning van Frankrijk inhaalden, en alzoo den weg baanden tot eene nieuwe orde van zaken, onder KAREL DEN EENVOUDIGEN. 912. Het verraad bleef niet onbeloond. REINIER van Henegouwen werd in plaatse van GEBEHARD met het Hertogdom belast, en daarin door zijn zoon GHISLEBERT ten jare 913 opgevolgd.

Het Hertogdom Lothoringen komt aan Vrankijk.

Voorzeker werden Utrecht en de Elzas, op Hertog REINIER, heroverd. Zij bleven onder GEBEHARD (2). COENRAAD althans bevestigde nog, in 914, de regten der Utrechtsche Kerk (3). Het is niet onwaarschijnlijk dat Vriesland, Groningen, Overijssel, en Drenthe insgelijks hunnen Duitschen meester behielden. Ik vermoed het zonder zulks met zekerheid te kunnen aanwijzen. Gelderland zal grootendeels het lot der overige provinciën gevolgd hebben, aangezien KAREL DE EENVOUDIGE in Nijmegen den Rijksdag hield (4).

Een zoo groote omkeer, als de overgang aan Frankrijk, maakte echter weinig opschudding in de provinciën. In Vlaanderen alleen, waar men, ofschoon den Franschen Koning als Leenheer erkennende, echter in geenen deele Fransch gezind was, zag men de uitbreiding der naburen met schrik en ontzetting. BAUDEWIJN II aarzelde dan ook niet in Vermandoise te vallen, voorgevende dat hij op den Graaf dier provincie, den moord zijns broeders RODOLF, Graaf van Kamerijk, te wreken had. Koning KAREL tastte daarom Arras en St. Omer aan; maar gaf beide die steden eerlang terug. -- 915.

(1) GEBEHARD. De Duitschers schrijven beter EBERHARD. Hij was een broeder van COENRAAD. Zie verder over de hier aangestipte gebeurtenissen CROLL *Act. Acad. Palat.* III. 409. MOSCOV. *Comment de reb. Impp.* I. 3-8.

(2) *Chron. S. Galli ad annum* 912-913.

(3) De Hollandsche schrijvers zoeken doorgaans het gezag der Lotharingsche Hertogen, over hunne provincie, weg te redeneren, en ontleenen daartoe hun voornaamste bewijs uit de onderteekening van dergelijke bevestigingsbrieven en chartres, door de Keizers zelven, en niet door de Hertogen gegeven, een blijk, zeggen zij, dat GEBEHARD of zijne opvolgers er geen gezag hadden. Deze aanmerking heeft evenwel geene de minste waarde; want de beschikking over 's rijks Domeinen, de tollen, de wetgeving, en wat diesmeer zij, werden ter geener plaatse door den Hertog, maar in alle provinciën door den Koning of den Keizer geregeld, zoodat de daartoe betrekkelijke staatstukken, ook in Braband, Luik, of Luxemburg, door den oppersten Leenheer geteekend zijn.

(4) *Dipl. Caroli Simplicis*, apud MARTENE. II. 40.

§ IV.

Opkomst van het Graafschap Holland.

Met de overige gewesten had KAREL DE EENVOUDIGE geene moeijelijkheden. Hij trok de Bisschoppen en Graven met aanzienelijke beneficiën volkomen op zijne zijde. Zoo bekwam, onder anderen Graaf DIRK van Holland, ten jare 922, eenige landerijën, naarbij Egmond, alwaar hij een Nonnenklooster gesticht had, en zulks wederom erfelijk, even als de door zijn vader GEROLF in het zelfde Graafschap bekomene goederen. Deze DIRK I was dus geenzins de eerste Graaf, hij was ook niet

de eerste van zijn geslacht, die erflanden bezat, nogtans houdt men het daarvoor, dat de Geschiedenis der Hollandsche Graven met hem een aanvang moet nemen; vallende alzoo DIRK VAN WASDA (hier boven bladz. 153) geheel en al buiten de rekening. DIRK II, reeds het volgend jaar in de regering gesteld, kwam al aanstonds tegen de West-Vriezen te veld, en bragt hen tot gehoorzaamheid (2).

(1) VAN LOON. *Aloude Reg. van Holland* I. 144. De giftbrief is van den jare 863, toen KAREL DE KALE regeerde; maar, dat dit stuk evenwel van KAREL DEN EENVOUDIGEN afkomstig is, behoeft geen bewijs meer. — WAGENAAR II. 110. VAN WIJN *aanm. op* WAGENAAR II. 45. KLUIT aanteeken. ad *Codicem Diplomaticum Hist. Critic.* p. 14.

(2) VAN HEMERT. *Korte Levensbeschrijving der Holl. Graven.* bl. 22. MELIS STOKE, en SCRIVERIUS, Leven der Graven, beiden op DIRK I.

§ V.

De Nederlanden komen weder aan Duitschland. Hendrik de Vogelaar regeert.

Intusschen was Hertog GHISLEBERT den Koning ongetrouw. Over de benoeming van den Luikschen Bisschop HILDUINUS, geraakten Leenheer en Leenman met elkander in hevig verschil; tot geen gering genoegen van HENDRIK DEN VOGELAAR, weleer Hertog van Saxen, en nu, als opvolger van Keizer COENRAAD, allezins tot de regering dezer landen geregtigd. Hij verzuimde geene gelegenheid om zijne aanspraken te doen gelden, en verkreeg Lotharingen, bij overeenkomst met den van alle kanten bedreigden KAREL DEN EENVOUDIGEN, in 924 terug (1). KAREL, van de zijnen verlaten, onttroond, en gevangen gezet, stierf in 929. — Middelerwijl bevestigde HENDRIK zijn gezag. Hij liet het Hertogelijk toevoorzigt aan GHISLEBERT verblijven. In beider belang, gaf hij hem zijne dochter ten huwelijk, en Brussel, Vilforde, Tervoren, het Soi-

Hendrik de Vogelaar regeert.

niën bosch, benevens eenige landen in Haisbaye en Luik tot bruidschat (2). GEBEHARD, vroeger Hertog van Lotharingen, werd, onder den titel van Palsgraaf, als *missus dominicus*, gebruikt. Hij had als zoodanig een wakend oog over het bestuur dezer landen (3). GHISLEBERT, met den Franschen Koning RAOUL of RUDOLF in twist geraakt, kreeg de Graven der Nederlandsch-Waalsche provinciën tegen zich (4), te weten: zijn broeder REINIER II van Henegouwen, en BERENGARIUS van Namen, die voor Frankrijk in de bres sprongen, welke binnenlandsche verdeeldheid, met oorlog en verwoesting gepaard gaande, den Koning steeds bekommerde, en eerst in 928, een einde nam.

(1) Deze schikking had volgens de *Ann. Saxon.* p. 246 in 924 te Bonn plaats. WAGENAAR stelt dit op 921 (II. bl. 106) en om dit wederom overeen te brengen met de Charters door KAREL DEN EENVOUDIGEN in 922 geteekend, zegt hij, dat de Koning van Frankrijk, na het sluiten der overeenkomst evenwel in het bewind dezer landen gebleven is. Onmogelijk ware het niet, maar het ontbreekt aan bewijzen. Anderen stellen, en dit heeft meer grond, dat de overeenkomst van Bonn in 921 plaats had, maar geen afstand van Lotharingen inhield. Het tractaat maakt er ook geen gewag van, MIRÆUS. *Codice Donat. Piar. cap.* XXIX. fo. 37. Zij willen vervolgens, dat LODEWIJK zich, ten jare 924, van alle kanten belaagd ziende, de hulp van HENDRIK DEN VOGELAAR inriep, en toen eerst afstand deed van de Nederlanden. Zie VAN GORCOM. *Beknopt denkbeeld van oud Nederl.* bl. 270.

(2) MIRÆUS. *Not. Eccles. Belg.* fo. 692.

(3) WILKEN. *Handbuch der Teutschen histor.* I. 178.

(4) *Quia gens varia erat et artibus assueta, bellis promta, mobilisque ad rerum novitates.* WITICHIND. p. 637.

§ VI.

Inval der Hunnen en Noormannen.

Van verschillende kanten bedreigden de Noormannen en Hunnen het land, vooral onze Noordelijke provinciën. Tot in Vriesland en Utrecht doorgedrongen, vonden zij in DIRK II een dapper verdediger van den Vaderlandschen grond, en in Bisschop BALDERIC een heldhaftig prelaat. Voor haardsteden en altaren opgetreden, maakten zij zich beiden in het harnas vermaard. BALDERIC sloeg de Noormannen en heroverde den reeds vervoerden buit (1). DIRK II, door HENDRIK DEN VOGELAAR ondersteund, vervolgde de Hunnen tot in het hart van Duitschland en werd den vijand volkomen meester (2).

Overlijden van Hendrik den Vogelaar.

Nog voor het overlijden van HENDRIK DEN VOGELAAR, werd het op Frankrijk heroverde Lotharingen, bij verdrag, en dus, in een diplomatischen zin, op eene wettige wijze met Utrecht en de Vriesche provinciën hereenigd, en met Duitschland verbonden (3). De Koning stierf ten jare 936, waarna zijn zoon OTTO I, in allezins gunstige omstandigheden, de regering aanvaarde.

(1) WAGENAAR. II. 118. HEDA 75, 76.

(2) Zie denzelfden schrijver ter aangehaalde plaatse. Voorts berigten over DIRK II in de *Levens* der *Graven*. Andere strooperijen der Hunnen en Wandalen worden verhaald in de *Annales Mettenses, ad an.* 889. *apud* MEZERAY p. 384. BOUQUET. VIII. 69, 70. VERHOEVEN. *Algemeyne Inleyding tot de middentydsche Belgische Historie* bl. 215-228.

(3) FLODOARDUS. Cronic. ad annum 935.

II. HOOFDSTUK.

§ I.

Statistiek. Historische bijzonderheden van ieder gewest.

Bij de vroegere deeling onzer provinciën bestond het rijk van Lotharingen, voor zoo veel ons Vaderland betreft, uit geene andere landen dan die tusschen de Maas, de Schelde en den Rijn gelegen waren; doch onder KAREL DEN DIKKEN vervielen deze grensscheidingen, zoodat al de Nederlanden, met uitzondering van Vlaanderen, bew. de Schelde, in het bezit kwamen van Keizer ARNOLF. Met dezen ARNOLF eindigt het V gedeelte van dit tijdvak. In 895 rigtte hij het Koningrijk Lotharingen op, en daarmede vangt het VI gedeelte aan. Zoo dit nieuwe Lotharingen, gelijk sommige volhouden, slechts door de oude grenslijnen was bepaald geweest, dan had Koning ZWENTIBOLD nog wel over eenige landen in de nabijheid van Breda, Geertruidenberg, en de tollen in Tiel en Duurstede, maar zeker niet over verschillende vaste goederen in Deventer kunnen beschikken. Wij kennen die uitgiften (1). Wij weten ook dat COENRAAD, een weinig later, het Bisdom van Utrecht op REINIER veroverde. Ik meen daarom te mogen vaststellen, dat al de Noord-Nederlanden tijdens de regering van ARNOLF met de Lotharingsche provinciën vereenigd waren, en vervolgens Koning ZWENTIBOLD onderdanig bleven. Deze toedragt van zaken, en de daaruit voortgevloeide veranderingen voeren mij tot de volgende besluiten.

(1) MIRAEUS. *Oper. dipl.* I. 146. WAGENAAR. I. 95.

§ II.

I Toestand van 895-900. Koningrijk Lotharingen.

Jaartal.	Souvereinen.	Gebied.	Graven, en Bisschoppen.
895	KAREL DE EENVOUDIGE.	Vlaanderen W.	BAUDEWIJN II (1)
895	ARNOLF.	Vlaanderen. O.	id.
895	ZWENTIBOLD.	Braband.	Onbekend. (2)

Jaartal.	Souvereinen.	Gebied.	Graven, en Bisschoppen.
—	—	Antwerpen.	Onbekend.
—	—	Limburg.	id.
—	—	Luik.	FRANÇON.
—	—	Luxemburg.	ODOAKER.
—	—	Henegouwen.	REINIER I.
—	—	Namen.	GERARD. (3)
— 899	—		BERENGARIUS.
—	—	Holland.	GEROLF.
— 898	—		DIRK I.
—	—	Zeeland.	Onbekend.
—	—	Gelderland.	id.
—	—	Utrecht.	ODILBALDUS.
— 900	—		RADBOUDUS.
—	—	Vriesland.	EVERHARD.
— 898	—		MEGINHARD. (4)
—	—	Groningen.	Onbekend.
—	—	Overijssel.	id.
—	—	Drenthe.	id.

(1) BAUDEWIJN II herstelde de door de Noormannen aangerigte verwoestingen, en versterkte St. Winoc, Yperen, St. Omer, en Brugge. Dergelijke verbeteringen werden er ook in de andere provinciën terhand genomen.

(2) Braband, Antwerpen, en Limburg, zoodanig als wij ons deze provinciën thans voorstellen, bestonden er niet. Men telde daarentegen verschillende kleine Graafschappen, waarvan er sommige en daaronder *Brachbant* (een deel van ons Braband, Vlaanderen en Henegouwen) benevens Brussel, Leuven, Ter Vuren, en Brugerom, in Haisbaye of Hispengouwen aan REINIER toekwamen. In Antwerpen en Limburg had hij ingelijks bezittingen, zonder dat het nog blijkt of daar aan eenig Graaflijk gezag, in die gewesten, verbonden was.

(3) In Namen zien wij REINIER plaats maken voor Graaf GERARD. Vroeger bezat hij reeds een

deel der provincie. Hij had de Noormannen met goed gevolg bevochten, en komt doorgaans in aanmerking als de grondlegger van het Namensche huis. — GUILLOT. *Hist. de Namur.* I. 59.

(4) EVERHARD en MEGINHARD, naar aanleiding van REGINO, *ad annum* 898, als Hertogen van Vriesland opgenomen. — Potestaten vindt ik ter dezer tijd niet vermeld, zie VAN SPAEN. *Oordeelk. Inleiding tot de Gesch. van Gelderl.* III. 97.

§ III.

II Toestand van 900-908.

Koningrijk Lotharingen.

Van 900 tot 908 stond Lotharingen onder Koning LODEWIJK (gezegd *het kind*). De provinciale geschiedenissen, zijne regering naauwlijks vermeldende, leveren geene bijzonderheden op. — Alleen weten wij, dat de Luiksche Bisschop FRANÇON in 903 overleed, en door ETIENNE werd opgevolgd. Hj bekwam eene Koninklijke bevestiging der vroegere giften, bij welke acte tevens bepaald werd, dat alle dotatien aan het Bisdom Tongeren gedaan, beschouwd moeten worden als op Luik te zijn overgegaan; weshalve men de wettige verplaatsing van den Bisschoppelijken zetel gewoonlijk dagteekent van dezen tijd afaan, a° 908. Bij dezelfde gelegenheid werd de kerk, ook nog, met een *Telonium ac monetam de Trajecto* beschonken (1). Waarschijnelijk bestond deze gifte in een vaste inkomst op de Maastrichtsche wisselbanken, geenszins nog in het regt om munt te slaan, hetwelk de toenmalige Bisschoppen van Luik, of Utrecht niet bezeten hebben.

(1) Het Diploma geeft CHAPEAUVILLE I. 167. Zie ook *Hist. Leod. Comp. ad ann.* 908.

§ IV.

III Toestand van 908-912.

Hertogdom Lotharingen.

GEBEHARD, door LODEWIJK HET KIND aangesteld, regeerde tot den jare 912. Zijn kortstondig bestuur heeft niets belangrijks dan deszelfs val. Het gewestelijke toevoorzigt bleef bij voortduring in dezelfde handen. Men zou nogtans de lijst der Graven om dezen tijd met ALBOUIN kunnen vermeerderen. Hij bewaarde stad en lande van Maastricht (1).

(1) Volgens het charter van LODEWIJK, waarbij een inkomst der Maastrichtsche muntbanken aan Luik werd afgestaan. Zie de voorgaande §.

§ V.

IV Toestand van 912-924.

Onder KAREL DEN EENVOUDIGEN en COENRAAD.

De inval en regering van KAREL DEN EENVOUDIGEN, in groote gebeurtenissen rijk, waren ook tevens, om de veelvuldige veranderingen, in het personeel der gewestelijke bestiering, merkwaardig. Zoo wel het een als het ander is hier boven aangewezen. Het laatste punt vordert evenwel nog eenige toelichting, die in de volgende tafel zal kunnen gevonden worden.

Jaartal.	Souvereinen.	Gebied.	Graven, en Bisschoppen.
912	KAREL DE EENVOUDIGE.		
— 912	REINIER I. Hertog		
— 913	GHISLEBERT. id.	Vlaanderen O. en W.	BAUDEWIJN II.
— 919			ARNOLD I.

Jaartal.	Souvereinen.	Gebied.	Graven, en Bisschoppen.
—	—	Braband.	Onbekend. (1)
—	—	Antwerpen.	id.
—	—	Limburg.	ALBOUIN.
—	—	Luik.	ETIENNE.
— 920	—	—	HILDUINUS.
— 920	—	—	RICHARIUS. (2)
—	—	Luxemburg.	RICUIN.
—	—	Henegouwen.	REINIER I.
— 913	—	—	REINIER II.
—	—	Namen.	BERENGARIUS.
—	—	Holland.	DIRK I.
— 923	—	—	DIRK II.
—	—	Zeeland.	id.
—	—	Gelderland.	Onbekend.
—	COENRAAD. GEBEHARD.	Utrecht.	RADBOUD. (3)
— 918	—	—	BALDERIC.
—	—	Vriesland.	GOSSO LUDIGMAN.
—	—	Groningen.	Onbekend. (4)
—	—	Overijssel.	id.
—	—	Drenthe.	id.

(1) Onbekend — dat is de provincie van dien naam was nog niet gevormd. — Met een groot deel van Antwerpen en Limburg, behoorde zij echter stukgewijze aan REINIER I. en werd na hem door zijn broeder GHISLEBERT bestuurd. REINIER II. behield alleen het Graafschap Henegouwen.

(2) Voor hem en zijne opvolgers met het *pallium* begiftigd. *Compend. ad annum* 920.

(3) Zie hier boven § III. bl. 166.

(4) EMMIUS, SCHOTANUS, *De Groningsche Cronijk*, en verdere vaderlandsche Geschiedverhalen verspreiden geen het minste licht, over den inwendigen toestand dezer gewesten. Bij PICARD lezen wij, dat Bisschop BALDERIC nog vele inwoners tot het Christendom overbragt. *Cronijk van Drenthe* bladz. 170.

§ VI.

V. Toestand van 924-936.

Onder Hendrik den vogelaar.

Onder Hendrik den vogelaar bleven alle provinciën in rust, en zonder gebeurtenissen van eenig belang. Hij begunstigde de Graven, en handhaafde de Hertog Ghislebert. Berengarius van Namen werd door zijnen zoon Godefried opgevolgd. In Henegouwen regeerde Reinier II; doch zonder zich te durven bewegen. De Graaf van Holland gedroeg zich in alles als een trouw leenman. Hij was ten hove gezien. Baldericus onderscheidde zich door vroomheid van wandel en leer. Ook van den Luikschen Bisschop Ricarius hebben wij, in de gewestelijke jaarboeken, eenige berigten, die hem gunstig doen kennen.

Vlaanderen, nu wederom alleen aan Frankrijk, werd, onder Koning Rudolf, door Graaf Arnold vrij gelukkig bestuurd. Een weinig later, tusschen 937-945, begunstigde hij de kerken en kloosters, en kreeg de geestelijkheid op zijne zijde. -- Met den jare 936 sluit ik het VI gedeelte van het II tijdvak; want de gewigtigste veranderingen vielen toen voor. Hendrik de vogelaar overleed, de Koning van Frankrijk, en Hertog Ghislebert, daalden insgelijks ten grave.

Men zie de Kronijken en Jaarboeken van ieder gewest. Ook hier boven bl. 169-171 § V en VI.

II. TIJDVAK. VII. GEDEELTE.

Erfelijkheid der groote leenen; van Keizer Otto I. *tot aan de kruistogten* 930-1100.

I. HOOFDSTUK.

§ I.

Historisch overzigt.

Met het begin der X eeuw was de erfopvolging in de Graafschappen reeds zeer algemeen. De begiftiging der Bisdommen, kerken, en kloosters deed de streving naar onafhankelijkheid van eene andere zijde evenzeer toenemen, zoodat ten laatste geen menschelijke magt meer in staat was den ondergang des rijks te verhoeden.

Karl de Groote had zijn werk niet kunnen voltooijen. Door de Rijksverdeeling onder zijne kinderen te bevelen, of ten minste toe te laten, geraakten de voornaamste gedeelten van zijn gebied wederom van elkander gescheiden. Bij gebrek aan eene algemeene volkstaal, bij gemis aan eene hoofdstad, bij al de verscheidenheid in plaatselijke wetten, moesten niet slechts de verschillende Hoofdlanden, zoo als Duitschland, Frankrijk, en Italië, maar zelfs de provinciën, en onderdeelen hunne individualiteit behouden. Indiervoege, dat zelfs de Nederlanden, hoezeer ook tot een Hertogdom vereenigd, en door overeenkomst van taal met Germanië verbonden, daarmede evenwel geen geheel uitmaakten.

Het ontbrak noch aan publieken geest, noch aan vaderlandsliefde; maar beiden werkten in het klein. Voor de algemeenheid had zich de belangstelling nog niet kunnen ontwikkelen. Toen nu Lodewijk de Vrome en zijne erven, over het Rijksbezit, in verschil kwamen, vond ieder Vorst eene natie op zijne zijde, en het oude reuzen Rijk werd ontbonden. Duitschland, de Nederlanden, Frankrijk, en het nieuwere Italië kwamen in deszelfs plaats, als vier onderscheidene en eigendommelijke staten, te

voorschijn. Doch eerlang deed het provincialismus zich gelden. Wat men in het groot verzuimd, of uit tijdsgebrek niet had kunnen daarstellen, werd ook in de kleinere Koningrijken veronachtzaamd; totdat ook deze zich van lieverlede ontbonden, en mindere Vorstendommen in derzelver plaats opkwamen. De Fransche Koningen zagen het gevaar nog tijdig genoeg in, om zich te kunnen herstellen. Inzonderheid na de verheffing van het tweede stamhuis; toen de centralisatie een aanvang nam, de ruwheid der natie zich naar de zeden der Hofplaats begon te wijzigen, en de behartiging der Fransche taal alle onderdeelen des Koningrijks op eene onoplosbare wijze ineensmolt. De Duitsche Koningen sloegen eenen anderen weg in, en hadden er de gevolgen van te verduren. Alle groote leenen werden erfelijk. Alle Graafschappen en Bisdommen werden bijzondere staten; maar die voor eerst nog een Leenheer erkenden, en 's Konings Hertogen onderdanig waren. In de Nederlanden vooral was de strijd der provinciën, zoo onderling, als tegen den Souverein, hoogstmerkwaardig en glansrijk, de uitkomst echter bedroevend. Ik zeg bedroevend; want hoezeer de Graven onafhankelijk werden, bleven de Nederlanders in slavernij, en geraakten onderling zoo veel mogelijk verdeeld.

Historisch overzigt.

Algemeene Bronnen over den toestand van het Rijk en de levens der Keizers en Koningen.

B. G. Struvii. *Corpus Historiæ Germanicæ.* Jenæ 1730. 2 vol.

F. D. Haberlin. *Umstandliche Teutsche Reichsgeschichte.* Hall 1763.

M. J. Schmidt. *Geschichte der Teutschen.* Ulm 1783-1785.

Eichhorn. *Deutsche Staats und Rechtsgeschichte.* Gott. 1808.

Phister. *Geschichte der Teutschen.* Hamb. 1829.

Historisch overzigt.

Om mij niet te ver van mijn hoofddoel te verwijderen, zal ik de Italiaansche zaken weinig of geene ontwikkeling geven; immers niet voordat zij van een algemeen bel ng worden. Men houde nogtans de betrekkingen der Duitsche Keizers, tot dat land, wel in het oog, en raadplege over ieder hunner, ook LUIGI BOSSI. *Della Istoria d'Italia Antica e Moderna Milano* 1821. vol. in 8°. Er is eene kleine goedkoope uitgave; doch die heb ik niet bij der hand.

§ II.

Otto I. komt tot den troon. Oorlog met Lotharingen.

Te midden van den strijd kwam OTTO I tot den troon. Hij vond het Duitsche rijk in zwakke rust, de Nederlanden in woeling, Italië vervreemd. Hij had weldra den Deenschen Koning HERALD te bestrijden, binnenlandsche verdeeldheden te dempen, en de overalphische provinciën, met kracht van wapenen, te dwingen. Het gelukte hem Paus JOHAN, door LEO VIII, te doen vervangen, en zich Keizer te laten kroonen. Hij wist te regeren en te vergeven, en werd door de geestelijke en wereldlijke magten behoorlijk geëerbiedigd (1).

In de Nederlanden evenwel maakten men zich de omstandigheden ten nutte, en verhief zich terwijl de Keizer elders streed of bemiddelde. Vlaanderen, reeds gewoon in haren Landgraaf een Souverein te zien, stond onder Frankrijk. Zonder regtstreeksche betrekking met het Duitsche rijk, was deze provincie, in zoo verre, een vreemde staat, 936. Wij zullen straks zien bij welke gelegenheid de Keizer er mede in aanraking kwam. Het huis van Henegouwen, in het bezit van het Hertogdom van Lotharingen, zocht zich onafhankelijk te maken, en werd daarin door verschillende Graven ondersteund. Om zich van den leenpligt te ontslaan, spande GHISLEBERT met 's Konings broeder HEN-

DRIK, en met de oproerige Saksers te zamen. OTTO I sloeg hen beiden, en verstrooide de verbondene legers. Ten tweedemaal, en met behulp van Frankrijk, tegen den Koning opgetrokken, kwam Hertog GHISLEBERT, met den Hollandschen Graaf DIRK II gelijktijdig, om het leven, en hunne partij tot den val, 939 (2).

Otto I.

Oorlog met Lotharingen.

(1) J. ST. PUTTER. *De Instauratione Imperii Rom. sub* CAROLO M. *et* OTTONE M. *facta ejusque effectibus.* Goett 1784. 8°.
Met OTTO I begonnen de partijschappen der Paus- en Keizersgezinden, sedert, *Guelphen*, en *Gibelinen* genoemd. Zie *Essai historiq. sur la Puiss. temporelle des Papes. Paris* 1810. p. 87.

(2) WAGENAAR II deel. PFISTER. *Geschichte der Teutschen.* II. 31 en verv.

§ III.

Otto I.

Verdeeling van het Hertogdom in boven en beneden Lotharingen.

Onder voogdijschap van OTTO VAN VERDUN, stelde de Keizer den jongen HENDRIK, GHISLEBERTS zoon, in het ambt zijns vaders aan. Spoedig echter werd deze onbeduidende Prins, door zijnen voogd, vervangen, die op zijne beurt wederom plaats maakte voor 's Keizers schoonzoon, den dapperen COENRAAD (1). Te vergeefsch tastte REINIER II hem aan. Hoe zeer deze Henegouwsche Graaf het Rijk met goed gevolg beoorloogde, kon hij echter het Hertogdom niet magtig worden. Maar ook COENRAAD kon het niet behouden. Hij viel in ongenade. BRUNO, Bisschop van Keulen kwam in zijne plaats. Tegen dien Prelaat ingenomen, en onder voorwendsel dat het volk hem ongunstig was, namen de Graven eene oorlogszuchtige houding aan. Dan BRUNO wist zich te verweren, en bood alle partijschappen het hoofd.

Gemakshalve, en met toestemming van den Keizer, splitste hij het Hertogdom in boven, en beneden Lotharingen. De Duitsche provinciën, tot het bovendeel behoorende, stelde hij als een Rijks ach-

Otto I.

Verdeeling van het Hertogdom in boven en beneden Lotharingen.

terleen onder FREDERIC VAN BAR; voorts de andere gewesten, het benedendeel uitmakende, op gelijken voet, onder GODEFRIED I. Graaf der Ardennen. BRUNO behield het oppertoevoorzigt, met den titel van Aartshertog.

Onze Nederlanden geraakten daardoor geheel op zich zelven. Zij bleven tot den jare 960 onder het gematigd bestuur van Hertog GODEFRIED I. Zijn zoon GODEFRIED II. volgde hem op (2).

(1) Hij was ook Hertog der Franken, en vereenigde groote bekwaamheden met Duitschen heldenmoed. CROLL. *De Duc. Franc.* in *Act. Acad. Theod. Palat.* III. 410-415.

(2) Slechts de Geschiedenis van beneden Lotharingen heb ik voort te zetten. Ik zwijg daarom over FREDERIC VAN BAR, en zijne opvolgers, waarover men echter CALMET (zie hier boven bl. 152) kan nalezen.

§ IV.

Inwendige toestand der Graafschappen.

REINIER II. reeds voor lang in opstand, en nu met den Koning van Frankrijk in oorlog geraakt, werd van zijn ambt ontzet, en door RICHARIUS, uit een ander geslacht, vervangen. Meer dan waarschijnelijk verloor ook zijn broeder LAMBERT het Graafschap Leuven, waarin zekere ANSFRIED van toen af het bestuur had (1).

ROBBERT, een der aanzienlijkste Waalsche grooten, en niet minder wederspannig dan de overige Graven, behield echter de provincie Namen. Door BRUNO beteugeld, schijnt hij zich onderworpen te hebben. Dien onverminderd gaf hij stoffe tot gegronde ontevredenheid. Hij bemeesterde de Abdijgoederen van Gembloux, en schonk, om vrede te maken, de helft dier bezittingen aan den Bisschop van Luik. De H. Kerk was daar mede verzoend; maar de weerlooze monniken bleven van hunne eigendommen berooft, en onderwierpen zich ongaarne aan eene zoo zonderbare beschikking.

Onder de verschillende Graven, die zich langs

alle wegen zochten uit te breiden, had ARNOLD van Vlaanderen welligt het eerst moeten genoemd worden. Hij was schrander en ondernemend, en voor zijn tijd een niet onverdienstelijk Vorst. Met den Keizer over het aan hem onttrokken beheer van Oost-Vlaanderen in twist, trok hij de Schelde over, en viel in het slot te Gent. OTTO I kwam daarop in persoon naar Vlaanderen, dreef hem terug, deed zijn gebied ten Noorden, door een grenssloot, bepalen, en wierp aan de Oostzijde eene nieuwe sterkte op, die men *Arx Othoniana* noemde, en met de vier Ambachten, de landen van Waas, en Aalst, aan den Burggraaf WICHMAN ter bewaring werden toevertrouwd. WICHMAN huwde kort daarna Vrouw LUTGARDE, dochter des Graven ARNOLD. 950. Hij werd in het bewind zijner Leengoederen door DIRK VAN GENT opgevolgd (2), welke Graaf DIRK, door echtverbintenis met de Weduwe van DIRK II, ook tevens Holland en Zeeland bezat.

Otto I.

Inwendige toestand der Graafschappen.

Dergelijke geregelde opvolgingen waren nu geenszins vreemd meer. Luxemburg had er ook, in den persoon van SIEGFRIED, een voorbeeld van opgeleverd. De een verkreeg de erfelijkheid met geweld van wapenen, de ander als eene belooning voor bewezen dienst. Meer nog dan de gehoorzaamste Graven, en hun aantal was gering, werden de Bisschoppen begunstigd. In hunne provinciën kon de erfelijkheid geen punt van begeerte wezen, en hoezeer dan de kerkvoogden de door hen genotene vruchtgebruiken aan hunne opvolgers zochten over te brengen, zoo stond nogtans de keuze en bevestiging van iederen Bisschop aan den Souverein (3). Deze omstandigheid hield hen in bedwang en deed hen zelfs de belangen van het Keizerrijk met ijver ter harte nemen. Utrecht toen onder het gezag van BALDERIK, en Luik door RICAIRUS, HUGO, FARABERT, RATHERIUS, BALDERIC, ERACLIUS, en NOTGER, na elkander bestuurd, hadden nooit anders

Otto I.

Inwendige toestand der Graafschappen.

dan een gemeen belang met OTTO I. (4). Zijne standvastigheid en verstandige handelwijze weerhielden nog den val van het Rijk, ofschoon het reeds kantelde op de boorden van eenen afgrond. 936-973.

(1) De opkomst der Leuvensche Graven behandelt DES ROCHES. *Diss. sur les Comtes de Louvain. Mémoires de l'Acad. de Bruxelles.* T. III. M. S. P. ERNST. *Mémoire sur les premiers Comtes de Louvain*, in de *Nouvelles Archives* van Prof. DE REIFFENBERG. I. 28.

(2) Waarschijnlijk was hij een voorzoon van WICHMAN, die wederom onderscheiden moet worden van de Saksische WICHMANS, zie VAN SPAEN. *Inleiding tot de Hist. van Gelderl.* I. 55. — VAN LOON. *Aloud. Hist. van Holl.* op DIRK II. LESBROUSSART. *Dissertation historique sur le Comté d'Alost. Nouv. Mem. de l'Acad. de Bruxelles.* I. 321.

(3) Strikt genomen moest het volk, of de kapittels de keuze doen, de Paus den zegen geven, en de Souverein hen met ring en staf in het bezit stellen van hun ambt.

(4) Kleinigheden uit het leven van iederen Graaf, of Bisschop zoeke men in de Kronijken. Slechts NOTGER was een beroemd man. Hij nam echter weinig aandeel in de hoofdgebeurtenissen van zijnen tijd; maar vischte in troebel water. Het hem toevertrouwde Bisdom bloeide in allen opzigten. Zijne belegering van Chievremont is voor de Geschiedenis van het vaderland niet anders dan het gevolg van een dier honderden kleine Veten der toenmalige grooten, en slechts om de gebruikte krijgslist merkwaardig. In de lessen zal ik dit voorval weleens ter sprake brengen. Men zie intusschen VILLENFAGNE. *Essai hist. sur la vie de Notger* in de *Melanges de Litter. et d'Hist. de Liege.* Liege 1788. p. 183. Ook LATOUR. *Prise de Chievremont, anecdote historique Liegeoise. Liege* 1824.

II. HOOFDSTUK.

§ I.

Onder 's Keizers zoon en opvolger Otto II. voerden de Duitschers eenen noodlottigen oorlog in Italië. Otto II. zoo werkzaam en voortvarende als zijn vader, was min gelukkig dan hij. Zijne eigene landslieden bleven hem niet altijd getrouw. Binnenlandsche verdeeldheden ondermijnden zijn gezag, en gaven den Slaven en Noormannen eene geschikte gelegenheid om zich op Duitsch grondgebied te komen verrijken. Otto II.

Pfister en andere Duitsche Geschiedschrijvers.

§ II.

In onze provinciën bleef het tamelijk rustig, met uitzondering nogtans van Henegouwen, waar de Franschen, onder de steeds toenemende Waalsche bevolking, hunnen aanhang hadden, en de verjaagde zonen van Reinier II, te weten Reinier en Lambert, zich op nieuw in het bestuur zochten te dringen. Door Lotharius, Koning van Frankrijk, ondersteund, belegerden zij Ricairus, en na hem Garnier en Reinold, onder wier beleid het Graafschap gesteld was. Zij bleven in den strijd, en werden door Godefried en Arnold vervangen. Ook deze gedroegen zich als mannen van eer en trouw. Hunne verdediging van Bergen had beter belooning, en voor den staat gelukkiger gevolgen moeten hebben (1). Maar Otto II. het zij hij de bedoelingen van Lotharius niet inzag, het zij hij onmagtig was een zoo welberaden vijand te wederstaan, gaf het den naburen gewonnen, voldeed aan hun verlangen, herstelde Lambert II. in Leuven, Reinier en Lambert in Henegouwen, gedoogde hunne echtverbintenissen met de dochters van Hugo Oorlog in Henegouwen.

Otto II. — Oorlog in Henegouwen.

Capet, en Karel van Frankrijk, en nam zelfs dezen laatsten, ter vervanging van Godefried II, als Hertog van Lotharingen aan. — Otto II. regeerde niet lang (973-983). Nederland onder vreemden invloed gebragt zijnde, stierf hij, zonder in eenig ander opzigt iets grootsch of iets nuttigs te hebben daar gesteld.

(1) Vinchant. *Ann. de Hainaut.* Verder de Duitsche bronnen.

§ III.

Otto II. — Hertog Karel. — Opkomst van Brussel.

Behoudens den leenpligt aan Otto II, aanvaarde Karel van Frankrijk het Hertogdom. Hij vestigde zich in Brussel, welke stad, toen nog onaanzienlijk en klein, groote verbetering en uitbreiding onderging (1). Eenige Walen voegden zich bij de altijd toenemende bevolking, en werden als broeders opgenomen. Hun levendige aard temperde eenigermate de stroefheid der toenmalige Brabandsche zeden. Door overleg, en vaardigheid in alle soort van handwerken, wisten zij zich noodzakelijk te maken, en verkregen aanzien en welvaart.

Karel bezat geheel het Graafschap waarvan Brussel het middelpunt was. Vilvorde, Assche, en het Sonien Bosch behoorden tot dit domein, sedert dien tijd door zijne nakomelingen erfelijk bezeten.

(1) J. B. Gramaye. *Bruxella cum suo Comitatu. Brux.* 1606. Mann. *Hist. de Brux. et ses environs. Brux.* 1785. 2 *vol. in* 8°.

§ IV.

Otto III.

Bij het overlijden van Otto II. was zijn zoon Otto III. slechs drie jaren oud, 983. Er ontstond eene zamenzwering tegen den jongen en nog weerloozen Vorst. Hertog Karel, zich groot makende op zijnen oorsprong uit den stam der Karlingers, zocht toen het Rijksgezag te overweldigen. Hij had den Utrechtschen Bisschop Poppo, en vele grooten op zijne zijde, maar verder geene toereikende hulp.

Otto III.

Koning LOTHARIUS deed zich insgelijks als mededinger op, en kwam zijnen eisch met een Fransch leger ondersteunen. Hij nam Luxemburg in, en hield Verdun bezet, 983. THEOPHANIA, moeder van den minderjarigen OTTO III, noodzaakte hem tot den aftogt, waarna hij eerlang overleed. 's Konings dood bragt Frankrijk in groote beweging. Hertog KAREL deed ook daar zijne aanspraken gelden, maar rekende te vergeefsch op den bijval der natie. Hoezeer Fransche aard en zeden reeds in hem geboren waren, was hij echter van Duitschen bloede, en juist deze oorsprong uit de Karlingers stond hem in den weg. Men wilde een einde maken aan de regering van een Germaansch Stamhuis, en verhief toen HUGO CAPET, op den Koninklijken troon. Hertog KAREL, te Orleans vastgezet, stierf eenigen tijd later te Maastricht.

OTTO III werd intusschen meerderjarig, aanvaarde de regering, en liet zich de Keizerlijke en Koninklijke kroonen op het hoofd zetten.

PHISTER II. 83. DITHMAR p. 80. STRUV. in OTTONE III.

§ V.

Otto III.

Twist in Lotharingen.

De gemeenten in Vlaanderen streven naar onafhankelijkheid.

Niet vroeger dan in 992 werd KAREL VAN FRANKRIJK, als Hertog van Lotharingen, vervangen. Zijn zoon OTTO volgde hem op. Zijne dochter GERBERGEN verkreeg het Graafschap Brussel. Op gelijke wijze gingen Holland en Namen aan de zoons over (1). Alle provinciën bleven in rust. De Keizer liet er zich weinig aangelegen liggen. Hij was doorgaans afwezig, en meende den Rijkszetel naar Rome over te brengen; maar door de Italianen verraden en mishandeld, keerde hij tot zijne trouwe Germanen terug, in wier midden hij reeds ten jare 1002 overleed. Ook de Graaf van Vlaanderen had geene geschillen met zijnen Leenheer HUGO CAPET. Door taal en zeden van alle oproerige Fransche provinciën gescheiden, en buiten gemeen-

Otto III.

De gemeenten in Vlaanderen streven naar onafhankelijkheid.

schap met het Duitsche rijk, stond geen onzer Nederlandsche gewesten zoo volstrekt alleen, zoo geheel onafhankelijk dan Vlaanderen, aan geene zijde der Schelde. BAUDEWIJN *met den schoonen baard* had er het roer in handen. Hij geraakte met zijne steden in twist. De ontwikkeling van landbouw, nijverheid, en handel hadden eenige verandering in het beleid der regering noodzakelijk gemaakt. Kortrijk drong daar voornamelijk op aan, en sloeg tot muiterij over. BAUDEWIJN beteugelde de wederspannigen, het geen echter niet verhinderde dat de gemeenten het voorbeeld der Graven meer en meer begonnen te volgen, en op hunne beurt naar onafhankelijkheid streefden.

(1) De Graaf van Holland was toen DIRK VAN GENT, in onze jaarboeken dezelfde persoon als DIRK II. Namen verkreeg in den jongen ROBBERT een woelziek opperhoofd. Zijne moeder ERMENGARDE hield hem in bedwang. GAILLOT. *Hist. de Namur.*

§ VI.

Hendrik II.

Met den ontijdigen dood des laatsten Keizers was het huis van OTTO uitgestorven. Verschillende Rijks grooten stonden daarom naar den troon. Voor het eerst stemden de Hertogdommen ieder alleen. Eindelijk elkander verstaande viel de keuze op HENDRIK VAN BEIJEREN. Ondanks eene heldhaftige poging kon hij Italië niet meester worden, veelmin bevredigen. In Duitschland begonnen de Graven het voorbeeld der Lotharingers te volgen. Zij ondersteunden hunnen Leenheer slechts met flaauwen ijver. In de Nederlanden deed men meer nog dan zich aan alle medewerking te onttrekken. In die oorden, zeide DITHMAR, ging niet slechts de zon, maar ook alle geregtigheid onder (1).

(1) PFISTER II. 94-102. ook DITHMAR en STRUVIUS.

§ VII.

Hendrik II. — De Westvriezen verzetten zich tegen den Graaf van Holland.

HENDRIK II, met eene der dochters van SIEGFRIED van Luxemburg gehuwd, was dus een schoonbroeder van den regerenden Graaf dier provincie. ARNOUD van Holland had de zuster der Koningin tot vrouw. Zonder elkander bijzonder te ondersteunen, bestond er toch tusschen deze huizen eene wederkeerige toegenegenheid. Met 's Konings goedvinden, beoorloogde ARNOUD de Westvriezen, die zich ongaarne aan zijne heerschappij onderwierpen, en door den Bisschop van Utrecht werden opgezet. Hollands Graaf stierf in den slag nabij het dorp Winkel, 1003. DIRK III. volgde zijn vader op, maar bleef van West-Vriesland beroofd (1).

(1) SCRIVERIUS. *Leven der Gr.* bl. 89 en verv.

§ VIII.

Hendrik II. — Godefried Vau Eenham bekomt het Hertogdom.

Met het schier gelijktijdig opengevallen Hertogdom werd GODEFRIED VAN EENHAM begunstigd, tot ongenoegen der Graven van Leuven, en Namen. De laatste vooral nam de zaak ernstig op, beiden meenden dat het ambt hun toekwam. Zij gaven redenen van bloedverwantschap met den overledenen OTTO voor. BAUDEWIJN VAN VLAANDEREN mengde zich in dien twist, waarbij het hem, even als REINIER van Henegouwen, en DIRK III van Holland, om de afschaffing van het Opperstadhouderschap, niet om de triumf van een der partijen te doen was. Zij werden allen door de Koninklijke en Hertogelijke legers geslagen, en moesten zich de gemaakte schikking laten welgevallen, 1004.

Het leed echter niet lang of zij stonden wederom op. Ditmaal ter ondersteuning van LAMBERT III. die het Graafschap Brussel, bij echtverbintenis en erfopvolging, met dat van Leuven vereenigd had. Het gold hier een algemeen beginsel, waarvan de

Hendrik II.

Godefried Van Eenham bekomt het Hertogdom.

erkenning voor alle Graven even belangrijk was. In ieder ander geval zou dit beginsel ook onverhinderd zijn toegepast; maar de vereeniging der twee Brabandsche Graafschappen ontnam den Hertog alle uitzigt op Brussel, en kon ter dier oorzake niet straffeloos gedoogd worden. GODEFRIED VAN EENHAM vereenigde zijne wapenknechten met de Bisschoppelijke legers van Luik en Utrecht, en viel de Graven aan. Die van Leuven en Namen bekochten het met den dood. Zij vielen in den slag. De zaak waarvoor zij te veld waren getogen triumfeerde volkomen, zoodat zij door hunne erven werden opgevolgd, en Brussel met Leuven vereenigd bleef.

§ IX.

De Koning wordt Keizer gekroond.

De rust herstelde zich. De Koning trok naar Rome, en ontving de Keizerlijke kroon, 1014. Hij had den Adel en het volk van Italië tot vijand, en zocht zijne veiligheid in eene spoedige terugreis.

Twisten van Luxemburg en Trier.

Een familie verschil hield vervolgens eenen langdurigen oorlog tegen den Keizer gaande. Onze Luxemburgsche Graaf FREDERIC verdedigde daarbij de vermeende regten van zijn huis op het Aarts-Bisdom Trier, hetwelk uit den aard der zake niet erfelijk was, en ook geen eigendom, geen monopolie van eenig geslacht, behoorde te wezen (1). Luxemburg streed dus voor eene onredelijke vordering.

(1) Graaf FREDERIC deed verder niets van belang, hij stierf 1039. Over zijne twisten met het Rijk zie men BERTHOLET. *Hist. de Lux.*

§ X.

De Graaf van Holland verliest het Gentsche Graafschap.

Op de uiterste grenzen van Holland, en naar het zeggen, van Utrecht op Bisschoppelijk grondgebied, stichtte Graaf DIRK de stad Dordrecht. Hij hief er een tol en bezwaarde daardoor den handel,

vooral dien van Tiel. Bij den Keizer aangeklaagd, moest hij op den Rijksdag te Nijmegen te regt staan. 1017. Zijne verontschuldiging werd er gewogen en te ligt bevonden; waarna de Hertog van Lotharingen en de Bisschoppen van Utrecht, Keulen en Luik op de nieuwgebouwde grensvesting aanvielen. Zij geraakten deerlijk in het naauw. De eerwaarde Vaders namen eenen schandelijken aftogt, en keerden in der ijl naar hunne kerken terug. Hertog GODEFRIED was den overwinnaar in handen gevallen, en onder voorwaarde vrij gelaten. Maar DIRK III. bleef niet ongestraft. De Keizer ontnam hem het Gentsche Graafschap, en de Zeeuwsche eilanden, waarmede BAUDEWIJN VAN VLAANDEREN, ter belooning zijner gehoudene onzijdigheid, verlijd werd, 1018 (1).

Hendrik II.

De Bisschop van Utrecht bekomt Drenthe.

Bij wijze van schadevergoeding daarentegen, bekwam de Bisschop van Utrecht het Graafschap Drenthe, met alle jurisdictie en geregtigheden 1024 (2).

(1) WAGENAAR II. 139-149. DITMARUS. ook den Saksischen monnik ALPERTUS. *De Divers. Temp.* libr. c. 21. Hoogstmerkwaardig en karakterestiek. -- Verder de *Acta SS.* II. 860. CHAPEAUVILLE. I. 247. en KLUIT. *Hist. Crit. Comit. Holl. et Zeel.* I. *exc.* III.

(2) PICARD. *Cronijk van Drenthe.* bl. 171.

§ XI.

De Noormannen verwoesten sommige provinciën.

Een weinig vroeger, en terwijl de Noormannen onverhinderd in Tiel, Utrecht, en Vriesland den meester speelden, deed de Keizer eene derde poging ter bemiddeling der Italiaansche geschillen, en wel met eenig beter gevolg dan te voren. Hij hield het tegen de Grieken een tijd lang vol. Magtig genoeg om den Pausselijken stoel te beschermen, maar te zwak om de aanmatiging der Geestelijkheid te beteugelen, won hij de achting

Dood van Hendrik II.

van het Roomsche Hof, en stierf in reuk van heiligheid, 1024. De kerk schreef zijne weifelende handelwijze aan vroomheid toe, prees zijne Christelijke deugden, en begreep hem in later eeuw te moeten canoniseren.

De Utrechtsche Jaarboeken geven weinig bijzonderheden op. Ook niet de Vriesche, zie echter WINSEMIUS. fo. 121. Voorts KLUIT. *Hist. Crit. Com. H. et Zeel.* I. 42. Over de opkomst en oudste Geschiedenis van Tiel kan VAN SPAEN met vrucht geraadpleegd worden. *Inleiding tot de Hist. van Gelderl.* III. 350 en verv. *Cronicon Tilense* (incerti auctoris) *cum ann. ed.* J. D. VAN LEEUWEN *Trajecti* 1789. Deze laatste Kronijk is echter niet zoo lokaal als haar titel wel zou doen vermoeden.

BERIGT.

Deze Handleiding [illegible] met een afzonderlijk deel der [illegible], welk werk is beknopt [illegible] waarop de auteur zich in deze *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, beroept.

Deze werken zullen bestaan in drie deelen [illegible], en in kleine afleveringen, maandelijks worden uitgegeven.

De eerste inschrijvers betalen 12 cents per vel druks. Na de derde aflevering zal de prijs met drie centen verhoogd worden.

De inteekening geschiedt bij J. [illegible], Academie drukker te Leuven, bij de Boekverkoopers [illegible] te Utrecht, [illegible] en Co. te Amsterdam, of bij hunne correspondenten.